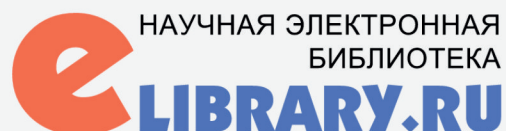

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

М. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. М. АУЭЗОВА
M. AUEZOV SOUTH KAZAKHSTAN UNIVERSITY

ISSN 2522-4026

KAZPOST 76084

AUEZOV

UNIVERSITY

1943

М. Әуезов атындағы ОҚМУ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ
НАУЧНЫЕ ТРУДЫ ЮКГУ им. М. Ауэзова
TRANSACTIONS Of M. Auezov SKSU

№ 3 (55) 2020

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

М. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. М. АУЭЗОВА
M. AUEZOV SOUTH KAZAKHSTAN UNIVERSITY

**М. Әуезов атындағы ОҚМУ
ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ**

**НАУЧНЫЕ ТРУДЫ
ЮКГУ имени М. Ауэзова**

**TRANSACTIONS
of M. Auezov SKSU**

№3 (55)

ШЫМКЕНТ 2020

ISSN 2522-4026

**М. Әуезов атындағы
ОҚМУ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ**

**НАУЧНЫЕ ТРУДЫ ЮКГУ
им. М. Ауэзова**

**TRANSACTIONS
Of M. Aueзов SKSU**

№3 (55) 2020

Меншік иесі: М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА:

Бас редактор: Қожамжарова Д.П. - М. Әуезов атындағы ОҚУ ректоры, т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі.

Редакциялық алқа мүшелері: Сүлейменов Ү.С. – ҒЖ және И жөніндегі проректоры, т.ғ.д., профессор; Изабелла Новак – х.ғ.д., профессор, Познань қ. Адам Мицкевич университеті, Польша; Аврамов К.В. – т.ғ.д., профессор, «Харьков политехникалық институты» ұлттық техникалық университеті, Украина; Соловьев А.А. – ф.-м.ғ.д., профессор, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Ресей; Емелин А.В. – ф.-м.ғ.д., профессор, Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Ресей; Богуслава Леска - х.ғ.д., профессор, Познань қ. Адам Мицкевич университеті, Польша; Полина Прокопович – PhD, Кардифф университеті, Ұлыбритания; Меор Мохаммед Фаред – ассоциациялық профессор, Путра университеті, Малайзия; Олден А. - академик, Лондон Батыс университетінің есептеуші техника және технология мектебі, Ұлыбритания; Ивахненко А.П.- PhD докторы, директор, Мұнай зерттеу орталығы, Хериот-Ватт университеті, Ұлыбритания; Елизавета Фаслер-Кан - PhD докторы, профессор, Базель университеті, Австрия; Радюк С.Н. - PhD докторы, ассоциациялық профессор, Оңтүстік әдістемелік университеті, АҚШ; Жонго Ок - PhD докторы, профессор, Сеул ұлттық техникалық университеті, Корея; Марфенин Н.Н. - б.ғ.д., профессор, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Ресей; Бишімбаев У.Қ. - т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан; Жұрынов М.Ж - х.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан; Айменов Ж.Т. – т.ғ.д., профессор; ҚР ҰЖҒА академигі, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Байтанаев Б.А - т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Калменов Т.Ш. – ф.-м.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан; Молдабеков Ш.М. – т.ғ.д., профессор, ҚР ҰИА, Қазақстан; Надиров Н.К. – х.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі; М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Жекеев М.К. - т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Кулымбетова А.Е. – п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Қалыбекова А.А. - п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Мырзахметов М. - ф.ғ.д., профессор, Қазақстан; Назарбекова С.П. – х.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Ташимов Л.Т. – т.ғ.д. профессор, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Таймасов Б.Т. - т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Ниязбекова Р.К. - э.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Волненко А.А. - т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ; Тлеулов Э.М. – п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Маймаков Ғ.Қ. – т.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан; Сарсенбі Ә.М. – ф.-м.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Қазақстан; Тлеуов А.С. – т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Жолдасбекова С.Ә. – п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Карбозова Г.К. – ф.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Орынтаев Ж.К. – з.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан.

ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ
TECHNICAL SCIENCES

УДК 004.85.1.114

**Н.М. Абдураимова¹, С. Эралиев¹, А.М. Тунгатаева¹, Б.У. Жетписбаева¹,
А.К. Джумабаева¹, Фарзад Пур-Рахмиан Лейлабади²**

¹магистр, ст. преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

¹ст. преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

¹преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

¹преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

²доктор PhD, доцент, университет Центрального Ланкашира, Престон, Великобритания

**ОБЩЕСТВЕННЫЕ ЗДАНИЯ И ПРОБЛЕМЫ ГРАДОСТРОИТЕЛЬСТВА.
СИСТЕМА КУЛЬТУРНО-БЫТОВОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ И ПОСТРОЕНИЯ СЕТИ
ОБЩЕСТВЕННЫХ ЗДАНИЙ**

Аннотация

Градостроительная деятельность - это проектная деятельность по развитию территории городов и иных поселений осуществляемая в виде планирования и градостроительного зонирования, а также планировки территории, архитектурно-строительного проектирования. Функциональные зоны - зоны, для которых документами территориального планирования определены граница и функциональное назначение. Размеры зон следует принимать: для городов - центров административно-территориальных образований на основе данных схем расселения, схем и проектов районной планировки с учетом существующих административных границ республик, краев, областей, административных районов; сельских поселений - центров административных районов и сельских административно-территориальных образований - в границах административных районов и сельских административно-территориальных образований.

В проектах планировки и застройки городских и сельских поселений необходимо предусматривать рациональную очередность их развития. При этом необходимо определять перспективы развития поселений за пределами расчетного срока, включая принципиальные решения по территориальному развитию, функциональному зонированию, планировочной структуре, инженерно-транспортной инфраструктуре, рациональному использованию природных ресурсов и охране окружающей среды.

Ключевые слова: планировка, градостроительная деятельность, застройка городских и сельских поселений.

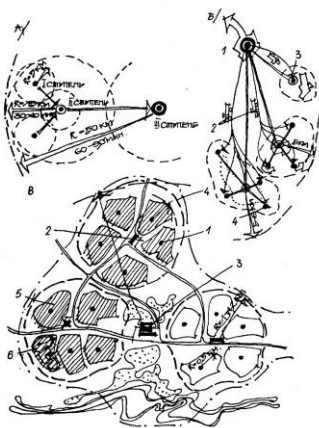
На планировку городов и сел, других населенных мест общественные здания оказывают существенное воздействие. Принятая система общественного обслуживания и, напротив, — градостроительные структуры и их особенности определенным образом влияют на типы и архитектуру общественных зданий. Больше того, история архитектуры свидетельствует о том, что само месторасположение общественного здания или его выбор зависит от характера всей окружающей среды, причем на этот выбор влияют такие, казалось бы, нематериальные факторы, как память мест [1].

Характерными примерами могут быть церкви — тоже своего рода общественные здания. Поражает то, с какой тщательностью, тонким расчетом выбирали древние профессиональные и непрофессиональные зодчие места для строительства церквей — на возвышенностях, создавая далеко видный ориентир, акцент, на который выводила путника дорога, или на узкой городской улице, где неожиданно открывалась вертикаль собора. Армянские скульптурные храмы из розового туфа среди величественных и строгих гор или белоснежный храм Покрова на Нерли, отражающийся весной в половодье в голубой воде,

под синим небом, среди зеленых заливных лугов — все это неповторимо, разнообразно и в то же время закономерно обусловлено [2, 15].

В цивилизованном обществе человек не может гармонично развиваться, не имея для этого наряду с различными предметами потребления предоставляемого ему обществом за плату или бесплатно разнообразия услуг, необходимых для удовлетворения постоянно возрастающих жизненных потребностей. Весь комплекс или набор услуг, соответствующий реальным возможностям общества, предоставляется человеку посредством сферы обслуживания, т.е. совокупностью учреждений и предприятий: торговли, питания, бытового обслуживания, образования и воспитания детей, медицинского обслуживания, культурно-просветительных, транспорта и др.

Сфера общественного обслуживания как система зданий и сооружений начала складываться уже в рабовладельческом обществе. В этот период появляются различные виды учебных и зрелищных заведений, торговли, коммунальных и бытовых услуг (включая знаменитые римские термы) и т.д. Развитие науки и техники при капитализме, усилившиеся процессы общественного разделения труда обусловили не только расширение сферы услуг (воздушный и железнодорожный транспорт, туризм), но и ее совершенствование (радио, телефон, телевидение, видеотехника, информационные сети и т.п.) и в значительной мере специализацию и расширение номенклатуры уже общепризнанных зданий и сооружений. Многие современные общественные здания в нашей стране возникли после Октябрьской революции 1917 г. — Дома культуры, Дворцы труда и др. Стремление к улучшению условий жизни и труда, все более полное осуществление в обществе принципов социальной справедливости, преодоление существенных различий между городом и деревней — все это предопределяет ускоренное развитие сферы обслуживания [3-7].

Принципиальные схемы организации сети культурно-бытовых предприятий и учреждений в сельской местности и селитебной зоне города А — схема "ступенчатого" построения сети

учреждений обслуживания в сельской местности: 1-я, 2-я, 3-я ступени обслуживания (хозяйство); районный центр; Б — принцип построения сети обслуживания на динамичной основе: У — районные специализированные предприятия; 2 — доставка товаров и услуг; 3 — базисные предприятия с приемом заказов; 4 — первичные комплексы;

В — схема организации сети учреждений обслуживания в селитебной зоне города; 1 — центр микрорайона (1 ступень обслуживания); 2 — центр жилого района (2 ступень обслуживания); 3 — городской центр (3 ступень обслуживания; 30—45 мин транспортная доступность); 4 — жилой район (25—50 тыс. жителей, *Бовсл* - i —1,2 км; 5 — микрорайон 6—9 тыс. жит, и более, *Лобсл* ~ 0,5 км; 6 — жилая группа 2 тыс. жит., *Лобсл* ~ 150—200 м

Все услуги условно можно разделить по частоте спроса на повседневные, периодические и эпизодические. Совокупность зданий и сооружений, обеспечивающих разнообразие услуг, образует сеть учреждений обслуживания. Каждое учреждение имеет определенную зону влияния (магазин товаров повседневного спроса обслуживает лишь тяготеющее к нему население, театр — все население города или, по крайней мере, значительную его часть). Учреждения обслуживания вместе с зонами влияния составляют систему обслуживания, которая может функционировать на принципах *ступенчатого* построения сети общественных зданий (движение населения к услугам) или *динамического*, сочетающего стационарные учреждения с мобильными средствами обслуживания (движение товаров или услуг к населению) [11-14].

В общем виде ступенчатость может быть охарактеризована как такое размещение зданий (или комплексов) учреждений обслуживания, при котором более крупные поселения отличаются большим разнообразием услуг и занимают в системе расселения более высокое место (ступень). Очевидно, что число таких ступеней в каждом конкретном случае может быть различным. Так, на уровне города его структура (деление на группы жилых домов, микрорайоны, жилые районы, жилые районы городского значения и центр города) предопределяет ступенчатость построения зданий учреждений обслуживания, их величину и характер (в группе жилых домов — детский сад-ясли, на микрорайон — средняя школа, жилой район — кинотеатр и др.). На уровнях межселенного обслуживания: областной центр — районный центр — усадьба совхоза или колхоза — поселок отделения и др. — другая по характеру (комплексности), но та же ступенчатость услуг [8-10].

Отнесение того или иного здания к определенной ступени общественного обслуживания существенным образом влияет на его вместимость, пропускную способность, архитектуру, т.е. все то, что характеризует его как тип. Одно дело проектировать крупную специализированную школу для столичного города, совершенно другое — сельскую начальную школу, размещаемую среди живописного ландшафта; рабочий дом культуры для промышленного предприятия или досуговый клуб и т.д.

Список литературы

1. Francius Гидротехническое строительство / О. Francius. - М.: Verlag von Julius Springer, 2017. - 590 с.
2. А, В. А Город и монумент / А В. А, Артамонов. - М.: Стройиздат, 2012. - 224 с.
3. А.Д.Михайлов Предварительный проект снабжения гор. Тифлиса фильтрованной водой р. Куры. Отчет 1 / А.Д.Михайлов. - М.: Типография Грузинского издательского товарищества, 2013. - 461 с.
4. Алексеев, Ю. В. Градостроительное планирование достопримечательных мест. В 2 томах. Том 2. Методы и приемы планирования / Ю.В. Алексеев, Г.Ю. Сомов, Э.А. Шевченко. - М.: Издательство Ассоциации строительных вузов, 2012. - 176 с.
5. Алексеев, Ю. В. Эволюция градостроительного планирования поселений. В 2 томах. Том 1. Общие представления о градостроительстве, промышленная революция, индустриальное производство. Учебник / Ю.В. Алексеев, Г.Ю. Сомов. - М.: Издательство Ассоциации строительных вузов, 2014. - 368 с.
6. Ахременко, С. А. Особенности градостроительного проектирования. Учебное пособие / С.А. Ахременко, Д.А. Викторов. - М.: Издательство Ассоциации строительных вузов, 2014. - 152 с.
7. Бондаренко, И. Н. Как мы строили в Афганистане / И.Н. Бондаренко. - М.: Издательство Ассоциации строительных вузов, 2014. - 136 с.
8. Дишингер, Ф. Оболочки. Тонкостенные железобетонные купола и своды / Ф. Дишингер. - М.: Госстройиздат, 2015. - 274 с.
9. Евтюков, С. А. Пневмотранспортное оборудование в строительной индустрии и строительстве / С.А. Евтюков, М.М. Шапунов. - М.: ДНК, 2013. - 360 с.

10. Заремба, С. З. Киевский ордена Трудового Красного Знамени инженерно-строительный институт / С.З. Заремба, В.А. Молостов, В.Ф. Панибудьласка. - Москва: Огни, 2015. - 120 с.
11. Зубков, Н. А. Организация кооперативного жилищного строительства. Справочник: моногр. / Н.А. Зубков, С.П. Индыченко, И.Н. Кучеренко. - М.: Будивэльный, 2014. - 256 с.
12. Иванова, И. В. Скульптура и город / И.В. Иванова. - М.: Стройиздат, 2012. - 160 с.
13. Киселев, В. А. Строительная механика. Специальный курс / В.А. Киселев. - М.: Стройиздат, 2017. - 332 с.
14. Краткое руководство к гражданской архитектуре и зодчеству, изданное для народных училищ Российской империи по Высочайшему повелению царствующей императрицы Екатерины II. - Москва: СИНТЕГ, 2013. - 138 с.
15. Ливсли, Р. Матричные методы строительной механики / Р. Ливсли. - М.: Стройиздат, 2014. - 224 с.

Түйін

Қала құрылысы қызметі - бұл жоспарлау және қала құрылысын аймақтарға бөлу, сондай-ақ аумақты жоспарлау, сәулеттік-құрылыс дизайны түрінде жүзеге асырылатын қалалар мен басқа елді мекендердің аумағын дамыту жөніндегі жобалық қызмет. Функционалды аймақтар - шекарасы және функционалды мақсаты аумақтық жоспарлау құжаттарымен анықталатын аймақтар. Аймақтардың өлшемдерін алу керек: қалалар үшін - әкімшілік-аумақтық құрылымдардың орталықтары, республикалардың, аумақтардың, облыстардың, әкімшілік аудандардың қолданыстағы әкімшілік шекараларын ескере отырып, елді мекендерді жоспарлау схемалары, схемалары мен жобалау деректері негізінде; ауылдық елді мекендер - әкімшілік округтердің орталықтары және ауылдық әкімшілік-аумақтық бірліктер - әкімшілік округтер мен ауылдық әкімшілік-аумақтық бірліктердің шекараларында.

Қалалық және ауылдық елді мекендерді жоспарлау және дамыту жобаларында оларды дамытудың ұтымды дәйектілігін қамтамасыз ету қажет. Сонымен бірге, елді мекендердің болжамды кезеңнен тыс даму перспективаларын, оның ішінде аумақтарды дамыту, функционалды аудандастыру, жоспарлау құрылымы, инженерлік-көлік инфрақұрылымы, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану және қоршаған ортаны қорғау жөніндегі түбегейлі шешімдерді анықтау қажет.

Abstract

Urban planning activity is a project activity for the development of the territory of cities and other settlements carried out in the form of planning and urban planning zoning, as well as planning of the territory, architectural and construction design. Functional zones - zones for which the boundary and functional purpose are determined by the territorial planning documents. The sizes of the zones should be taken: for cities - centers of administrative-territorial entities based on the data of settlement schemes, schemes and projects of district planning, taking into account the existing administrative boundaries of republics, territories, regions, administrative districts; rural settlements - centers of administrative districts and rural administrative-territorial entities - within the boundaries of administrative districts and rural administrative-territorial entities.

In planning and development projects for urban and rural settlements, it is necessary to provide for a rational sequence of their development. At the same time, it is necessary to determine the prospects for the development of settlements beyond the estimated period, including fundamental decisions on territorial development, functional zoning, planning structure, engineering and transport infrastructure, rational use of natural resources and environmental protection.

УДК 332.28

**Н.М. Абдураимова¹, К.Е. Иманалиев¹, А.С. Мамырбаев¹, Фарзад Пур-Рахимян
Лейлабади²**

¹магистр, ст. преподаватель, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова,
Шымкент, Казахстан

¹к.т.н., доцент, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Шымкент,
Казахстан

¹преподаватель, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Шымкент,
Казахстан

²доктор PhD, доцент, университет Центрального Ланкашира, Престон, Великобритания

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ЧИСТЫЕ ЗДАНИЯ

Аннотация

Строительство экологического жилья - стратегически важная научно-техническая, экономическая, социальная и политическая тенденция. Сейчас она находится в начальной стадии развития. Те страны, которые раньше и дальше продвинулись по этому пути получают серьезные преимущества уже в близком будущем, поскольку это будет означать прорыв в решении многих болезненных проблем современного общества. Позитивные последствия от перехода к экожилью для любого общества многочисленны и не исчерпываются только материальной сферой. Не составляет труда указать для любой области, и не только материальной, полезные последствия от строительства экодомов и эко поселений. В то же время, трудно найти пример, где бы последствия строительства экожилья могли бы оказаться отрицательными. Во всем мире сейчас развивается идея экологически чистого дома или экодому. Современные экотехнологии способны сделать окружающую природу чище и сэкономить энергоресурсы. Это не технологии будущего, а разработки, которые уже используются в настоящем. С их помощью человек в состоянии спасти Землю от экологической катастрофы и сохранить её для следующих поколений. Беречь природу - задача каждого из нас. Цель статьи. Изучение энергосберегающих систем с целью строительства экодомов и доступного жилья.

Ключевые слова: Экология, экодому, экологически чистый материал, оригинальный экологический проект

Экодому строятся из экологически чистых материалов и настолько вписываются в окружающую природную среду, что не противостоят ей, а сохраняют и даже восстанавливают. Экологические дома зачастую автономно обеспечивают себя теплом, энергией. При небольшой себестоимости требуют минимальных затрат и времени на свое содержание. Кроме этого, экодому имеют красивый вид и органично вписываются в окружающую природу. Casa No Gere построен архитекторами Граса Коррейя и Роберто Равацци в национальном парке в Португалии, где владельцы этого дома хотели жить. Часть здания прячется внутри горы, а другая нависает над обрывом и рекой. Простая конструкция, шикарный вид из окна и единение с природой [1].

Сейчас на рынке строительных материалов есть большое количество разных их видов. Потому порой достаточно трудно выбрать именно экологически чистый материал, который бы не вредил здоровью. Качественный строительный материал создаст микроклимат, который будет благоприятно действовать на человека. По этой причине решив заняться строительством дома, требуется достаточно значительно подойти к выбору какого-либо материала, детально изучив их параметры и свойства. Так для постройки стен дома, экологически чистым материалом будет дерево, кирпич, камень[2].

Что же касается кирпича, то он является самым нужным строительным материалом, вот уже как несколько сотен лет. Его непосредственное применение является экологически безопасным как для человека, так и для окружающей среды. Силикатный кирпич изготавливается из известняка, песка и воды, надо заметить, что все эти компоненты природные, и экологически безопасные. Данный вид строительного материала выпускается 2-х цветов: беловатого и бело-серого. Однако Павловский завод выпускает данный кирпич и иных цветов, к примеру: голубой, терракотовый, розоватый, изумрудный, желтого цвета, коричневого цвета и т.д., по этой причине не стоит переживать за эстетический вид, Вашего будущего дома[3].

Дом для жизни" является жилым эко-проектом датских архитекторов ААРТ. Находится недалеко от Орхуса в Дании. Архитекторы сделали упор на низкое потребление энергии с низким уровнем выбросов углерода. Как не удивительно, но этот дом производит больше энергии, чем потребляет. Он построен из синего кирпича [4].

Экодом Ikaros был создан в Германии. Построенный Университетом прикладных наук в Розенхайме, этот проект производит энергию больше, что необходимо для потребления дома. Как это возможно? Используя разнообразные зеленые технологии, такие как солнечные батареи, панели вакуумной изоляцией, эффективные механические системы и естественная вентиляция[5].

Дерево тоже является экологически безопасным материалом. Он является одним из 1-х строительных материалов, применяемых для строительства домов. Стены из этого материала "дышат", так как им свойственно пропускать воздух, при этом в обоих направлениях. Если смотреть санитарно-гигиенические требования, то бревенчатые и брусковые стены являются максимально комфортными. Они обладают хорошими свойствами теплоизоляции. Что до прочности, то недостатков тут нет. Единственным минусом является низкая огнестойкость, однако для этого есть разные антисептики, которые продлят срок жизни дома в несколько раз. Максимально распространенными на сейчас материалом является профилированный брус и оцилиндрованное бревно. Дом из оцилиндрованного бревна собирается довольно с высокой скоростью и при этом имеет достаточно опрятный и привлекательный вид. Что же касается профилированного бруса, то его бревна имеют свойства деформироваться в ходе старения [6-7].

Немецкая компания Aisslinger создала оригинальный экологический проект "Fincube". Дом был построен почти весь из дерева, на высоте 1200 метров возле Больцано, Италия. Его проект подразумевает низкое потребление энергии с минимальными выбросами CO₂. Площадь дома 47 м², как одна небольшая квартира. Дизайн интерьера минимальный, но в нем есть все, чтобы полноценно жить [7].

Этот экологически чистый дом состоит из двух этажей и находится в швейцарской деревне. Верхний этаж имеет склон в 40 градусов и опирается на верхнюю часть первого этажа.

Саман — строительный материал из глинистого грунта, высушенного на открытом воздухе. Синонимы: глинобетон, глинофибробетон, глиносырцовый материал. Используется для возведения стен и (в сухом климате) заборов. Во влажном состоянии саман мягкий и легко укладывается в опалубку или внавал в виде глиняных лепёшек, валиков. Часто используется в виде параллелепипедов стандартных размеров, высушенных заранее. С 5—4 тыс. до н. э. широко распространён в беслесных районах. Ныне применяется главным образом в странах Азии для строительства малоэтажных построек. В России саманные дома

часто встречаются в сельской местности на Северном Кавказе, на территории Украины — в южных и центральных областях, на юге Молдовы и в степях Алтайского края.

Самарканд — один из древнейших городов мира который был построен из экологически чистых материалов, основанный приблизительно в VIII веке до нашей эры. Он ровесник древнего Рима. В 2001 году Самарканд был включён ЮНЕСКО в список Всемирного наследия, как Город — Перекресток Культур. В античной истории Самарканд известен как столица древнейшего государства Согдиана, описанного ещё в VI в. до н. э. в священной книге зороастризма — Авесте. Впервые упоминается под именем Мараканда в сочинениях римских и греческих историков — биографов Александра Македонского, который завоевал Самарканд, бывший к этому времени хорошо развитым и укрепленным городом, в 329 до н. э.

Возраст Бухары превышает 4000 лет. С возникновением города связаны различные легенды и предания. В одной из легенд рассказывается, что сын царя Сиявуш прибыл в Бухару, женился на дочери царя Афрасиаба и построил там крепость Арк. В древности Бухара входила в состав одной из областей Средней Азии — Согда, где уже во времена Александра Македонского была развита градостроительная структура [1-3].

Существуют различные версии происхождения названия города: по одной версии, слово «Бухара» означает «монастырь», по другой — «обитель знания». Недалеко от города располагалось античное поселение Варахша, известное своими настенными росписями, представлявшими сцены охоты на гепардов. Центром Бухары является крепость Арк, где проживали правители и их приближённые. За её стенами сложился собственно город — «шахристан». Его окружали торгово-ремесленные предместья — «рабад». Через Бухару пролегал Великий шёлковый путь. Здесь было более 60 караван-сараев, где размещались купцы из Индии, Китая, Ирана и других стран. В древности Бухара и её округа была окружена большой оборонительной стеной [4].

Дом будущего сегодня это не только изобилие компьютеризированной техники. Сегодня для многих дом будущего — это в первую очередь сохранение окружающей среды. Для людей не безразличных, особой популярностью в строительстве пользуется концепция «эко логичного» дома. В таких домах живут люди обеспокоенные изменениями климата и им не безразлична судьба нашей планеты. Их глобальное мышление помогает им создавать, из обычных домов, зеленые зоны, благодаря использованию в строительстве натуральных материалов. Экодом – это обыкновенное строение, находящиеся в отдаленной местности, с хорошей теплоизоляцией и созданное из натуральных материалов. Основное отличие от обычного дома состоит в том, что вся коммуникация в экодумах составлена особым образом: используются возобновляемые источники энергии (например — солнечная энергия). Благодаря теплоизоляции потеря энергии минимальна. Все создано по крупицам из таких материалов, как дерево, глина, стекло, изредка бетон, фаянс и пластик. Особый микроклимат в помещении поддерживается особыми обоями, полами. Во всех местах, где протекает вода, встраивают фильтры. Весь воздух очищается, дышать становится легко, и дом наполняется природной свежестью. Прогуливаясь, по такому строению, ощущаешь себя гармонично, в,

единении с природой. Получается особый симбиоз, — ты заботишься о природе, а она в свою очередь одаряет тебя теплом, уютом и уверенностью в завтрашнем дне.

Список литературы

1. Горбатовский В.В, Мамин Р.Г., Рыбальский Н.Г., Экология жилища. Библиотечка для населения. Серия: «Экологическая безопасность в быту». М.: Информационно-справочный бюлл. «Экологический вестник России», 1995, 68 с.
2. Юрий Лапин. «Экожилье - ключ к будущему». 2004 г.
3. Статьи журнала «ЭСКО»: В.М. Экзархо, «Концептуальный проект экожилища». 12.10.2006.
4. Сборник докладов IV ежегодной научно-технической конференции «Научно-технические проблемы перевода производства строительных материалов на альтернативные виды топлива». Вавилов А.В., Саевич С.М. «Солнечная энергетика. Эффективность и анализ. Технические решения». 20.10.2010.
5. Б. Лучков, «Солнечный дом - Солнечный город». // "Наука и Жизнь", № 12, 2002.
6. Материалы конференции факультета «Технолигии и предпринимательство» Новосибирского государственного педагогического университета. И.А. Огородников, «Экодом для России», 2010 г.
7. Лапин Ю.Н. Автономные экологические дома. М.: Алгоритм, 2005, 416 с.

Түйін

Экологиялық тұрғын үй құрылысы - стратегиялық маңызды ғылыми-техникалық, экономикалық, әлеуметтік және саяси тенденция. Ол қазір өзінің алғашқы даму сатысында. Осы жолмен ертерек және одан әрі алға жылжитын елдер жақын болашақта елеулі артықшылықтарға ие болады, өйткені бұл қазіргі қоғамның көптеген ауыр мәселелерін шешуде үлкен серпіліс болады. Эко-тұрғын үйге көшудің кез-келген қоғам үшін оң салдары көптеген және тек материалдық саламен шектелмейді. Эко-үйлер мен эко-қоныстар салудың пайдалы салдарын кез-келген аймақ үшін көрсету қиын емес. Сонымен қатар, экологиялық тұрғын үй құрылысының салдары теріс болуы мүмкін мысал табу қиын. Қазір бүкіл әлемде экологиялық таза үй немесе эко үй туралы идея дамып келеді. Заманауи экологиялық технологиялар қоршаған табиғатты тазартып, энергия көздерін үнемдеуге қабілетті. Бұл болашақ технологиялары емес, қазіргі уақытта қолданылып жүрген әзірлемелер. Олардың көмегімен адам Жерді экологиялық апаттан құтқарып, оны болашақ ұрпаққа сақтай алады. Табиғатты қорғау - әрқайсымыздың міндетіміз. Мақаланың мақсаты. Эко-үйлер мен қол жетімді тұрғын үй құрылыстарының энергия тиімді жүйесін зерттеу.

Abstract

The construction of ecological housing is a strategically important scientific, technical, economic, social and political trend. It is now in its early stages of development. Those countries that move earlier and further along this path will receive serious advantages in the near future, since this will mean a breakthrough in solving many painful problems of modern society. The positive consequences of the transition to eco-housing for any society are numerous and are not limited to the material sphere. It is not difficult to indicate for any area, and not only material, the beneficial consequences of the construction of eco-houses and eco-settlements. At the same time, it is difficult to find an example where the consequences of the construction of eco-housing could be negative. All over the world, the idea of an environmentally friendly house or eco-house is now developing. Modern eco-technologies are able to make the surrounding nature cleaner and save energy resources. These are not technologies of the future, but developments that are already used in the present. With their help, man is able to save the Earth from an ecological disaster and preserve it for future generations. Protecting nature is the task of each of us. Purpose of the article. Study of energy-efficient systems for the construction of eco-houses and affordable housing.

ӘОЖ 677.21

Н.Е. Ботабаев¹, А.К. Бектурсунова¹, М.Т. Сихимбаева¹, Д.С. Нобиев²

¹доктор PhD, доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

¹докторант, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

¹оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

²д.т.н., профессор, Ташкентский институт текстильной и легкой промышленности, Ташкент, Узбекистан

ҚОЯН ТЕРІСІН ПИКЕЛЬДЕУГЕ АРНАЛҒАН АРАЛАС СҮТ САРЫСУЫН ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІГІН ЗЕРТТЕУ

Түйін

Мақаланың мақсаты қоянның терісін тұздау процесінде аралас сарысуды қолдану мүмкіндігін зерттеу. Қазіргі заманғы үлбірдің сәнді тенденциялары өндірушінің нарығындағы шикізаттың кең ассортиментімен анықталады. Қоян терілері тозуға төзімділігі төмен болғанымен, жүннің аса құнды тұқымдарының астына еліктеуге болатын әдемі шаш сызығына ие. Өз кезегінде қоян терілерінің терісі жұмсақ және тұтқыр болуы керек, олар байыту процесінде, соның ішінде тұздау процесінде пайда болады. Терінің шикізатын маринадтау үшін белгілі қасиеттері бар аралас сарысуды қолдану терісінің деформациялық сипаттамаларын жақсартып, дайын жартылай фабрикаттың құнын төмендетіп қана қоймай, сонымен қатар сүт өнеркәсібі үшін сүт сарысуын қайта өңдеу мәселесін шешеді. Берілген мақала мақсаты қоян терісін пикельдеу процесінде аралас сарысуды пайдалану мүмкіндігін зерттеу болып табылды.

Кілттік сөздер: Үлбір, пикельдеу, аралас сарысу, тері қабаты, құрмысқа қышқылы.

Үлбір бұйымының заманауи сән тенденциясы өндірушілер нарығында шикізаттың кең ассортиментімен анықталады. Қоян терілері, төмен тозуға төзімділікке қарамастан имитациялауға болатын, әдемі түкті жамылғыға ие. Өз кезегінде, қоянның терісінің тері қабаты өндірісте, оның ішінде және пикельдеу процесінде қалыптасатын, жұмсақтығымен және жылтырауымен ажыратылады.

Ол үшін дайындық процестері мен операциялардан кейін тұтас қоян терісін «Байкал» [1, 2, 3] және әрлеу операцияларының [4] технологиясы бойынша жағынды илеу-майлау әдісімен аралас сарысуда пикельдеуге ұшыратты. Дайын үлбір терісін МЕСТ 2974-75 «Үлбірлі әрленген қоян терілері. Техникалық шарты» [5] талаптарына сәйкес бағалады.

Аралас сарысуды қолданумен қоян терілерін пикельдеуді келесі технологиялық параметрлер кезінде батыру әдісімен жүргізілді: сұйықтық коэффициент 15, процесс температурасы 35°C, бірінші пикельдеу ұзақтығы - 16-18 сағ, екінші пикельдеу - 16-18 сағ, пикельді ваннаның құрамы - 15 г/дм³ (бірінші пикельдеу) және 20 г/дм³ (екінші пикельдеу) сүтті қышқыл концентрациясымен аралас сарысу.

Бақылаулы ретінде Lowenstein (16-24 сағ бойынша бірінші және екінші пикельдеу) [6] және НИИМП (16-18 сағ ұзақтығымен бірінші пикельдеу) пикельдеу технологиялары қарастырылған (1 кесте) [7].

1 кесте – Қоян терісін пикельдеу процессінің технологиялық параметрлері

Ерітінді құрамы, г/дм ³	Бақылаулы		Тәжірибелі
	Lowenstein	НИИМП	
Аралас сарысу	-	-	100%
Құмырсқа қышқылы (конц.)	5,0 см ³ /дм ³	8,0	-
Гамма 2	-	1,0	-
Мехсипол	-	2,0	-
Elbro-SR	2,0 см ³ /дм ³	-	-

Wetter HAC	0,5 см ³ /дм ³	-	-
Натрий хлориді	50	50	50

Пикельдеу процессінде тері қабатының жиырылу температурасын және рН пикельді ерітінді бақылау жүзеге асырылды (2 кесте).

2 кесте – Қоян терісін пикельдеуден кейін тері қабатының жиырылу температурасының және рН пикельді ерітіндінің өзгеруі

Пикельдену		Тері қабатының жиырылу температурасы, °С	рН пикельді ерітінді
Тәжірибелі	дейін	62	3,17
	кейін	42	3,42
Lowenstein	дейін	62	1,53
	кейін	40	2,25
НИИМП	дейін	62	1,50
	кейін	40	2,27

Бірінші пикельдеуден кейін рН пикельді ерітіндінің сутегі көрсеткіші ұлғайды және тәжірибелі пикельдеу үшін – 3,40, Lowenstein технологиясы үшін - 2,25, НИИМП технологиясы үшін - 2,27 құрады. Екінші пикельдеуден кейін рН ерітіндісі тері жамылғыларының коллагенді қышқылмен толық қанықтыру нәтижесінде ерітіндінің қышқылды сорбциясының төменгі салдарынан болуымен түсіндірілуі шамалы өзгерді.

Пикельденген қоян терісі тері қабатының жиырылу температурасына 40-42°С ие болды, тері қабатын органолептикалық бағалауы тері қабатының бүктелуі кезінде «сушинка» қолжетімділігін, ал қоянның терісінің тері қабатының пикельдеуін білдіретін, метилді қызылмен – қызыл және сары-ашық қызыл түспен бояуды көрсетті [8].

Органолептикалық көрсеткішпен өңделген қоян терісі барлық бағыт бойынша тартылған таза, жұмсақ тері қабатына ие, терінің түкті жамылғысы – таза, ұсақ болды. Терілерде үнемі дұрыс пикельденбеу кезінде кездесетін ақаулар болмады: жеткіліксіз пикельдену кезінде – тығыз аумақпен өрескел тері қабаты, қатты пикельдеу кезінде - ткань, ұсақ және берік емес тері қабаты.

Аралас сарысуды қолданумен пикельденген қоян терісінің химиялық сараптама және физико-механикалық сынау нәтижесі (кесте 3), «Үлбірлі өңделген қоян терісі. Жалпы техникалық шарттар» [5] МЕСТ 2974-75 талаптарына және бақылау нұсқаларына сәйкес келді.

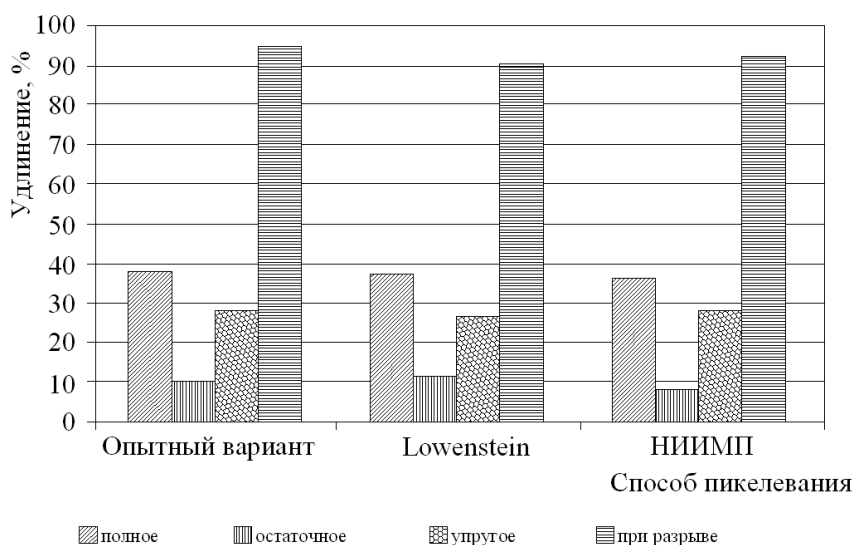
3 кесте – Өңделген қоян терісінің сапалық көрсеткіші

Көрсеткіш атаулары	Тәжірибелі нұсқа	Бақылау нұсқасы		МЕСТ нормасы
		Lowenstein	НИИМП	
Жиырылу температурасы, °С	78	75	79	2974-75 65°С төмен емес
Массалық үлесі ылғалдың, %	10,31	11,62	11,38	14 кем емес
хром оксидінің, %	1,34	1,35	1,32	0,5-1,5
байланыспайтын майлы заттар:				
тері қабаты үшін	13,5	14,6	14,12	12-20
түкті жамылғысы үшін	1,03	1,15	1,24	2,0 кем емес

рН су сығындысы	3,92	3,79	3,71	3,5-7.0
Толық терінің үзілу кезіндегі жүктемесі, Н	425	423	391	50 кем емес

Өңделген қоян терісінің тері қабатының жиырылу температурасы тәжірибелі үшін – 78°C, Lowenstein және НИИМП үшін - 75 және 79°C құрады.

Қоян терісінің тәжірибелі және бақылаулы тері қабатында ылғалдың, хром оксидінің және байланыспаған майлы заттардың массалық үлесі МЕСТ 2974-75 талаптарынан аспады. Тәжірибелі нұсқа үшін тері қабатының рН су сығындысының мәні 3,92, бақылау үшін - 3,79 және 3,71 құрады. Тері қабатының үзілу жүктемесі тәжірибелі үлгі үшін – 425 Н, бақылау үлгісі үшін – 413 және 391 Н құрады. Шетелдік зерттеушілердің айтуы бойынша тері тығыздық болған сайын, соғұрлым үзілу кезінде үлкен керілу болады [9]. Біздің жағдайда жоғары беріктілік қалың торлы қоянның тығыз тері қабатымен түсіндірілген.

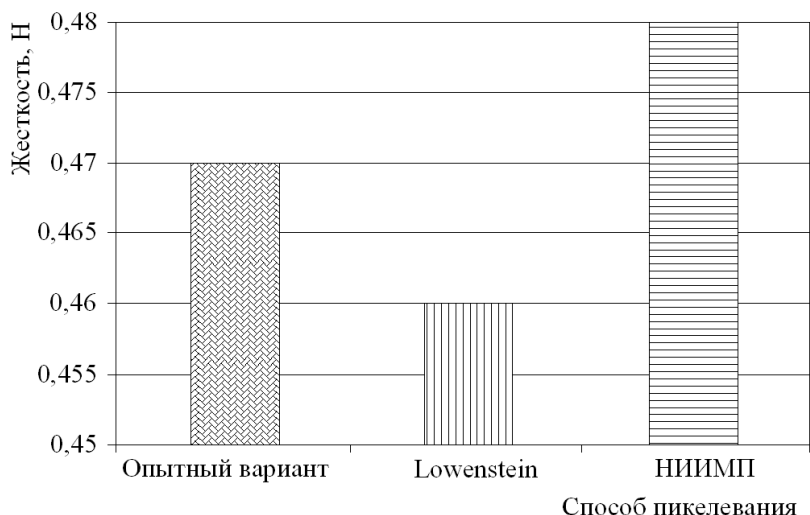

1 сурет – Әртүрлі пикельдену әдісіндегі қоян терісінің тері қабатының ұзаруы

Физико-механикалық сынау нәтижелері бойынша тері қабатының ұзаруы кезінде толық, қалған, серпімді және ұзару анықталды (сурет 1). Келтірілген көрсеткіштер не нормируется МЕСТ 2974-75 талаптарына сәйкес келмейді, бірақ бақылау және тәжірибелі мәндерін салыстырғанда нәтижелері салыстырмалы болған.

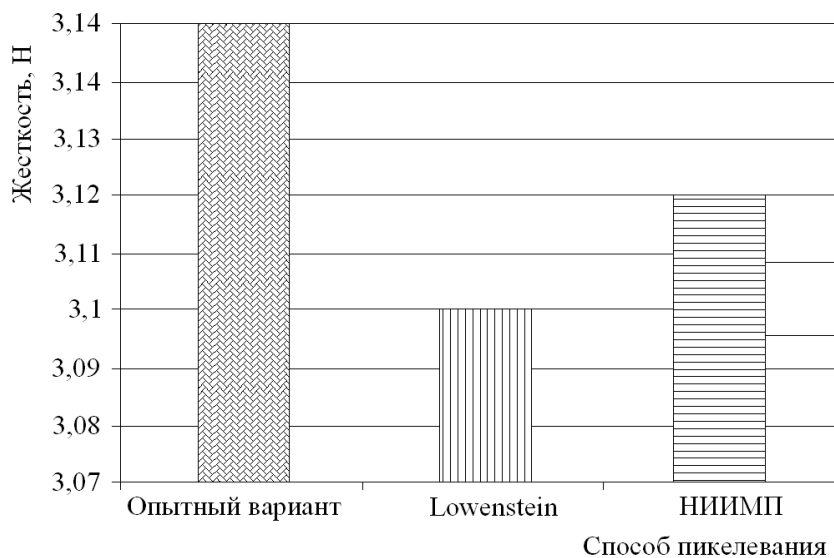
Тәжірибелі және бақылаулы нұсқалардың тері қабатының толық, қалған және серпімді ұзаруы салыстырмалы болды. Сондықтан, аралас сарысуымен және өңделген қоянның терісінің сапасымен пикельденудің тиімділігі НИИМП және Lowenstein замануи технологияға сәйкес келеді деп есептеуге болады.

Қоян терісінің тері қабатының қаттылығы тәжірибелі үшін – 0,47 Н, Lowenstein мен НИИМП технологиялары үшін - 0,46 және 0,48 Н (сурет 2) құрады.

2 сурет – Қоян терісінің тері қабатының қаттылығы

Ауданы бойынша қоян терісінің отыруын анықтау пикельдеу әдісінен тәуелділікте зерттелетін көрсеткіш мәні 3,1-3,15 % құрайтынын көрсетті (сурет 3).

3 сурет – Ауданы бойынша қоян терісінің отыруы

Тәжірибелі қоян терісінің тері қабатының химиялық құрамы мен физико-механикалық құрамының қасиеттерінің көрсеткіштері тері қабатының беріктігі мен серпімді пластикалық қасиеттері бар үлбірден жасалған жартылай фабрикатты алу мақсатында қоян терісін пикельдеу үшін 15-25 г/дм³ сүтті қышқыл концентрациясымен аралас сарысуды ұсынуға мүмкіндік беретін, бақылау терісіне (НИИМП және Lowenstein) және МЕСТ 2974-75 талаптарына сәйкес келді.

Біріктірілген сарысуды қолданып, үлбір және қоянның терісін илеу көрсеткендей, тері қабаттары түйіршіктен кейін күшті жоғалтады және икемділікке ие болады, бұл, мүмкін, коллагендегі көлденең байланыстардың бұзылуы және жасушааралық кеңістіктің ұлғаюымен байланысты болуы мүмкін. Аяқталған жартылай фабрикаттар өнімділігі серпімді пластикалық қасиеттерімен және тері қабатының жоғары беріктігімен ерекшеленіп, МЕСТ талаптарына сәйкес келеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Joly M. A physico-chemical approach to the denaturation of proteins. New York.: Academic Press. 1965. P. 351
2. А.с. № 1526231 СССР кл. С 14 С 1/100. Способ выделки меховых шкур. Титов О.П., Советкин И.В, Думнов В.С. опубл. 06.12.89.
3. А.с. № 1227680, КЛ. С 14 С 3/02 Способ выделки меховых шкур. Думнов В.С., Советкин Н.В., Поломошньтх С.П. опубл. 24.08 Л 987.
4. Зуева В .Г., Чеботарева Л.Г., Игнашина Т.П., Курышева Г.Н. Единая технология обработки шкурок кролика. М.: ЦНИИТЭИ. 1990. 181 с.
5. ГОСТ 2974-75. Шкурки кролика меховые выделанные. Технические условия. М., 1975. 8 с. (Система стандартов по информ., библи. и изд. делу).
6. Технологические схемы обработки пушно-мехового сырья/jos.H.l owenstein sons. inc. Киров.: Лона. 2006. 272 с.
7. Химические материалы для меха компании Fanbo. Пекин: Шинчжоу. 2005. 116 с.
8. Страхов И.П. Химия и технология кожи и меха. М.: Легкая индустрия. 1979. 504 с.
9. Cheng-Kung Liu, Nicolas P. Latona, Joseph Lee Cooke, Peter H. Cooke. Microscopic observations of leather loosens and its effects on mechanical properties // ALKA. 2009. №7. P.230-236

Аннотация

Целью данной статьи является изучение возможности использования комбинированной сыворотки в процессе пикелевания шкурок кролика. Тенденции современной моды меховых изделий определяются широким ассортиментом исходного сырья на рынке производителя. Шкурки кролика, несмотря на низкие показатели износостойкости, имеют красивый волосяной покров, который можно имитировать под более ценные породы меха. В свою очередь кожаная ткань шкурок кролика должна отличаться мягкостью и тягучестью, которые формируются в процессах выделки, в том числе, и в процессе пикелевания. Использование для пикелевания мехового сырья комбинированной сыворотки с известными свойствами позволит не только улучшить деформационные характеристики кожаной ткани и снизить себестоимость готового полуфабрикат, но и решить проблему переработки молочной сыворотки для молочной промышленности.

Abstract

The purpose of this article is to study the possibility of using combined serum in the process of pickling rabbit skin. Trends in modern fashion fur products are determined by the wide range of raw materials on the market of the manufacturer. Rabbit skins, regardless of the low wear resistance, have beautiful hair follicles that can mimic more valuable breeds of fur. In turn, the skin tissue of the rabbit skin should be distinguished by its softness and firmness, which are formed in the process of plucking, including, and in the process of pickling. The use of fur raw materials combined with serum with known properties not only allows to improve the deformation characteristics of leather fabric and reduce the cost of finished semi-finished products, but also to solve the problem of milk processing.

ӘОЖ 74; 378. 14

Б.С. Нсанбаев, С. Ералиев, М.М. Умиралиев, А.Р. Кадыров, А.Т. Айнабеков
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
E-mail: kaz-nbs7@mail.ru

СТУДЕНТТЕРДІҢ СУРЕТ САБАҒЫ БОЙЫНША КӘСІБИ ҚАБЫЛДАУДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУЫ

Түйін

Мақалада сурет салу арқылы оқушылардың кәсіби қабылдауын қалыптастырудың кейбір аспектілері қарастырылады. Студенттердің жұмысын үш негізгі фактор бойынша бағалау критерийлерін әзірлеуге және негіздеуге ерекше назар аударылады: а) қабылдау, ә) презентация, б) техникалық прогресс - әрбір оқу және шығармашылық жұмыс шеңберінде. Графикалық бейнелерді бағалау критерийлері оқушылардың сурет салу сабақтарында кәсіби қабылдауының қалыптасу деңгейін және оның дайындық деңгейіне сәйкестігін анықтауға мүмкіндік береді. Графикалық сурет әрдайым эмоционалдық жүктемені көтереді, ал бейнелеу-мәнерлі құралдар бұл жағдайды береді, сондықтан қабылдау эмоционалды сәулетшінің кәсіби қабылдауының тағы бір қажетті сапасы болып табылады. Бейнелеу қызметі шығармашылық ойлау және көркем тәжірибе үдерістерінің өзара байланысын білдіреді, онда практикалық іс-әрекет, бейнелеу материалын таңдау, өз кезегінде ой қызметіне де белгілі бір әсер етеді.

Кілттік сөздер: кәсіби қабылдау, стилизация, композициялық шешім, техникалық орындау, бейнелеу тәсілдері.

Қазақстан Республикасында көркем-педагогикалық білім беруді жетілдіру және жоғары білімнің жаңа стандарттарына көшу процесінде сәулетшілер студенттерінің оқу-шығармашылық қызметін оңтайландыруға, сондай-ақ олардың уәждемесі мен болашақ сәулетшінің мамандығына қызығушылығын күшейтуге мүмкіндік беретін негізделген ғылыми-педагогикалық тәсілдерді әзірлеу қажеттілігі өткір сезіледі. Студенттердің көркем-графикалық дайындық шарттарының бірі әр түрлі бейнелеу материалдарымен жұмыс істеу технологиясын меңгеру ғана емес, сонымен қатар сурет бойынша кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру болып табылады. Болашақ бейнелеу өнерінің сәулетшілерін сапалы даярлаудың табыстылығы көбінесе графикалық дайындық процесінде олардың кәсіби қабылдауының қалыптасу дәрежесіне байланысты, өйткені ол суретші-сәулетшінің шығармашылық процесінің негізі болып табылады. Студенттердің кәсіби қабылдауын қалыптастыру процесі оқытудың бірінші кезектегі міндеттерін шешу кезінде оқу процесінде басталады.:- табиғи қойылымды қабылдауды мақсатты оқыту және бейнелеу грамотасының негіздерін меңгеру;- сурет сабақтарындағы оқу және шығармашылық міндеттердің өзара әрекеттесуі;- студенттердің әртүрлі графикалық материалдармен жұмыс істеудің арнайы біліктері мен дағдыларын дамыту және олардың бейнелеу және мәнерлі ерекшеліктерін білу. Дамыта оқытудың қазіргі заманғы технологиясы суреттегі толық мәнерлі графикалық бейнені жасаудың өзіндік тәсілдерін жасауға мүмкіндік береді, онда оның трансформациясы маңызды рөл атқарады: бастапқы бейнеден қабылдау жалпылама, эстетикалық тұрғыдан ойластырылған бейнеге-қиялға дейін. Мұндай трансформация мақсатты кәсіби қабылдау барысында ғана мүмкін, онда суретті бағалаудың маңызды көрсеткіші нақты белгілер бойынша затты қабылдау нәтижесін білдіретін көркем бейнені жасау болып табылады. Осылайша, кәсіби қабылдау өнімі архитектордың "көркемдік ой" ұғымы болып табылады, оны қалыптастыру процесі қабылдаудың сапалы көркемдік-графикалық негізін болжайды.

Сурет 1. Тұмыстық заттардан тұратын натюрморт

Бұл контексте кәсіби қабылдаудың қалыптасу дәрежесін бағалау үшін маңызды параметрлердің бірі шығармашылық ойлаудың өзіндік ерекшелігімен, қиялдың түпнұсқасымен, басты бөлу негізінде тұтастықпен анықталатын көркемдік бейненің шешімі болып табылады. Автордың қиялында болған кез келген ойдың жүзеге асырылуы оның барабар материалдық іске асыру тәсілдерін ұғынумен байланысты. Ойдың материализациясы жасалатын бейнелеу құралдары, сондай-ақ қалыптасатын бейненің мазмұнына сызықтың графикалық бейнесіне тән қосымша енгізеді. Бейнелеу қызметінде кәсіби қабылдау мәнерлі құралдармен тығыз байланысты, өйткені сәулетшінің ой-пікірін қалыптастыра отырып, оны қандай да бір өрнектерде көреді немесе сезінеді. Кәсіби қабылдау және графикалық бейнелеу құралдары жобаның мәнерлілігін анықтайды, бұл бейнелеудің белсенді эстетикалық бағалауымен және көркемдік оймен байланысты. Сурет арқылы көркем бейнені жасау ой мен бейнені біріктіру процесі болып табылады. Осылайша, біз студенттердің кәсіби қабылдауының қажетті сапасын көрсете аламыз: - синтездеу қабілеті, жаңа үйлесімде бейнелеу қызметі тәжірибесінде пайда болған ұғымдарды біріктіру; - бейненің мәнерлілігіне жету, назар аудару қабілеті; - схематизация қабілеті: түзілетін бейнеде сипатталған көрініске кедергі келтіретін қандай да бір артық, екінші дәрежелі белгілерді оңайлату, алып тастау; – типизация қабілеті-тән және типтік бірге бар бейнені жасау. Суретпен сабақтарда студенттердің кәсіби қабылдауын қалыптастыру әдістемесін әзірлеу студенттердің кәсіби қабылдауын қалыптастыру және шығармашылық қызметке дайындығын куәландыратын бағалау критерийлерін нақты анықтауды талап етеді. Студенттердің көркем-графикалық қызметін бағалаудың негізгі факторлары: қабылдау, ұсыну, сурет, олардың әрқайсысы оқу және шығармашылық жұмыстың құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Бағалаудың негізгі критерийлерін әзірлеу кезінде сурет бойынша сабақтардағы студенттердің бейнелеу іс-әрекетінің келесі ерекшеліктерін ескеру қажет:

1. Кәсіби қабылдау ерекшелігі. 2. Көркем көріністі қалыптастыру ерекшелігі. 3. Кәсіби құзыреттілік деңгейіне қойылатын бағдарламалық талаптарды қамтитын тікелей графикалық бейненің ерекшелігі. Сәулетшінің көзін бейнелеу үшін қабылдау кезінде табиғи қойылымның ең мәнерлі бөлшектерін мезгіл-мезгіл қарайды. Кәсіби қабылдаудың негізін құрайтын типтік және жеке анықтау бейненің бейнелік деңгейінде көрінеді. Бұл студент жұмыста қабылдау нәтижелерін қаншалықты анық және сенімді беретіндігіне байланысты, сонымен қатар кәсіби қабылдау деңгейі қойылған нақты тапсырмаларды шешуге бөлінген элементтерді бағындыра білуін анықтайды. Әдістемелік дұрыс, бейнелейтін жақтары мен натураның сапасын жүйелі түрде қабылдай білу – студенттердің кәсіби қабылдауын дамытудың қажетті

шарты. Қабылдау деңгейі модельдің маңызды белгілерін бөлуде ғана емес, сонымен қатар жұмысты аяқтай білуде, яғни барлық бейнелеу құралдарының басты мақсаты – көркем бейнені жасау. Білім алушының кәсіби қабылдауының қалыптасу дәрежесін объективті анықтау үшін графикалық бейнелеу процесінің өзіндік сипатын талдау қажет. Натураны алдын ала қабылдау кезеңінде көру деңгейін саналы таңдау маңызды рөл атқарады. Натураны мақсатты түрде қабылдау заттардың пішінін графикалық құралдармен ашуға мүмкіндік беретін көру деңгейін таңдаудан басталады. Натураны зерттеу кезеңіндегі екінші маңызды шарт-жарықтандыру. Жарықтандыру әрбір қойылым нысанасынан тән силуэтті пішін мен қашықтықтың дәрежесін анықтауға тиіс. Натураның әр бөлігінің жарықтандыру көзінен қашықтығы заттардың кеңістіктік орналасуын, олардың бедерлілігін айқын көрсетеді. Кәсіби қабылдаудың қалыптасу деңгейі үндестік тапсырмаларды шешуде үлкен маңызға ие және қойылымның эмоционалды дамуына, үндестік шешімінің үйлесімділігіне белсенді әсер етеді. Тональность эмоциялық жұмыс атмосферасын жасайды. Сондықтан модельді қабылдау кезінде көркем бейнені бөлу үшін оқу қойылымының тоналды шкаласын бірден орнату өте маңызды. Натюрморттың силуэтті шешімі бойынша жұмыстарды талдау әр адамның өзіне тән (жеке), яғни ерекшелікті анықтауға деген қарым-қатынасының ерекшелігінен туындаған қабылдаудың жеке ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді, бұл сызықтарда, силуэтті формада және т.б. көрінуі мүмкін және жылдам тану әсерін береді. Зейінді, ойлы қабылдаудың арқасында пәнде кәсіби қабылдау дамуының жоғары деңгейінің белгісі болып табылатын кездейсоқ белгілерден тазартылған типтік бейненің сипатын көруге болады. Сауатты бейненің барлық мазмұнымен, ерекшеліктерімен және логикалық байланыстарымен объективті түрде бар бейнеленетін объектімен әрдайым байланысты екенін атап өту қажет. Сурет суретшінің ойлауы мен сезімінің объективті сипатын білдіреді, сондықтан бейнелеу жазықтығында барабар бейнені құрудың логикасы мен натураны талдау логикасы бейнені бағалаудың маңызды факторы болып табылады. Жұмыс нәтижелерін бағалау кезінде студенттердің бейнелеу әрекеттерінің ерекшеліктері назарға алынуы тиіс. Кез келген бейнеде, ең алдымен, натураның сипаттамасы анықталады, содан кейін бейнеленген заттың көлемді-кеңістіктік құрылымы құрылады. Форманы конструктивтік құру дәлдігін беру және пропорциялардың жеке ерекшеліктерін беру логикалық талдау жүргізу, ойлау белсенділігін арттыру. Тән сұлбаны анықтау нақты заттың жалпы сипаттамасын алуды талап етеді. Студенттердің кәсіби дамуын педагогикалық жұмыс барысында бақылау жасау, студенттердің қабылданатын нысандарда анық, айқын тәртіпті табуға ұмтылысын атап өтуге; формалар, сызықтар, тоналды дақтар, натюрморттың барлық композициялық элементтері құрылымының тектоникасын анықтауға; тоналды графикалық композицияны құруға мүмкіндік берді. Бөліктердің біртұтас тұтастығына қосылуын білдіретін. Композиция графикалық бейнеде белгілі бір ерекшелікке ие болады, өйткені ойға байланысты композицияның белгілі бір элементтерінің рөлі өзгеруі мүмкін. Парақтың композициясын құру барысында бейнелеу элементтерін орналастыру және бөлу автордың ойына сәйкес келетін белгілі бір схема бойынша жүргізіледі. Бейнелеу құралдары мен стильдік ерекшеліктері келісіліп, тұтас бағынуы тиіс. Сурет бойынша сауатты әзірленген композицияның негізгі белгілері: - парақтың тепе-теңдігі (статикалық және динамикалық); - формалар, көлемдер және олардың масштабтарының бейнелеу жазықтығымен арақатынасы; - бөліктерге жазықтықты мүшелеу; - композициялық орталықты бөлу. Сурет композициясының мәнерлілігіне жету үшін ырғақты ұйымдастыру және жазықтықтағы бейнелеу элементтерінің өзара байланысы қолданылады. Ырғақтың категориясы бейненің мәнін, оның тұтастығын – осы аяқтауға жетудің аяқталуы мен механизмін түсінуге мүмкіндік береді. Жалпы, суреттегі композициялық шешімді келесі өлшемдер бойынша бағалауға болады: - табиғи қойылым мен пропорциядағы деңгей мен көзқарасты таңдау бейнелеу жазықтығының форматы; - композициялық шешімнің ерекшелігі, жаңалығы; - өзара іс-қимыл, тондық дақтардың тепе-теңдігі композициялық өрістің тепе-теңдігі; - композицияны ұйымдастыратын түстік силуэтті дақтардың ырғағы жазықтық; - композициялық шешімнің

тұтастығы мен мәнерлілігі. Графикалық жұмыстар сауаттылығының ажырамас көрсеткіші орындау техникасы болып табылады, өйткені жұмыста графикалық материалдармен белгілі бір икемділіксіз көркемдік ой нәтижелерін беру мүмкін емес.

Сурет 2. Ааралас заттардан тұратын натюрморт

Бұл саладағы білімнің құндылығы студенттің өзінің сурет мәнерін табу қабілетіне байланысты, бұл графикалық жұмыстарды бағалау үшін маңызды белгі болып табылады. Оқу қойылымын жүргізудің дәйекті сипаты да студенттердің графикалық грамотасын анықтауда үлкен маңызға ие, өйткені ол бойынша ойдың жұмыс барысын қадағалауға болады, өйткені бұл міндетті түрде қандай да бір әрекет болуы керек. Жұмысты кезең-кезеңмен дұрыс жүргізуді үйрету ойлау белсенділігі мен логиканы дамытуға әсер етеді. Тұтас бөліктерден бөліктерге жұмыс істеу логикалық негізделген жүрісті, әдістемелік алдыңғы бейнені куәландырады. Суретті оқыту тәжірибесі жұмыстың негізгі кезеңдерін анықтайды, өйткені оның барысы бейнелеу қызметін ұйымдастыру жүйелілігінің логикасына сәйкес құрылады, бұл студенттер жұмысының методикалығын анықтайды. Суреттегі техникалық шешім деңгейі келесі критерийлерді толық көрсетеді: - қойылған міндеттерге байланысты әртүрлі графикалық материалдар мен құралдармен жұмыс істеу техникасын сауатты меңгеру; - бейнелеу және мәнерлі есептерді дәйекті шешу; - заттай қойылымның әр түрлі элементтердің материалдық және фактуралық берілуінде бейнелеу техникасының әртүрлілігі; - графикалық бейненің түрлі тәсілдерін қолдану тиімділігі. Осылайша, жоғарыда айтылған суретті бағалау критерийлері сурет бойынша сабақтарда студенттердің кәсіби қабылдауының қалыптасу деңгейін анықтауға және олардың жұмыс деңгейінің сәулетшілерді дайындау талаптарына сәйкестігін бағалауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Ломов Б. П. Дидактика көркемдік білім беру: монография. – М.: ГОУ педагогикалық академия, 2010. – 104 б.
2. Медведев, Л. Г. көркем білім беру процесіндегі Академиялық сурет. / Л. Г. Медведев. Омбы: "ғылым" Баспа үйі, 2008. 290 с.
3. Ростовцев Н. Н. Академиялық сурет: оқу. студенттер үшін суретші.-бағандардың. фак. пед. ин-тов. – 2-ші басылым., қосымша және өңдеу. М.: Просвещение, 1984. 240 с.
4. Сурет. Оқу. пособие для студентов худож.-бағандардың. фак. пед. ин-тов. Под ред. А. М. Серов. М.: Просвещение, 1975. 271 с.
5. Сукарев А. И. оқусуреті: оқу-әдістемеліккешен / А. И. Сукарев , Е. В. Скрипникова, Н. П. Головачева-Омск : баспа-ОмГПУ, 2014. – 164 б.

6. Анисимов Н.Н. Основы рисования. Учебник для студентов строительных специальностей. М., Строй издат, 1974.
7. Барш А.О. наброски и зарисовки. Учебно-методическое пособие для художественных училищ. М., Искусство, 1970.
8. Божко Ю.Г., Иванова Г.И., Киреева Н.А. и др. Основы архитектурной композиции и проектирования.- К. Вища школа, 1976
9. Волкова Е.В. Композиция как эстетическая категория // Вестник МГУ, серия «Философия», 1969, №6
10. Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования.- М.: 2000

Аннотация

В статье рассматриваются некоторые аспекты формирования профессионального восприятия студентов через рисунок. Особое внимание уделяется разработке и обоснованию критериев оценки студенческой работы по трем основным факторам: а) поступление, б) презентация, в) технический прогресс - по каждой учебной и творческой работе. Критерии оценки графических изображений позволяют определить уровень сформированности профессионального восприятия студентов на уроках рисования и его соответствие уровню подготовки. Графический рисунок всегда несет в себе эмоциональную нагрузку, а визуально-выразительные средства передают эту ситуацию, поэтому восприятие - еще одно необходимое качество профессионального восприятия эмоционального архитектора, что, в свою очередь, оказывает определенное влияние на умственную функцию.

Abstract

The article examines some aspects of the formation of students' professional perception through drawing. Special attention is paid to the development and substantiation of criteria for evaluating student work according to three main factors: a) admission, b) presentation, c) technical progress - for each educational and creative work. Criteria for evaluating graphic images allow us to determine the level of formation of professional perception of students in drawing lessons and its compliance with the level of training. Graphic drawing always carries an emotional load, and visual and expressive means convey this situation, therefore perception is another necessary quality of professional perception of an emotional architect. which, in turn, has a definite effect on mental function.

УДК 666.1.022

А.А. Сейтмагзимов, Г.М. Сейтмагзимова

к.х.н., старший научный сотрудник, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.т.н., профессор, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОЛУЧЕНИЯ АЛЮМИНАТА ЦИНКА В КАЧЕСТВЕ КАТАЛИЗАТОРА ДЛЯ ОБЕЗЗАРАЖИВАНИЯ ВОДНЫХ РАСТВОРОВ

Аннотация

Исследованы каталитические свойства алюмината цинка при обеззараживании водных растворов метилового оранжевого. Показано, что осаждение алюмината цинка в присутствии аммиака может быть дробным, и это сильно влияет на аморфность вновь вводимых порций алюмината цинка в ходе синтеза. В целом осаждение не должно быть дробным, и это показано на рентгенограммах образцов дробного осаждения. Вместе с тем, кристаллы алюмината цинка могут обладать хорошей каталитической активностью в присутствии комплексонов, причем эта аномальность проявляется лишь при 500°C и может исчезать при дальнейшем прокаливании образцов. Такое явление связано с аномальным действием гидратной оболочки алюмината цинка, которая вначале при 500°C играет значительную роль в формировании каталитических свойств воды, делая их аномальными, но, по мере роста температуры прокаливания, происходит деструкция поверхности алюмината цинка. Исследования ИК-спектров алюмината цинка подтверждают

аномальность рубежа в 500°C ; при этой температуре также особенно заметны изменения в деформационных колебаниях спектров воды в фазе алюмината цинка.

Ключевые слова: алюминат цинка, фотокаталитическая активность, аномальные свойства воды, метилоранж, шпинель, гидратная оболочка.

Введение

Алюминат натрия - редкий минерал кубической сингонии, относится к минералам типа шпинели, который обладает высокой химической и термической стабильностью, высокой механической стойкостью [1] и низкой кислотностью поверхности [2]. Прежде всего, алюминат натрия известен как полупроводник с шириной поглощения в ультрафиолетовом (УФ) диапазоне, обладающий широкой запрещенной зоной (около 3,8 эВ) [3]. Он может быть использован для ультрафиолетовых фотоэлектронных устройств. Более того, шпинель ZnAl_2O_4 полезна во многих каталитических реакциях, таких как крекинг, дегидратация, гидрирование и дегидрогенизация [4]. Сообщается о различных методах получения ZnAl_2O_4 , таких как соосаждение [5,6], гидротермальный метод [1,7], золь-гель [8], синтез горения. Цинк-алюминатная шпинель, легированная ионами редкоземельных элементов, была исследована на ее люминесцентные свойства. Эти свойства вытекают из ее стабильности и высокого квантового выхода излучения [8]. Среди редкоземельных металлов европий является одним из лучших кандидатов на цинк-алюминатные шпинели.

Недавно $\text{ZnO}/\text{ZnAl}_2\text{O}_4$ нанокompозит был оценен для фотодеградации метилового оранжевого красителя при искусственном облучении ультрафиолетом [8]. Foletto и соавторы [9] наблюдали удовлетворительную фотокаталитическую активность частиц алюмината натрия для разложения красителя Procion Red из водного раствора. Фотокаталитическая активность механо-химически синтезированного ганита (ZnAl_2O_4) была проверена на деградацию хромового кислотного черного красителя под УФ-излучением [10]. ZnAl_2O_4 наносферы, синтезированные методом поверхностного химического растворения, показали хорошую фотокаталитическую активность при разложении красителя родамина В [11]. Фотокаталитическую оценку под ультрафиолетовым излучением показывают образцы микросфер $\text{ZnO}/\text{ZnAl}_2\text{O}_4$ и демонстрируют высокую степень эффективности фотодеградации красителя метиленового синего в сравнении с коммерческим порошком ZnO [12]. Поиски приемлемого осадителя для получения алюмината цинка явилось задачей нашего исследования.

Экспериментальная часть

Алюминат натрия синтезировали по методике с аммиаком: к 4,38 г ацетата цинка (или эквивалентное количество нитрата цинка) добавляли 15 г нитрата алюминия на 100 мл воды. Смесь перемешивали, к ней по каплям добавляли раствор аммиака с соотношением вода:аммиак=1:3 в количестве приблизительно 10 мл, т.е. до pH 10. Получаемый при этом осадок фильтровали, промывали и сушили для дальнейшего применения и исследований. Отдельно готовили раствор с добавлением комплексона трилона Б (EDTA), для этого применяли эквивалентное количество этого раствора, после чего смесь также тщательно перемешивали, а затем сушили и в дальнейшем прокаливали.

Рабочий раствор для каталитических исследований готовили из водного раствора метилоранжа в количестве 1,87 Ммоль (0,1225 г на 200 мл воды). Эти растворы анализировали на каталитические свойства с метилоранжем (МО). Для этого применяли фотоэлектроколориметр (ФЭК) с длиной волны 505 нм. Рентгенограммы снимали на стационарной установке ДРОН-3 с Cu-K_α излучением.

Для исследований каталитических свойств применяли ксеноновую лампу без светофильтров, для чего навеску катализатора 0,5 г помещали в кварцевый стакан (50 мл) с постоянным перемешиванием магнитной мешалкой и термостатировали, после чего

применяли освещение. Для освещения использовали ксеноновую лампу с освещенностью $(160-180) \times 10^3$ люкс, для УФ измерений применяли лампу с освещенностью 12×10^3 люкс. Уровень освещенности на солнце на широте г. Шымкента (Южный Казахстан) в июне, замеренный в полдень, составлял 130×10^3 люкс.

Результаты и обсуждение

На рис. 1 приведены рентгенограммы образцов алюмината цинка, полученных по методике с аммиаком. Как следует из Рисунка 1, образцы на основе ацетата цинка и нитрата цинка полностью идентичны.

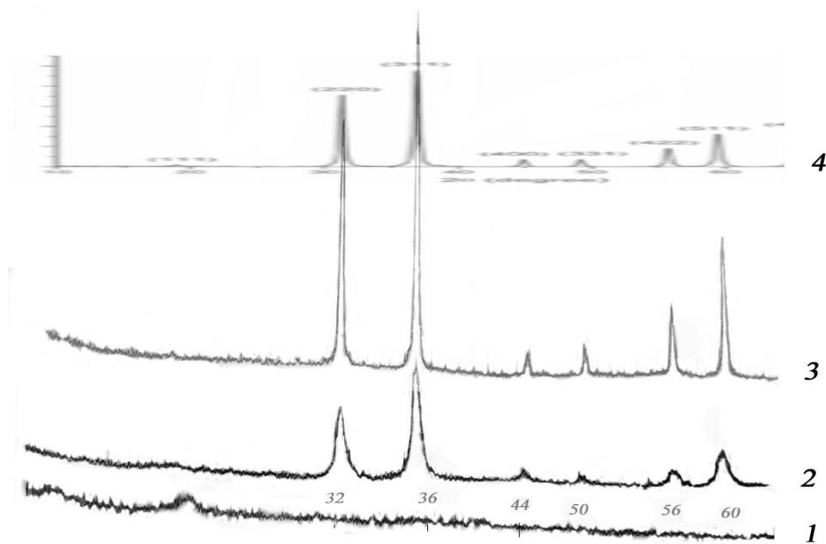

Рис. 1. Рентгенограммы образцов, полученных при температурах, °С:
1 - 600, 2 – 800, 3 – 1000, 4 – 750 [9]

Видно, что температуры 600°C недостаточно для формирования фазы алюмината цинка. Для сравнения приведена рентгенограмма (Рис. 1, спектр 4), приведенная авторами [9], которая полностью идентична полученным нами данным. Однако осаждение аммиаком может приводить и к неоднозначным результатам. На Рис. 2 приведена рентгенограмма образца при дробном осаждении аммиаком - мы проводили осаждение при 4 значениях pH, равных 4, 6, 8 и 10. Сначала осадили продукт при pH=4, который был отделен, высушен и проанализирован РФА методом при 500°C , и получили результат для полностью аморфного образца. Затем фильтрат был осажден уже при pH=6, который также был отделен фильтрованием, высушен и проанализирован, он тоже дал отсутствие рефлексов на рентгенограммах. То же самое получили при pH=8. И лишь при pH=10 рентгенограммы похожи на рентгенограммы алюмината цинка (Рис. 2). При значениях pH= 4, 6 и 8 мы получили рентгенограммы аморфных образцов. Для сравнения приведены рентгенограммы авторов [13, 14], которые совпадают лишь частично. Мы не смогли объяснить эти результаты, но несомненно лишь одно, что осаждение аммиаком необходимо проводить строго при pH=10 и выше.

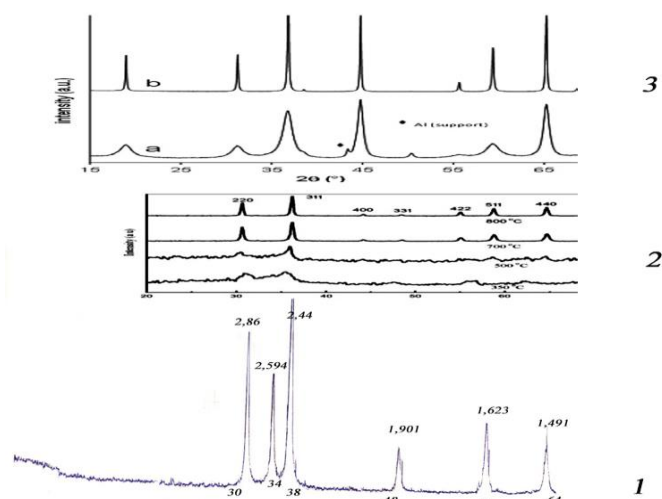

Рис. 2. Рентгенограммы алюмината цинка на заключительной дробной стадии осаждения аммиаком (pH=10) в сопоставлении с литературными данными: 1 – экспериментальная, 2 – [10], 3 – [11]

Более своеобразны данные, полученные при модификации уже полученного алюмината цинка и последующего прокаливания осадков (Рис. 3).

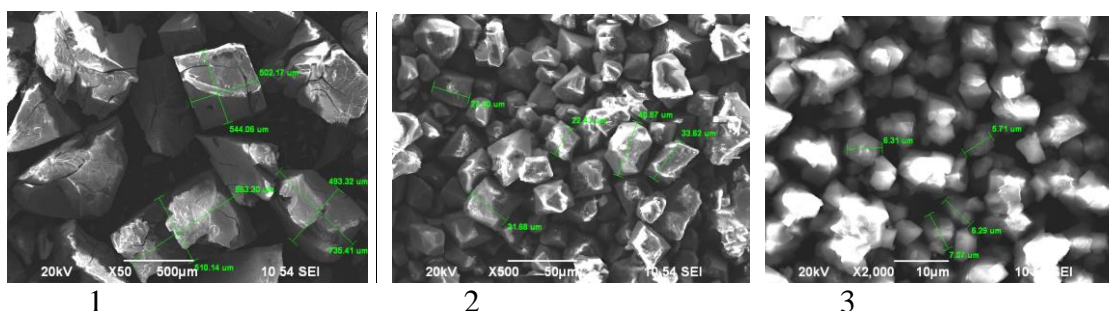

Рис. 3. Микрофотографии алюмината цинка, полученного при различных режимах осаждения: 1 - ацетата цинка (pH=10, ZnAc без EDTA); 2 - ацетата цинка (pH=7, без EDTA); 3 - с добавкой раствора EDTA при pH=4

При применении ацетата цинка размер зерен алюмината цинка составляет около 500 мкм, в то же время осаждение алюмината до pH=7 приведет в формированию зерен продукта в поперечнике на порядок меньше предыдущего, т.е. 25-40 мкм (Рис. 3) . Но еще более дисперсный продукт получается при добавлении в раствор раствора EDTA, и это приводит к еще меньшей дисперсности продукта - уже в поперечнике зерна размером 6-7 мкм.

Эти образцы были исследованы на каталитические свойства в растворе МО. В Таблице 1 приведены результаты исследований каталитических свойств алюмината цинка в растворе метилоранжа при условиях: навеска катализатора - 0,5 г, объем раствора – 20 мл, время экспозиции при освещении ксеноновой лампой – 30 минут. Для ряда образцов получены неоднозначные (необычные) значения каталитических свойств, с которыми сопоставлены значения каталитических свойств для порошков анатаза и оксида цинка (Таблица 1). Видно, что для приведенных условий исследования каталитические свойства оксида цинка значительно хуже, почти в 4 раза, чем для порошка оксида титана. При температуре прокаливания 500°C мы обнаружили аномальные свойства дисперсного продукта. Именно при температуре прокаливания 500°C для образца с добавкой EDTA обнаружена аномальная активность, т.е. в 60 раз снижена концентрация МО, в то время как без добавки EDTA активность незначительна - до остаточной концентрации 0,91 % от исходного значения МО.

Казалось бы, прокалка должна поднять еще сильнее каталитические свойства образца № Рис 3-3-500, но этого не происходит. При 700°C активность доходит лишь до остаточной концентрации 0,45% метилоранжа, а при 900°C – лишь до 0,47%.

Таблица 1 - Каталитические свойства алюмината цинка в растворе метилоранжа для образца на рис. 3 при соответствующих температурах прокаливания

Наименование образца	Оптическая плотность D	Концентрация МО, ммоль	Температура обжига, °C	Остаточная концентрация МО после освещения, %
Без катализатора	1,996	1,87	-	-
TiO ₂ (анатаз)	1,925	0,359	500	0,235
ZnO	1,985	1,33	1000	0,714
Рис-3-1-500	1,993	1,7	500	0,91
Рис-3-2-500	1,990	1,63	500	0,87
Рис-3-3-500	1,096	0,03	500	0,016
Рис-3-1-700	1,994	1,01	700	0,54
Рис-3-2-700	1,995	0,935	700	0,50
Рис-3-3-700	1,950	0,85	700	0,45
Рис-3-1-900	1,994	1,97	900	0,52
Рис-3-2-900	1,995	1,93	900	0,52
Рис-3-3-900	1,953	1,90	900	0,47

Столь аномальное действие дисперсного образца (Рис. 3-3-500) мы связываем с изменением состояния гидратной оболочки алюмината, при которой при температуре 500°C формируется вторичная пористость, которая исчезает при дальнейшем прокаливании образцов при 700 и 900°C.

На ИК спектрах (Рис. 4) этих образцов видно, что именно при температуре 500°C, адсорбированная вода проявляется большим и размытым гало в области 3300-3600 см⁻¹, а также более отчетлива полоса 1600 см⁻¹, обе полосы полностью исчезают для гидратированных образцов при 700 и 900°C. На всех образцах присутствует мощная полоса в районе 1400 см⁻¹, которую мы относим к деформационным колебаниям группы Al-O. Вибрации, соответствующие структуре шпинели, хорошо наблюдаются в районе 798-800см⁻¹, 640 и 547 см⁻¹, которые связаны с колебаниями металл-кислород, алюминий-кислород и металл-кислород-алюминий [13].

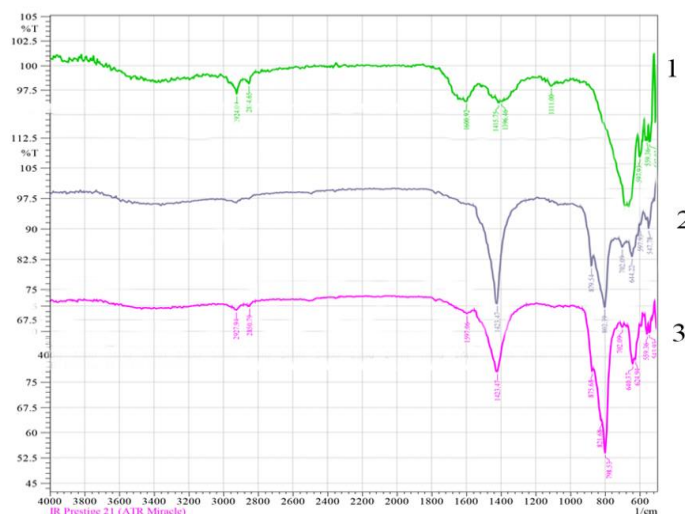

Рис. 4. ИК спектры образцов алюмината цинка, прокаленных при температурах, °C: 1 - 500, 2 – 700, 3 - 900

В целом можно видеть, что при температуре 500°C алюминат цинка в присутствии комплексона (EDTA) проявляет себя аномально, что требует более тщательной детализации исследований и уточнения ряда технологических показателей синтеза алюмината цинка.

Выводы

По результатам проведенного исследования можно сделать следующие выводы:

1. Получены данные по получению алюмината цинка при осаждении аммиаком: дробное осаждение аммиаком может привести к неоднозначности в рентгенограммах образцов при pH=2-8, поэтому необходимо непрерывное осаждение до pH=9-10.

2. Исследованы каталитические свойства алюмината цинка в водных растворах метилоранжа и показана их активность, причем выявлена аномальная активность катализатора при синтезе алюмината с применением раствора EDTA.

3. Аномальная активность алюмината цинка при температуре 500°C объяснена нами исчезновением вторичной пористости алюмината в ходе прокаливания образцов.

Список литературы

1. Vasile M., Vlazan P., Bucur A., Sfirloaga P., Grozescu I., Avram N.M. Synthesis and Characterization of CoFe₂O₄ nanoparticles prepared by the Hydrothermal Synthesis. // J. Optoelectron. Adv. Mater., 2010, № 4, P. 1307-1309.
2. Zawadzki M., Mista W. Catalysis and Adsorption in Fuel Processing and Environmental Protection. Wroclaw: Kudowa Zdrój, 1999, 243p.
3. Wrzyszczyk J., Zawadzki M., Trawczyński J., Grabowska H., Miśta W. Some catalytic properties of hydrothermally synthesized zinc aluminate spinel. // Applied Catalysis A: General, 2001, V. 210, № 1-2, P. 263-269.
4. Данчевская М.Н., Торбин С.Н., Муравьева Г.П., Большаков А.М. Каталитические свойства легированного алюмината цинка. // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 2. Химия, 2002, Т. 43, № 5, С. 288-290.
5. Ivakin Yu.D., Danchevskaya M.N., Muravieva G.P. Regulation of gahnite crystal size during hydrothermal synthesis. // J. Physics: Conference series, 2008, V. 121, No. 082007, P. 1-4, DOI: 10.1088/1742-6596/121/8/082007.
6. Wang Y., Liao Q., Lei H., Zhang X.P., Ai X.C., Zhang J.P. Interfacial reaction growth: morphology, composition, and structure controls in preparation of crystalline Zn_xAl_yO_z nanonets. // Advances Materials, 2006, V. 18, P. 943-947. <http://dx.doi.org/10.1002/adma.200502154>
7. Chen X.Y., Ma C., Zhang Z.J., Wang B.N. Ultrafine gahnite (ZnAl₂O₄) nanocrystals: Hydrothermal synthesis and photoluminescent properties. // Materials Science and Engineering: B. 2008, V. 151, P. 224-230. <http://dx.doi.org/10.1016/j.mseb.2008.09.023>
8. Zhao X., Wang L., Xu X., Lei X., Xu S., Zhang F. Fabrication and photocatalytic properties of novel ZnO/ZnAl₂O₄ nanocomposite with ZnAl₂O₄ dispersed inside ZnO network. // AIChE Journal, 2012, V. 58, P. 573-582. <http://dx.doi.org/10.1002/aic.12597>
9. Foletto E.L., Battiston S., Simões J.M., Bassaco M.M., Pereira L.S.F., Flores E.M.M. Synthesis of ZnAl₂O₄ nanoparticles by different routes and the effect of its pore size on the photocatalytic process. // Microporous and Mesoporous Materials, 2012, V. 163, P. 29-33. <http://dx.doi.org/10.1016/j.micromeso.2012.06.039>
10. Fabian M., Elias A., Kostova N., Briančin J., Baláž P. Photocatalytic activity of nanocrystalline gahnite (ZnAl₂O₄) synthesized by ball milling. Proc. 12th Intern. Multidisciplinary Scien. GeoConf. Sofia, 2012, V.3, p. 491-498.
11. Zhao L., Li X.Y., Zhao J. Fabrication, characterization and photocatalytic capability of ZnAl₂O₄ nanospheres. // Adv. Mat. Res., 2012, V. 518-523, P. 736-739.
12. Huo R., Kuang Y., Zhao Z., Zhang F., Xu S. Enhanced photocatalytic performances of hierarchical ZnO/ZnAl₂O₄ microsphere derived from layered double hydroxide precursor spray-

dried microsphere. // J. Coll. Int. Sci., 2013, V. 407, P. 17-21.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.jcis.2013.06.067>

13. Muhammad A.J.E., Sakhhi K.D., Anantharaman M.R. On structural, optical and dielectric properties of zinc aluminate nanoparticles. // Bull. Mater. Sci., 2011, V. 34, No. 2, P. 251–259.

14. Perez-Ramirez J., Mul G., Kapteijn F., Moulijn J.A., In situ investigation of the thermal decomposition of CoeAl hydrotalcite in different atmospheres. // J. Mater. Chem., 2001, V. 11, No 3, P. 821-830.

Түйін

Метилоранждың сулы ерітінділерін зарарсыздандыруда мырыш алюминатының каталитикалық қасиеттері зерттелген. Аммиак қатысында мырыш алюминатын тұндыру бөлшектік болуы мүмкін екендігі және бұл синтез кезінде алюминат мырыштың жаңадан енгізілген бөліктерінің аморфты болуына қатты әсер етедігі көрсетілді. Жалпы алғанда тұндыру бөлшек болмауы керек және бұл бөлшектік тұндырудың рентгенограммалық үлгілерінде көрсетілген. Сонымен қатар мырыш алюминатының кристалдары комплексондардың қатысуымен жақсы каталитикалық белсенділікке ие бола алады, әрі бұл ауытқу тек 500°C-та көрінеді және сынамаларды одан әрі күйдірген кезде жоғалып кетуі мүмкін. Бұл құбылыс мырыш алюминатының гидратациялық қабығының аномальды әсерімен байланысты, оларды аномальды ете отырып бастапқыда 500°C температурада судың каталитикалық қасиеттерін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады, бірақ қыздыру температурасының өсуіне қарай мырыш алюминатының беткі қабаты бұзылады. Мырыш алюминатының ИҚ-спектрлерін зерттеу шекараның 500°C температурада ауытқуын растайды; бұл температурада мырыш алюминат фазасындағы су спектрлерінің деформациялық тербелістерінің өзгерістері де ерекше байқалады.

Abstract

The catalytic properties of zinc aluminate in the disinfection of methyl orange aqueous solutions have been investigated. It was shown that precipitation of zinc aluminate in ammonia presence can be fractional, and this strongly affects the amorphousness of newly introduced portions of zinc aluminate during the synthesis. In general, deposition should not be fractional, and this is shown on the X-ray diffraction patterns of fractional deposition samples. At the same time, zinc aluminate crystals can have good catalytic activity in the presence of chelating agents, and this anomaly manifests itself only at 500°C and can disappear upon further sample calcination. This phenomenon is associated with the anomalous action of the hydration shell of zinc aluminate, which initially at 500°C plays a significant role in the formation of water catalytic properties, making them anomalous, but as the calcination temperature rises, the surface of zinc aluminate is destructed. Studies of the IR spectra of zinc aluminate confirm abnormality of the boundary at 500°C; at this temperature, changes in deformation vibrations of the water spectra in zinc aluminate phase are also especially noticeable.

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES AND HUMANITIES

UDC 811.111-26

A.T. Aueskhanova

master, teacher of English in Secondary school, Sairam district, Turkestan region Kazakhstan

SOME REMARKS ON FORMATION OF NEW COMPOUND WORDS IN ENGLISH

Abstract

The formation processes of word-composition as well as clipping, blending and other ways of abbreviated lexical units are important from the point of creating words. The interest is in the process of compound words forming and the sources of its origin. The nature of creating such a lexical unit and its usage in speech are of keen interest of many researchers in the English Philology. Another point of consideration is a criterion of compounds and free phrases distinguishing which is still disputable in some cases. So, structural and semantic state of analyzed lexical units is essential to present the process of its building.

Key words: neologism, compound words, origin, semantic structure of words, English.

Introduction

In the connection with the development of public life and emergence of new concepts of language there appeared neologisms. The research of replenishment of the word-stock of language by new formations, as it is known, had been interested and will be interested by linguists at all times. Studying of these items allows defining the following: main ways of replenishment of language by neologisms; the prevailing ways and quantitative ratios between them, corresponding for this period; the high productive ways of word-formation and concrete models on which neologisms are created in the research stage of time; interactions of linguistic and extra linguistic factors in formation of neologisms.

It is well-known that huge inflow of new words and need of their description caused creation of special branch of a lexicology - neology - the science of neologisms.

One of the most ancient, universal and widespread ways of word formation in English is the word-composition which does not lose its activity and currently: more than one third of all new lexical units in the modern English language are compound words [1].

The process of composition is apologized by two bases, usually homonymous word forms. E.g., *carryback* - "transfer of losses for earlier period", *citiplus* "the instrument of hedging offered clients by "Citybank" and so on. As standards of Modern English allow a combination of the words possessing the same lexical and grammatical characteristics, as the bases connected at composition, to define, in what cases the translator deals with the difficult word neologism and in what - with the phrase, it is represented quite difficult.

Cf. closing bank as "the bank finishing the transaction in which some banks participated" and closing bank "the closed bank".

Now a number of criteria are developed for differentiation of compound words and phrases. When transfer neologisms in English texts of special attention is paid to the spelling criterion which essence consists in consideration of any complex written together or through a hyphen as a compound word, and a complex, whose components are written separately as free phrases:

dividend-right certificate - "the certificate granting the right to the dividend",

dear-money policy - "restriction of the credit by increase of interest rates",

fill-or-kill order - "the order of the client to the broker who has to be immediately executed or cancelled".

In cases of connecting words terminating and beginning on the same vowel or the concordant, one of them falls:

net + etiquette = netiquette "unwritten" conventional rules of communicating or posting information on the Internet".

However, it should be noted that in many cases there is inconsistency in the writing even the same complex. E.g., in the case of man-made "artificially created by man" 6% - separate writing, 82% - hyphenated, 12% - cursive writing [2].

The analysis of the components which are parts of a compound word gives the chance, knowing their lexical meaning, to find out value of all complexes:

Graphite bombing caused power lines destruction turning off life-supports in Belgrade hospitals (Fox News Direct, 1999).

As we see, the neologism "life-supports" consists of two parts as *life* and *support*, i.e. it is about something that allows supporting life or viability, and a suffix - *s* specifies that we deal with a countable noun in the form of plural. Thus, having taken a context into account, this neologism can be translated as "the life support equipment", and this example means that during bombing graphitic bombs there damaged power lines that became the reason of shutdown of the equipment of life support in hospitals of Belgrade.

One of the most commonly used multi-component models has become recently a model with a word line, which is on the verge of compound words and phrases: *straight-line responsibility* = direct responsibility; *dotted-line responsibility* = the responsibility divided for two; *bottom-line* = final; *top-of-the-line* = the best. This model is limited in the use by situations of informal communication by representatives of a business community.

Very often at a similar way of education neologisms have satirical coloring, especially in the press:

«... *that they taste the same in Peking as they do in London or New York, and so it was that world burgernomics was born by McDonald's*».

In this case the author wants to draw the reader's attention to the significant development of the network of restaurants "McDonald's", the fast food industry, where there are certain laws and phenomena. And like other economic laws are equally valid in different countries:

«...*that in Beijing they to taste same, as well as in London or New York, here so "McDonald's" created a world gamburgernomika.*»

In general, multi-component units used in the informal communication, is more characteristic of the American variant, for example: *to nickel-and-dime* = to pay much attention to trifles, *meat-and-potatoes* = the main, *nuts-and-bolts* = the basic, *quick-and-dirty* = bar, café, where one can eat quickly.

The analysis of new words showed that the prevailing mass of new dictionary units is made, as one would expect, by nouns as extension of the dictionary goes mainly at the expense of names of the objects and the phenomena filling culturological space.

Studying of new words allowed revealing some tendencies characterizing features of expansion of lingua-culturological space during the considered period.

At the heart of these names there can be a kind of activity, peculiar to persons: *shareowner* (a person who owns shares) - "the owner of the shares" (the direct nominalization of the word *share*), *street fighter* (a tough combative person) - "fighter" (figurative association with the word *street*), *style-counselor* (an arbiter of or adviser on what is currently fashionable) - "adviser / counselor / consultant" (direct nominalization), *staff-doctor* (in Britain, a grade of hospital doctor between senior house officer and consultant) - "degree of the doctor in hospital"); individualization of the personality on the basis of internal properties: *scuzzyball* (*American slang*: an unpleasant or disgusting person), *shakers* (influential people, spunk) (*Australian informal*: a devastatingly handsome young man). The associative and figurative component is brightly presented among

lexical units calling the person on the basis of its internal properties (cf. *scuzzy* - unpleasant and dirty; *shake* - to get rid of; *spunk* - courage, spirit). Also the name can testify to the impact made on the called person: *shutout* (*American*: a person who is excluded or prevented from succeeding).

The somatic lexicon plays an important role also at the nomination of the person. For example, the image of a snake emphasizes gestures. The phrase "*snake hips*" recorded by the dictionary (attractively slim hips, especially in a man) testifies to possibility of emergence of new words in areas, is rather full linguistically marked (names of parts of a body of the person).

It should be noted that in this category the sphere of business and finance is considerably presented. There are words as *market-maker* (a person whose business is buying shares, securities, bonds, etc. and selling them on, usually at a marginal profit), *competitor-analysis* (the finding out of information about the financial and other affairs of competitor companies). Such terms like "*market*", *analysis*, *agreement*, *deal*", composing compound words form representative layer of lexicon of this sphere.

The financial lexicon includes lexical units as *silly money* (money in amounts beyond most people's experience, making possible the indiscriminate purchase of very expensive items; also funny money), *balloon financing* (a method of financing purchases in which the vendor lends the purchaser (part of) the price, part of which is repayable in monthly installments but leaving a large final payment to be made to discharge the debt). The economic lexicon can be also expressed by means of emotional and expressional and figurative components (cf. "*silly* - having or showing a lack of good sense and judgment", "*funny* - causing laughter; amusing" in the unit of "*silly / funny money*", figurative component "*balloon*" - a large bag of strong light material filled with gas or heated air so that it can float in the air" в единице "*balloon financing*") [6].

Also there natural a gain in the sphere of medical lexicon: here new words are registered as *skin tag* (a small nonmalignant epidermal excrescence), *SIDS* (sudden infant death syndrome), *suicide gene* (a gene possessed by certain bacteria which terminates their life) и т.д. In this group the principle of analogy is allocated: *SIDS* was formed with the analogy with *AIDS* - *acquired immunodeficiency syndrome*. This principle can be applied and in the following neologisms: from the word *therapy* there is polar therapy, *psychotherapy*. This model is rather widespread and reflects a tendency in word formation of English new lexicon.

The culture area in narrow sense (music, literature, theater) is presented, for example, by words of *sampling* (taking extracts from a variety of songs and combining them to form a new one), *sit-tragedy* (a radio or television drama series featuring the same basic cast of characters in stories of misfortune or conflict), *slamdancing* (dancing engaged in by fans of heavy metal and similar forms of rock music in which dancers jump up and down frenziedly and collide violently with each other).

In theater life also there were changes - there were new types of theaters, and together with them new names appeared, for example: "*theatre of absurd*", *theatre of cruelty*, *son et lumiere* (Fr. = sound and light) - "theater with use of sound and lighting effects", *theatre of fact*, *black theatre*, and so on. Among the neologisms relating to theater life it is possible to call such nouns as *revolve* - "the rotating scene" and *theatredom* - "theater world".

In the field of cinema, television and video equipment there were many new technical means, after them a large number of neologisms was formed, for example: *inflight movies* - " the movies which are shown in flight aboard ", *inflight videosystem* - " the videosystem used aboard ", *featurette* - " short documentary ", *satellite-delivered show* - " the program transferred by means of the satellite, and others.

Recently new methods of training are designated by the following neologisms: *sleep-teaching*, *CLASS* (Computer-based Laboratory of Automated School System), *multimedia lecture* - "lecture with use of several media (the video-recorder, the TV, the tape recorder and others)", *telelecture*, *telecourse* - " the training program on television". In the basis neologisms of this group are formed by means of abbreviations that reflect terminological character of this sphere. It is also necessary to note use of a prefix of *tele* - (some experts he admits as a semi-prefix) [3].

There have formed new types of educational institutions, for example: *megaversity* - "a large university where many thousands students study", *multiversity* - "a university with a lot of faculties", *parauniversity* - "a university on a voluntary basis (with the free program)", *paraschool* - "school on a voluntary basis".

The use of prefixes of *mega-*, *multi-*, *para* - reflects an integration tendency in education along with application of such process of word formation, as "mixing" (blending): *megaversity* [mega + university], *multiversity* [multi + university]. The use of these affixes strengthens emotional and expressional effect, indicating the importance of the changes happening in the country.

Instead of the terms *student*, *pupil* the terms *educatee*, *schooler* began a thicket to be used; there was a term *educationalist* - "the expert (the theorist or the practitioner) in the field of education". These words testify to emergence of new level in relationship between students and teachers, and also essentially new step in understanding of the process of education (cf. *educatee* – a person who is being trained; *schooler* – a person who attends a school). Accession of suffixes of *ee* - and *er*-designating people who carry out action to the keywords relating to this sphere is a striking example of the confirmation told [4].

The group of the words is distinguished from new lexical units calling behavior of the people occupied in different types of activity, for example: *skipping* (household sphere) (slang; the practice of taking over a deserted dwelling to live in it without permission or payment squatting), *squiffing* (mailings) (British slang, the practice of postal workers reposting mail that is ready for delivery). Emotional and expressional semas are a part of many of the specified lexical units, for example, *spree* - a bout of violent activity [violent - uncontrollably fierce]), *movers and shakers* - people of power and influence [power - control over others; *influence* - the power to have an effect on someone or something without the use of direct force or command]).

New lexical units enriched the vocabulary of computer language as well as *superminicomputer* (an advanced powerful minicomputer), *supersmart card* (a smart card with a key board and display panel) within *joystick*, *keyboard*.

The computerization is used in various areas of science and equipment that leads to emergence of a large number of terminological neologisms. For example, in linguistics: *interlingual* - "artificial language for machine translation on some languages "; in biometrics, in particular for designation of biometric means of protection from thieves: *biometric locks*. in biometrics, in particular for designation of biometric means of protection from thieves: *scaf* (*American informal*) self-centered-altruism fad - a currently-popular product (for example a garment or cosmetic) which as well as being attractive purports to have a beneficial effect on the user, *shin-sock* - a sock that reaches approximately halfway up the calf; names of food - *snack pellet* (a convenience food in the form of an extruded and shaped mass of edible matter), drinks - *super-second* (a claret from the Medoc or Graves region which is officially in the second category of excellence, but is generally recognized as being superior to this). The group of the words designating location extended, for example: *skip-park* (an area with skips for the deposit of various sorts of refuse), *snail-park* (an establishment where edible snails are commercially reared), *solar pond* (an artificially constructed pool of salty water designed to collect the sun's heat for conversion to electricity). Application of keywords, characteristic for English (in this case directly designating location: park, pond and use of compound words allow forming the words with emotional, expressional and figurative sema connected with this location: *skip*, *snail*, *solar* [7].

The sports lexicon was replenished with words as: *short tennis* (a version of tennis for young children, played on a short court with small rackets and a low net), *spectator catch* (in cricket, a catch which to spectators appears to be a legitimate dismissal of the batsman but is not, for example, when the ball has hit the pad rather than the bat, or bounces up after being hit into the ground).

Separate words represent movement types: *slo-mo* or *slowmo* (*informal*: slowed-down action on film or videotape) and device: *slipmat* (a circular piece of thin rubber placed on a turntable to

prevent records from slipping), new name of the ferry - *streaker* (a fast, highly maneuverable ferry operating on the River Clyde). In language there was a word "seajack" (the hijacking of a ship at sea) by analogy with the available "hijack" [5].

Conclusion

So, public, scientific and technical progress became the reason to emergence of new social and economic realities, opening in the field of science and equipment, achievement in the sphere of culture. As a result of what by itself new words, new terms came to English. A large number of new lexical units appeared in connection with development of the computer equipment. In the field of culture and art there is a rough process of experimenting, new works, and, respectively, new names are created. So in the field of cinema, television and video equipment there were many new technical means, after them a large number of neologisms was formed. Especially many neologisms appear in scientific and technical language as a result of rough progress in science and equipment.

References:

1. Donka Minkova and Robert Stockwell. English Words // The Handbook of English Linguistics, ed. by Bas Arts and April McMahon. Blackwell, 2006, 239 p.
2. Dictionary of New Words and Meanings. Moscow, 2006, 256 p.
3. Green J. Bloomsbury. Dictionary of New Words. Bloomsbury publishing Plc, 2000, 350 p.
4. The Oxford Dictionary of New Words (Paperback) by Sara Tulloch, Elizabeth Knowles, Julia Elliott. Oxford University Press, 2006, 560 p.
5. Urdang L. Dictionary of Difficult Words. Bloomsbury publishing Plc, 1998, 320 p.
6. The Oxford Reference Guide to English Morphology by Laurie Bauer. Oxford University Press, 2013, 691 p.
7. Encyclopedia of language and Linguistics by Keith Brown - Elsevier Science 2006, 9000 p.

Аннотация

Процессы словосложения, а также усечения, блэнды и другие способы сокращенных лексических единиц важны с точки зрения образования новых слов. Интерес представляет процесс формирования сложных слов и источники их происхождения. Природа создания подобных лексических единиц, а также их использования в речи представляет пристальный интерес многих исследователей в английской филологии. Другой точкой интереса является критерий создания сложных слов и свободных словосочетаний, которые до сих пор считаются спорными в лингвистике. Так, структурные и семантические особенности анализируемых лексических единиц считаются актуальными, в частности, сам процесс создания подобных языковых единиц.

Түйін

Жаңа күрделі сөздер жасамы және олардың келіп шығуы көздеректері бұл күнде өте өзекті мәселе болып саналады. Сөз жасам процестері және қысқартулар, блэндтер мен қысқартылған сөздерінің басқа да түрлері жаңа сөз құруда өте маңызды. Ағылшын филологиясы саласында осындай сөзжасам процестерімен олардың сөйлемде қолданылуы көпшілік зерттеушілердің назарында. Тіл білімінде ғалымдар күрделі сөздер мен сөз тіркестері құрамдарының критерийі жөнінде бір пікірге келмеген. Сондықтан мақалада талданып отырған лексикалық бірліктерінің құрылымдық және семантикалық ерекшеліктері қарастырылған.

УДК 39.308

Д.П. Кожамжарова, К.М. Уразбаев

д.и.н., профессор, академик НАН РК, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

к.ф.н., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

**ОТРАЖЕНИЕ БЫТА, КУЛЬТУРЫ, И ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ
КАЗАХСКОГО НАРОДА В НАСЛЕДИИ А.ВАМБЕРИ
(По МАТЕРИАЛАМ ТУРКЕСТАНСКОГО СБОРНИКА)**

Аннотация

В данной статье авторы проанализировали труды известного венгерского исследователя А. Вамбери, опубликованные в «Туркестанском сборнике», в котором содержится ряд интересных и ценных этнографических сведений о народах Средней Азии, в том числе о казахах. В произведениях А. Вамбери отражены вековые мечты казахов, их стремление к свободе и независимости, традиционный уклад жизни, особенности быта и культуры казахского народа, широта, открытость и целеустремленность их души. Кроме того, в его публикациях отражена красота и величие природы, флоры и фауны, богатство казахских степей, традиции, обычаи, духовные и нравственные ценности казахского народа.

Ключевые слова: традиции и обычаи, направления путей кочевков, торговля, культура и быт кочевых казахов.

Введение

Современный Казахстан твердо идет по пути глубинного обновления и общественного прогресса. С приобретением независимости значительный размах приобрели процессы возрождения национального самосознания, исконных духовно-нравственных ценностей, менталитета народа, жестко подавляемых в условиях господства советской тоталитарной системы. При этом наибольшее значение на наш взгляд придается повсеместному учету особенностей традиционного бытового уклада жизни населения Туркестанского края, познанию исторических корней и прошлого, восстановлению утраченных и фальсифицированных страниц национальной истории, возрождению традиций и обычаев, которые служили на протяжении всей многовековой и драматической истории народов Центральной Азии связующим звеном в преемственности поколений.

В обеспечении задач возрождения духовного и национального самосознания, восстановления утраченного важное значение имеет научное исследование многогранных аспектов этнографии казахского народа, основных элементов материальной и духовной культуры, этнической истории, родоплеменного состава и т.д. Это определяет настойчивую необходимость сравнительного анализа ряда исторических источников, которые как известно являются основным ядром при исследовании тех или иных ключевых проблем истории и этнографии народов Центральной Азии.

К их числу относится и 594 – томный «Туркестанский сборник», в котором содержатся ценные и содержательные сведения по истории и этнографии народов Центральной Азии.

Теоретическая часть

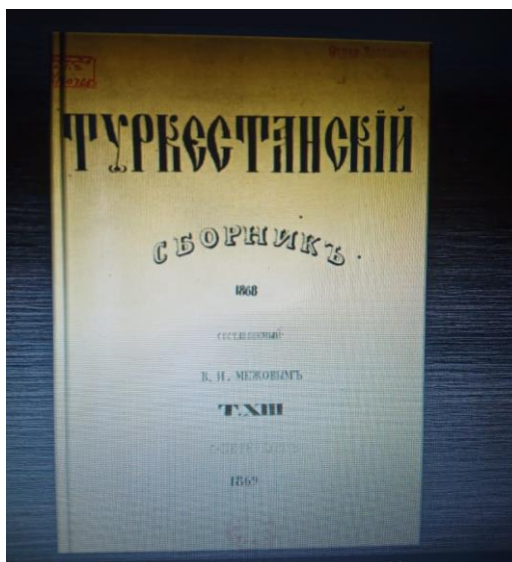
Как отмечают авторы коллективной монографии известные узбекистанские исследователи А.Аминов и А.Бабаходжаев: «Для распространения знаний в Средней Азии определенное значение имели созданные во второй половине XIX века различные специальные училища, химическая лаборатория в Ташкенте, астрономические учреждения, обсерватория, музеи и библиотеки. Туркестанская публичная библиотека (ныне Государственная публичная библиотека имени А.Навои), открывшаяся в 1874 году в Ташкенте, заложила первые основы библиографической работы, являющейся весьма важным условием для ведения научной работы. В результате деятельности русских энтузиастов –

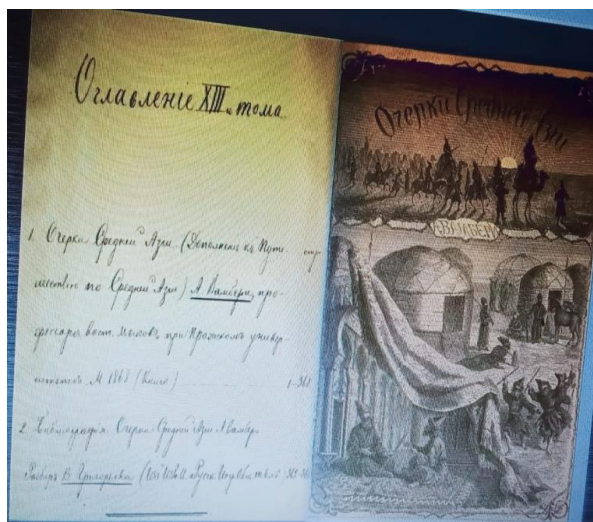
библиографов библиотека стала пополняться весьма ценными трудами и материалами. Одним из замечательных сводов источников, хранящихся в фондах библиотеки, является «Туркестанский сборник сочинений и статей, относящихся к Средней Азии вообще и к Туркестанскому краю в особенности. Работа по составлению этого сборника была начата в Петербурге видным русским библиографом В.И.Межовым. Сборник состоит из 594 томов вырезок из газет, текстов из журнальных статей и даже из целых книг. Он содержит ценные сведения не только о Средней Азии, но и сопредельных с ней странах Востока» [1].

Мы разделяем точку зрения авторов коллективной монографии А. Аминова и А.Бабаходжаева и считаем, что многотомный источник «Туркестанский сборник», хранящийся в единственном экземпляре в Государственной публичной библиотеке им А.Навои в отделе редких книг и древних рукописей весьма интересен и содержателен и обогащен весьма ценными сведениями, касающиеся истории, этнографии, археологии, экономики, географии населения Туркестанского края. Многие содержащиеся в данном сборнике сведения по идеологическим соображениям в советское время лишь частично были введены в научный оборот. Обращение к этому уникальному и бесценному первоисточнику позволит нам представителям научной общественности восстановить истинную панораму картины тех далеких времен и воссоздать в целостном виде реальную повседневную жизнь, быт и культуру народов Центральной Азии.

Как отмечает известный среднеазиатский историограф академик Б.В.Лунин: « Этот сборник должен стать и действительно стал настольной книгой всякого занимающегося Средней Азией, его прошлым или настоящим. Конечно, за более чем столетний период со времени появления первых томов «Туркестанского сборника» к нему обращались уже многие сотни исследователей, в том числе и этнографы» [2].

Мы полностью согласны с данной точкой зрения автора и считаем, что многотомный конволют «Туркестанский сборник», содержащий ценные сведения об истории и этнографии народов Центральной Азии нуждается на наш взгляд, в критическом переосмыслении и обобщении с точки зрения новых теоретико – методологических подходов.

Среди автора сборника особо хотелось бы выделить известного венгерского исследователя А. Вамбери в трудах которого нашло свое отражение реальная историческая картина прошлого, повсеместная жизнь трудолюбивого казахского народа, его мировоззрение, духовные идеалы и ценности.

Весьма содержательные историко-этнографические сведения о народах Центральной Азии, в том числе и о казахах содержатся в солидном труде А.Вамбери «Путешествие по Средней Азии», в котором он пишет: « киргизов или кайсаков, как они себя сами называют в Бухаре немного, мы знаем только, что они обитают в Великой пустыне, расстилающейся между Сибирью, Хивой, Туркестаном и Каспийским морем. Поразительны сильное влечение киргизов – (казахи - авторы) к музыке и поэзии, а в особенности же их аристократическая гордость. При встрече первое о чем спрашивает киргиз (казах – авторы) у киргиза (казаха – авторы) «Жеті атан кім» то есть кто твои семь отцов предков. Спрошенный даже 8-летний ребенок всегда сумеет с точностью ответить на это, в противном случае его сочтут крайне невоспитанным и необразованным» [3].

На наш взгляд, оценки А.Вамбери вполне обоснованы и правдивы с научной точки зрения, ибо в Великой степи особо почитали и уважали тех, кто знал родословное древо своих великих и мудрых предков, оставивших глубокий и неизгладимый след в истории своего народа, и безусловно с момента появления на свет младенцев наши мудрые отцы и деды вселяли в сердца своих будущих героев чувства национальной гордости и достоинства за свой народ и Родину.

Говоря о жителях Кокандского ханства и в частности о казахах автор отмечает: « Киргиз- кайсаки (казахи – авторы) составляют преобладающее население Кокандского ханства. Они ведут кочевую жизнь в гористой местности и платят хану столько же подати, сколько их единоплеменники, живущие в Хиве. Киргизы, настоящие киргизы (казахи – авторы) , именем которых у нас ошибочно называют всех кайсаков, живут в южной части ханства между Кокандом и Сарыколем и по своему воинственному характеру употребляются той или другой политической партией для низвержения противников. Число их палаток доходит до 50.000, следовательно их почти столько же, как и текке – туркменов. Между кокандскими кайсаками (казахами – авторы) встречаются иногда зажиточные люди, имеющие в Хазрете – Туркестане или других местах дома, в которых впрочем сами никогда не живут» [4].

На наш взгляд, оценки А.Вамбери вполне правдивы и обоснованы с научной точки зрения.

В другой работе А.Вамбери «Очерки Средней Азии» изобразил живописную картину перекочевки казахского аула, а также их повседневную жизнь и занятия. Как пишет автор: « Семья киргизов (казахов – авторы) навьючив весь свой дом и скарб на несколько верблюдов

медленно двигается в сопровождении своего стада к месту, которое им издали указывает всадник поднятым кверху копьём. Пожилые женщины сидящие на верблюдах (молодые идут пешком), не хотят пользоваться покоем и прядут грубую верблюжью шерсть для мешков. Наконец, караван достигает назначенного места. Тут житель городов конечно ожидает большой суматохи – ничуть не бывало. Ни малейшего замешательства всякий знает свою обязанность, знает, что ему делать. Пока отец семейства расседлает свою уже остывшую лошадь, чтобы пустить ее на пастбище, молодые люди собирают в кучу стадо овец и верблюдов, так как настало время их доить. Палатка (юрта – авторы) между тем снята с верблюда. Пожилая женщина устанавливает решетчатый остов ее, другая укрепляет согнутые в дугу палки, образующий верхний свод палатки (юрты – авторы), а третья занята прилаживанием кружка, служащего и окном и дымовой трубой. Пока палатку (юрту – авторы) обтягивают снаружи войлоками, дети внутри ее развешивают мешки по стенам, разводят огонь и устанавливают над ним треножник. Все это занимает несколько минут. Жилище кочевника устраивается как бы волшебством и точно также как бы волшебством исчезает. Когда молоко собрано и разлито в кожаные мешки (глиняная и деревянная посуда здесь роскошь), стадо рассыпается по всей равнине. Шум постепенно утихает, кочевник удаляется в палатку (юрту – авторы), приподнимает немного нижний край войлока, и пока западный ветерок с шелестом проходя сквозь решетчатый остов палатки (юрты – авторы) навеивает сладкий полуденный сон на ее хозяина, женщины вне палатки (юрты – авторы) принимаются за работу – доканчивать на половину уже готовый кусок войлока» [5].

В вышеназванной работе А.Вамбери дает описание традиционных казахских обычаев и обрядов, многие из которых отражают на наш взгляд характерные особенности кочевого быта номадов. Так, например, он приводит следующий обряд: « У кочевников похоронные обряды играют большую роль. В течение первого года еженедельно, в день смерти, дается обед, а в самый час смерти, женщины затягивают свои жалобные причитания. Вообще у кочевников мертвые особенно почитаются. В могильный холм втыкают древко копьё покойника, увешивают его разными пестрыми лоскутками, бараньими рогами, конскими хвостами, и разными знаками памяти, знакомые и соплеменники проходя мимо могилы, должны всякий раз привесить еще что –нибудь» [6].

А.Вамбери отмечал также, что овцы составляли главный предмет меновой торговли казахов с соседними государствами и этносами. Так, например, он пишет: « Овцеводство составляет главное средство пропитания для кочевников Средней Азии, поэтому нетрудно понять как многочисленны должны быть стада, пасущиеся и кочующие по степям здешней местности. Киргизы (казахи – авторы) отправляют множество овец в ханства, особенно же в Россию, куда вывоз их постоянно все увеличивается. Так в 1835 году в Россию было продано овец на 850.000 рублей, а в 1860 году уже на 3,644, 000 рублей» [7].

А.Вамбери смог отметить отметить общенациональное единство казахского народа. «Живут ли они на берегах Эмбы или Аральского моря, или же в окрестностях Балхаша или на Алтае – в наречиях, на которых они говорят, мало различия. Одни и те же сказки и песни, а также известные виды национальной пищи, равно как и национальные игры, можно встретить повсюду, и что особенно странно, охота к путешествиям и военные тревоги часто спланивали между собою самые отдаленные племена» [8].

Интересны замечания автора по поводу религиозности казахов. Он отмечает, что для кочевника материальное существование всегда дороже и религия для него является делом второстепенным. Он пишет о многих пережитках язычества в верованиях казахов – гадании на лопаточных костях и внутренностях животных, большом авторите шаманов и т.д. [9].

В статье «Караваны в степи» автор отразил направление путей торговых караванов, отмечает выносливость и терпеливость верблюдов, игравших в кочевом быту номадов ведущую роль. Как отмечает автор: «Немудренно, что ездившие по степям находят верблюда лучше всех других животных и любят его до какого –то обожания. Питаясь небольшим количеством терновника на которые другие четвероногие и глядет не хотят, он идет степью

недели, часто месяцы. В этих безотрадных, бесконечных пустынях существование человека зависит от верблюда. Он вместе с тем так терпелив и послушен, что ребенок может одним «чук» заставить целое стадо опуститься на колени и потом одним словом «беррь» заставить их подняться» [10].

В другом труде «Тюркские народы» А.Вамбери на наш взгляд, весьма удачно охарактеризовал картину перекочевки казахского кочевого аула. Так, например, он пишет: «Среднеазиатские тюрки в большинстве кочевники, появление весны они встречают с величайшей радостью. С ней начинается у них время простора, что урал-алтайцу представляется высшим идеалом земного блаженства. Только что начинается май, как молодежь со стадами лошадей и верблюдов удаляется далеко в степь, овцы готовятся к походу, а девушки и женщины принимаются складывать кибитки и навьючивать верблюдов. И вошло кочевье на целые месяцы без перерыва от одного пастбища и колодца другому, от низменной степи до равнин, лежащих под высокими снежными вершинами, повсюду, где природа дает сочную траву и свежую влагу» [11].

На наш взгляд, вывод А.Вамбери справедлив и правдив с точки зрения современных данных.

Заключение

Иными словами, следует отметить, что история изучения этнографии казахского народа исследователями дальнего зарубежья насчитывает не одно столетие. За это время было собрано и изучено значительное количество этнографических материалов, в которых раскрываются многогранные стороны жизни, быта и культуры казахов. Несмотря на некоторые упущения, прямые фактологические ошибки, встречающиеся в сочинениях А.Вамбери, все же следует признать, что автор многочисленных трудов по истории и этнографии народов Центральной Азии А.Вамбери внес весьма существенный вклад в изучении истории и этнографии казахского народа.

Список литературы

1. А.Аминов, А.Бабаходжаев Экономические и политические последствия присоединения Средней Азии к России. Ташкент, 1966. С. 61-62.
2. Б.В.Лушин Материалы к историографии истории хозяйства народов Средней Азии и Казахстана конца XVIII - начала XX в // В сборнике Хозяйственно-культурные традиции народов Средней Азии и Казахстана. Москва, 1975. С. 32.
3. А.Вамбери Путешествие по Средней Азии // Туркестанский сборник Том 12. СПб, 1869. С. 308.
4. А.Вамбери Путешествие по Средней Азии // Туркестанский сборник Том 12. СПб, 1869. С. 318.
5. А.Вамбери Очерки Средней Азии // Туркестанский сборник Том 13. СПб, 1869. С. 72-73.
6. А.Вамбери Очерки Средней Азии // Туркестанский сборник Том 13. СПб, 1869. С. 74.
7. А.Вамбери Очерки Средней Азии // Туркестанский сборник Том 13. СПб, 1869. С. 105.
8. А.Вамбери Очерки Средней Азии // Туркестанский сборник Том 13. СПб, 1869. С. 234.
9. А.Вамбери Очерки Средней Азии // Туркестанский сборник Том 13. СПб, 1869. С. 235.
10. А.Вамбери Караваны в степи // Туркестанский сборник Том 4. СПб, 1869. С. 296.
11. А.Вамбери Тюркские народы // Туркестанский сборник Том 402. СПб, 1886. С.70.

Abstract

In this collective article, the authors, based on the attraction of the richest and unique primary source of the Turkestan Collection, analyzed the works of the famous Hungarian researcher A. Vamberi, which provide a number of interesting and meaningful ethnographic information about the peoples of Central Asia, including the Kazakhs. A. Vamberi's works reflect the age-old aspirations and dreams of Kazakhs, their desire for freedom and independence, unique cultural and everyday features of the traditional way of life, way of life and culture of the Kazakh people, their breadth of soul, openness and purposefulness. In addition,

his publications describe the beauty and grandeur of nature, flora and fauna, the wealth and beauty of the Kazakh steppes, traditions, customs, rituals, spiritual and moral values of the Kazakh people.

Түйін

Бұл мақалада авторлар әйгілі венгр зерттеушісі А.Вамберидің Орта Азия халықтары, оның ішінде қазақтар туралы бірқатар қызықты да, құнды этнографиялық мәлімет беретін «Түркістан жинағында» жарық көрген еңбектері ең бай және бірегей бастапқы дереккөз ретінде талданады. А.Вамберидің шығармаларында қазақтың ежелгі заманнан бергі ізгі армандары, олардың бостандық пен тәуелсіздікке деген ұмтылыстары, дәстүрлі өмір салты, қазақ халқының тұрмысы мен мәдениетінің ерекшеліктері, олардың жан-дүниесінің кеңдігі, ашықтығы мен мақсаттылығы бейнеленген. Сонымен қатар, оның жарияланымдарында табиғаттың әсемдігі мен ұлылығы, өсімдіктер мен жануарлар әлемі, қазақ даласының байлығы мен сұлулығы, қазақ халқының салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, рухани-адамгершілік құндылықтары сипатталады.

UDC 378.1

S.N. Kozhanov, Zh.S. Saliyeva

Master of philological sciences, senior lecturer, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

Master of pedagogical sciences, Chief specialist of coordination department of scientific activity, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

SELF-ORGANIZATION AND SELF-CONTROL OF STUDENTS

Abstract

Students able to control and organize their learning activities and active participants in their learning. Rather than relying solely on teachers, parents, or other external knowledge factors, students take an active part in their own learning. Students trained in how to learn can organize their own learning, carry new information into wider contexts, and overcome difficulties. They are open to development and change, have self-confidence and awareness, are ready to learn, can use various learning strategies. And knowing their interests and talents can build their own learning styles.

Growing interest in the organization of their time by students, ability to set goals independently, analyze solutions, ways to achieve them determine the success of educational activities. That is, the level of self-regulation has a significant impact on the success of learning. The purpose of this article is to study the stylistic features of self-regulation of students. The leading approach to the study of this problem is the subject-activity approach, which allows to identify ideas about the functional structure of the system of self-conscious arbitrary activity of the person.

Key words: self-organization, motivated, independent work, effective learning, extracurricular activities, out of class activities. motivation of success/fear of failure, learning strategy

Learning a foreign language takes time and effort. It is not enough just to learn the training material even under the guidance of a knowledgeable teacher. High-quality learning of a foreign language requires considerable time, proper organization of the student's work, motivation and personal interest. Otherwise, independent work will not be effective. The student must be provided with all the necessary learning materials and motivated to obtain high-quality knowledge in the classroom and independently out-of-class study. The teacher's organization of independent work should smoothly move into the self-organization of the student himself and be accompanied by the necessary consultations and control. The control in this case represents the rating of students' knowledge on a multi-point scale. In general, language training in most universities is carried out based on a module using innovative programs. The module is used to control the results of training based on a specific control action. For example, a test or control work.

For effective organization of independent work of students, it is necessary to design it carefully. At the same time, when planning various types of such activities, the teacher sets specific goals of different levels (strategic, tactical, operational), encouraging students to achieve them independently. Didactic sources point to a variety of approaches to the allocation of learning goals in the conditions of independent work of students. Thus, I. I. Ilyasov identifies two groups of goals: internal and external [1]. External goals are often determined by circumstances (the requirements of the teacher, the employer, the need to implement any activity). If the goals are only external, then the development of independence as a personality trait is weak, since these goals do not cause a strong motivation for independent activity. Internal goals are formed by a person independently in the course of his activity. In this case, if the development of independence as a personality trait is an internal goal, it is possible to switch to individual forms of training, since the connection of needs and motives with goals is realized, i.e. the motive is transformed into a goal. In order to organize effective independent work at the initial stage, it is necessary to determine which group (priority of external or internal goals of organizing their independent work) students belong to, and based on this to build educational work. For students oriented to external goals, it is better to organize independent work, given the necessary motivation (e.g., vocational orienting task); for the students having an internal motivation for independent work, learning activities are made with regard to the implementation of their individual level of aspiration. The ability of the student to understand the goal, evaluate the content of the upcoming action and thus experience the need to act characterizes the cognitive aspects of behavior or the level of formation of interests, reflecting the internal characteristics of the individual, through which external pedagogical influences are refracted. This target structure distinguishes the work of the teacher and students quite well, and at the same time shows their points of contact. The divergence of goals that occurs here (the teacher's goals are mostly general and remote, while the student's goals are mostly specific and close) is objectively necessary.

Independent work of students at the University is carried out for the purpose of:

- systematization and consolidation of the received theoretical knowledge and practical skills of students;
- deepening and expanding theoretical knowledge;
- formation of skills to use normative, legal, reference documentation and special literature;
- development of cognitive abilities and activity of students: creative initiative, independence, responsibility and organization;
- formation of independent thinking, abilities for self-development, self-improvement and self-realization;
- development of research skills.

Psychological and pedagogical bases of organization of independent work for realization of the set goals the teacher plans independent work of students. Moreover, this process is best carried out in conjunction with the student, taking into account their range of interests and needs. as the initial step in any training activities, planning identifies trends and the development of students' independent work, as the basis of a clear plan much better organized this training activity shows movement from goals to predictable results. Planning of independent work of students assumes its organization on the basis of scientifically proved standards of time of performance of all types of tasks on an academic discipline. Based on the proposed standards, as a rule, empirically, to clarify the nomenclature, content and volume of independent work and determine their compliance with the overall budget of students' time, each teacher makes a schedule of independent work. Each type of independent work is determined by the specific content of the educational material and the student's experience in mastering it. At the same time, the factors that stimulate students are a clear statement of goals and objectives; - individualization of training; - emphasis on the importance of the material being studied and the possibility of using it in future professional activities (contextual training)– - use of various combinations of forms and methods of training. The introduction of modern educational technologies; - prompt feedback (monitoring) and timely adjustments taking

into account the characteristics of a particular stream, group, individual;– timely familiarization with the volume of independent work on an academic discipline, methods of its organization, forms of control and self-control, providing students with methodological materials for all types of independent work and conducting individual consultations.

Individual work plays an important role in shaping the personality of the future specialist, being a necessary condition for the development of his interest and abilities, including the means of a foreign language. Scientists call independence, consciousness, and creativity a condition for the emergence of a personality. In our study, the development of the student's personality occurs through the development of his motivation, subjectivity (autonomy), intellectual abilities, language and creative abilities, and enrichment of the experience of self-regulation during the students' self-organized works.

Thus, independence implies that the student must be able to organize, manage, implement, and, as necessary, adjust their independent work based on their own personal meanings, interests, and attitudes. The development of independence is considered as the formation of subjectivity or autonomy of the student, that is, the active role of a person in the process of learning and teaching. The logic of the students' self-organization should seek to gradually develop the subjectivity of students by moving from reproductive tasks to creative tasks in a foreign language. Taking into account these provisions in our study, when opening the students' individual work as a teaching activity, we will highlight the following initial provisions:

1) independent work involves personal (positive) motivation of subjects to its implementation;

2) independent work is carried out in the presence of a cognitive task;

3) independent work involves self-assessment of the process and result of activity by the subject, its correction and reflection;

4) independent work is aimed at self-regulation of educational activities that contribute to the development of subjectivity, i.e. autonomy of students. Autonomy is understood as the highest degree of independence.

5) independent work is aimed at creating a personal educational product [2].

In a modern University, it is important to create the necessary psychological and pedagogical conditions for organizing students' individual work using it in order to develop independence. Independence allows a person to act independently and achieve results in the process of activity using the acquired knowledge, skills and competencies. The highest level of independence – autonomy – involves not only performing reproductive tasks (speech actions) in a foreign language and mental actions, but also making your own, subjective, creating a personal way of working through educational material, using a personal set of educational strategies and developing creative and research skills, but also the willingness and ability to carry out independent activities through a foreign language autonomously. Active independent work of students is possible with stable motivation. In other words, the main task of the teacher in the organization of independent work of the student is to teach each student to use their own motivational, intellectual, foreign-language, creative resource in performing tasks. At the same time, positive motivation is the starting mechanism for performing independent work. The student must act as an active and highly motivated subject of independent work. The teacher organizes the student's independent activity and manages it, stimulating the development of students' subjectivity. The personality-oriented approach to students' individual work is primarily aimed at the individual and involves high individualization and differentiation of learning. The democratic type of relations between teachers and students, based on cooperation, interaction, joint creativity and mutual assistance, becomes the basis for the implementation of personal-oriented training. This approach allows the individual to maximize their intellectual abilities and learn how to work in a team. In the context of foreign language learning must come primarily from the fact that if language is a means to communication, and it is the way of this communication, the mastery of method of communication only possible when you create conditions of communicative student-centered situations. The development of

subjectivity (autonomy) of the individual implies the formation of students as subjects of activity. The subject of the activity has a certain experience, which is understood as "subject experience" or "personal experience". The subject experience of students, according to I. S. Yakimanskaya, reflects the process of cognitive educational activity. The subject experience includes: first, objects, representations, concepts; second, operations, techniques, rules for performing actions, as well as methods of educational work; and finally, third, emotional codes (personal meanings, attitudes, stereotypes) [3].

In order for students' work to be effective, the teacher must form their readiness for independent activity, which includes the following types:

-motivational readiness, which implies an interest in learning a foreign language, a desire to master it and use it for communication purposes;

-intellectual readiness, which is understood as the development of attention, thinking, memory and imagination;

-linguistic readiness, which includes the availability of a stock of lexicographic material;

-communication readiness, aimed at developing the ability to include in communication;

-readiness for conscious and rational self-organization, i.e. understanding the goals and objectives of independent work, acquiring certain skills as a result, of its implementation, self-control and error correction [4].

At the initial stage, the teacher must skillfully prioritize the learning material correctly identify which work is better to perform in the classroom, and what to give students for independent work. The teacher engaged in the management of independent work of students, should also be clear about the extent to which formed the ability of students in a particular kind of speech activity. The role of the teacher in this process is also to assist students in choosing material for self-study, connecting them to real research activities, increasing the use of information from foreign sources in educational and cognitive activities in the specialty, as well as in the development of a system of incentives for students to work on language material. In addition, they should analyze the material offered for independent work, demonstrate techniques for rational work with it, and teach students self-control. The role of the teacher in the organization of independent work of students with modern technical means of training is essential, since it is not always possible to organize this work without them. Effective assistance to the teacher is provided by the use of Internet resources, in particular, the latest materials related to the future professional activities of students. Technical development of software provides wide opportunities for the use of computer programs in testing, training grammar skills, reading skills, translation and working with texts in the specialty. In such well-proven types of independent work, as reports in a foreign language on a given topic, newspapers, organizing holidays, special events, pre-collection and systematization of materials in a foreign language and the preparation of projects differing in the method of selection of the information and the form of presentation, the role of the teacher is especially great. When preparing a report for a student scientific conference, as well as when writing articles whose topics are related to the future professional activities of students, the role of the teacher should be reduced to the role of a consultant. So, if at the initial stage of independent educational activity involves the full assistance of the teacher, that is, in the process of acquiring knowledge and developing students' independence, it is performed without direct pedagogical guidance.

The effectiveness of independent work depends on compliance with a number of fundamental principles:

- the optimal combination of classroom and independent work;

- individual and differentiated approaches in the development of materials for independent work, matching the degree of difficulty of tasks, content and volume to the level of students' development;

- professional orientation, during the implementation of which there is a transition from educational and cognitive activity to professional;

- willful and creative activity of students, requiring students to think in the process of independent work;

- systematic control of the independent work's results [5].

If all these principles are observed, students develop a stable educational motivation, which is manifested in their understanding of the importance of the performed work, which in turn is a guarantee of the effectiveness of its implementation. The ultimate goal of forming an independent educational activity is the formation of students as its subjects, the achievement of such a level of development of students, when they are able to independently set the goal of the activity, update knowledge and methods of activity to solve the problem, when they can plan and adjust their actions, correlate the result with the goal, i.e., independently carry out educational activities.

Properly organized control helps students master skills in various types of speech activity. When monitoring independent work in a foreign language, it is necessary to check and evaluate the information learned by students, create a set for learning new and consolidating the learned information, and check the effectiveness of the proposed organizational forms and means of independent work. Thus, the analysis and practical experience show that independent work in a foreign language of students should be an integral part of their professional training. It should be included in the system of classroom and extracurricular activities, to communicate between them, to instill skills of working on educational material, to activate creative abilities, to prepare for the acquisition of a future specialty, as well as to improve foreign language skills outside the University. The problem of activating students' independent work in a foreign language is particularly relevant at the current stage of higher education development, since large volumes of material and a limited amount of time allocated for its study require them to have skills of independent work, the presence of which opens up unlimited opportunities in the field of improving a foreign language in their future professional activities [6]. The difficulties that arise in the process of organizing independent work in a foreign language are complex, and their overcoming largely depends on mastering the technique and methodology of its organization, and the need to introduce various forms of independent work of students is an obvious requirement of time.

Independent work of students is the basis of modern higher education. After all, only the knowledge that a person has come to independently becomes a really solid possession. That is why the higher school is gradually moving from the "transfer" of knowledge to students in a ready-made form to manage their independent educational and cognitive activities [7]. This transition involves the appropriate selection of educational material, planning its volume taking into account the complexity and labor intensity, using advanced learning technologies, checking and evaluating the knowledge acquired by students as a result of self-education. To implement managed independent work in the University environment, you can use a range of different methods, sources and techniques aimed at activating the student's mental activity (working with electronic publications in the library, preparing for practical classes; performing individual tasks in the main sections of the course; thematic and individual consultations with teachers; preparation of course papers and qualification papers; method of case studies, expert assessments, project development, modeling, etc.

References

1. Graf, V., Ilyasov, I., Lyaudis, I. I. *Osnovi samoorganizatsii uchebnoi deyatel'nosti i samostoyatel'naya rabota studentov* [Bases of self-organization of educational activity and independent work of students]. Moscow, USSR: Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, 1981. 80p.
2. Ioganzen, B.G. *Nauchnaya organizatsia samostoyatel'noi raboti studentov* [Scientific organization of students independent work]. Tomsk, 1970. 40p.
3. Yakimanskaya I. S. *Lichnostno orientirovannoe obuchenie v sovremennoi shkole* [personal-oriented learning in a modern school]. Moscow, Sentiabr', 1996. 96p.
4. Kobzev M.S. *Vneauditornaya rabota v pedagogicheskom vuze* [Extracurricular work in a pedagogical University]. Saratov, Izdatel'stvo Saratovskogo Universiteta, 1981. 107p.

5. Kostromina S. N., Dvornikova T. A. Uchebnye strategii kak sredstvo organizatsii samostoyatel'noy raboty studentov [Educational strategies as a means of organizing students' independent work], Vestnik SPbGU, Ser. 6. Filosofiya. Politologiya. Sotsiologiya. Psikhologiya. Pravo. Mezhdunarodnye otnosheniya. Issue 3. Sept. SPb., 2007. pp.295-306.
6. Davydov V.V. Teoriya razvivayushchego obucheniya [Theory of developmental learning]. Moscow, INTOR, 1996. 544p.
7. Ent M.R., Baumeister R.F., Tice D.M. Trait self-control and the avoidance of temptation. Personality and Individual Differences. 2015. pp.12–15.

Аннотация

Студенты, способные контролировать и самоорганизовать свою учебную деятельность, являются активными участниками своего обучения. Вместо того чтобы полагаться исключительно на учителей, родителей или других внешних факторов получения знаний, студенты принимают активное участие в своем собственном обучении. Студенты, обученные тому, как учиться, могут организовать свое собственное обучение, переносить новую информацию в более широкие контексты, преодолевать трудности. Они открыты для развития и изменений, обладают уверенностью в себе и осознанностью, готовы учиться, могут использовать различные стратегии обучения. И зная свои интересы и таланты могут сами построить собственные стили обучения.

Растущий интерес к организации студентами своего времени, умение самостоятельно ставить цели, анализировать решения, пути их достижения определяет успешность учебной деятельности. То есть уровень саморегуляции оказывает существенное влияние на успешность обучения. Целью данной статьи является изучение стилевых особенностей саморегуляции студентов. Ведущим подходом к изучению данной проблемы является субъектно-деятельностный подход, позволяющий выявить представления о функциональной структуре системы самосознательной произвольной деятельности человека.

Түйін

Өзінің оқу үрдісін бақылауға және ұйымдастыруға қабілетті студенттер өз оқуының белсенді қатысушысы болып табылады. Тек қана мұғалімдерге, ата-аналарға немесе басқа да білім алудың сыртқы факторларына сүйенудің орнына, студенттер өзінің жеке оқуына белсенді қатысады. Оқу үрдісін қамтыған студенттер, өздерінің оқу жүйесін ұйымдастыра алады, жаңа ақпаратты неғұрлым кең мәтінге көшіре алады, қиындықтарды жеңе алады. Олар даму мен өзгерістер үшін ашық, өзіне сенімді және саналы, оқуға дайын, оқытудың түрлі стратегиясын пайдалана алады. Өз мүдделері мен таланттарын біле отырып, өз оқыту стилін өздері құрастыра алады.

Студенттердің өз уақытын ұйымдастыруға деген қызығушылығының артуы, өз бетінше мақсат қоя білуі, шешімдерді талдай білуі, оларға қол жеткізу жолдары оқу үрдісінің табыстылығын анықтайды. Яғни өзін-өзі реттеу деңгейі оқудың табыстылығына айтарлықтай әсер етеді. Бұл мақаланың мақсаты студенттердің өзін-өзі реттейтін стильдік ерекшеліктерін зерттеу болып табылады. Бұл мәселені зерделеудің басты тәсілі адамның өзін-өзі тану еркін қызметі жүйесінің функционалдық құрылымы туралы түсініктерді анықтауға мүмкіндік беретін субъектілік-әрекеттік тәсіл болып табылады.

ӘОЖ 371.1.00.157

З.Б. Қабылбекова¹, А.З. Алипбек², А.М. Кушқарова³, Ф.П. Тюмебаева²

¹п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан.

²п.ғ.к., аға оқытушы, Мирас университеті, Шымкент, Қазақстан.

³м.ғ.магистрі, ОҚМА АҚ, Шымкент, Қазақстан

²магистрант, Мирас университеті, Шымкент, Қазақстан.

E-mail: KZber@mail.ru, alipbek_ardak@mail.ru,

Akushkarova72@list.ru, farida.tyme@gmail.com

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТЫҢ ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫ ЖАҒДАЙЫНДА КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУДЫ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін

Қазіргі білім беру кеңістігінде шығармашыл, яғни креативті жеке тұлғаны қажетсінудің өсуімен анықталады. Егемен елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр. Себебі, білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас, жаңаша қарым-қатынас пайда болуда. Осы орайда, бұл мақалада білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты-білім мазмұнының жаңаруымен қатар, критериялды бағалау жүйесін енгізу және оқытудың әдіс-тәсілдері мен әртүрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыру мәселелері қарастырылады. Жаңартылған оқу бағдарламаларының ерекшеліктерімен қатар, критериялды бағалау білімнің мақсаты мен мазмұнына сәйкес келетін, оқушылардың оқу-танымдық біліктілігін қалыптастыруға себепші болатын, айқын анықталған, ұжыммен шығарылған, білім процесінің барлық қатысушыларына алдын ала белгілі критериялармен оқушылардың оқу жетістіктерін салыстыруға негізделген процесс ретінде түсіндіріледі.

Кілттік сөздер: жаңартылған оқу бағдарламалары, критериялды бағалау, дербестік, ізденімпаздық, шығармашылыққа тәрбиелеу, оқу үрдісі, қалыптастыру, креативтілік, жеке тұлғаны дамыту.

Білім берудің қазіргі заман талабы - шығармашылықпен жұмыс жасайтын, бәсекеге қабілетті, құзіретті тұлға тәрбиелеу. Қазақтың кемел талантты ұлы ұстазы Ахмет Байтұрсынұлы: «Елді түзетуді бала оқыту ісін түзетуден бастау керек», - деген. Қазақстан Республикасының білім беру реформаларының негізгі мақсаты - білім беру жүйесін жаңа экономикалық ортаға бейімдеу. Болашақта өркениетті, дамыған елдер қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет.

Жаңартылған оқу бағдарламаларының ерекшеліктері бірнеше бөлімдерден тұратын жаңа құрылымы болып табылады:

1. Пәннің маңыздылығы;
2. Пән бойынша оқу бағдарламасының мақсаты;
3. Тілдік мақсаттары жүзеге асыру;
4. Оқыту үдерісіне ұйымдастыруға қойылатын талаптар;
5. Пәнді оқытуда қолданылатын педагогикалық әдіс- тәсілдер;
6. «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық идеясының құндылықтары;
7. Ақпараттық- коммуникациялық технологияларды қолдану құзіреттілігі;
8. Оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамыту;
9. Оқу нәтижелерін бағалау жолдары;
10. Оқудың мазмұны, ұйымдастырылуы мен бірізділігі.

Бағдарламаның міндеттері:

- мұғалімдердің пән бойынша бағдарламаның жаңартылған мазмұнын білуін қамтамасыз ету;

- Пән бойынша жаңартылған бағдарламаға сәйкес педагогикалық тәсілдер мен оқу материалдарын қолдануды үйрету;

- Пән бойынша жаңартылған бағдарламадағы оқу мақсаттарына қол жеткізу үшін критериалды бағалау жүйесін қолдануды үйрету.

Оқудан күтілетін нәтижелер:

- мұғалімдер пән бойынша жаңартылған бағдарламаның мақсаттарын, міндеттерін, құрылымын және мазмұнын біледі және түсінеді;

- мұғалімдер пән бойынша жаңартылған бағдарламаға сәйкес педагогикалық тәсілдерді, оқу материалдарын қолдана біледі;

- мұғалімдер пән бойынша жаңартылған бағдарламадағы оқу мақсаттарына қол жеткізу үшін критериалды бағалау жүйесін түсінеді және қолдана біледі.

Жаңартылған білім беру бағдарламасындағы жүргізілген тиімді әдіс-тәсілдер - педагогтардың оқытудың әмбебап үлгісін және тиімді әдістер жүйесін қолданып, оқушыларға тәуелсіз болуға, сыни тұрғыдан ойлауға, оқуға жауапкершілікпен және шығармашылықпен қарауына көмектесетін сыни тұрғыдан ойлауға бағытталған.

Жаңартылған білім беру бағдарламасы - озық технологиялардың барлық қыр-сырларын білуге жетелейді. Әр сабақтарда сын тұрғысынан ойлауға дамыту үшін сабақтарда моделдеу, жобалау, эксперименттік сабақтар оқушының қиялын дамытуға бағыттайды.

Жаңартылған білім беру бағдарламасының ең негізгі мақсаты-білім алушылардың оқу нәтижелерін жетілдіру болып табылады. Осыған байланысты ұстаздар алдында оқытудың әдіс - тәсілдерін үнемі жаңартып отыру және технологияларды меңгеру, оны тиімді қолдана білу міндеті тұр. Білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты-білім мазмұнының жаңаруымен қатар, критериалды бағалау жүйесін енгізу және оқытудың әдіс-тәсілдері мен әртүрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді. Негізінен жаңартылған білім жүйесі құзыреттілікке және сапаға бағытталған бағдарлама. Жаңартылған білім берудің маңыздылығы – оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, АҚТ –ны қолдану, коммуникативті қарым-қатынасқа түсу, жеке, жұппен, топта жұмыс жасай білу, функционалды сауаттылықты, шығармашылықты қолдана білуді және оны тиімді жүзеге асыру үшін қажетті тиімді оқыту әдіс-тәсілдерді (бірлескен оқу, модельдеу, бағалау жүйесі, бағалаудың тиімді стратегиялары).

Білім берудің қазіргі заман талабы - шығармашылықпен жұмыс жасайтын, бәсекеге қабілетті, құзіретті тұлға тәрбиелеу. Оқыту - мұғалімдердің оқушыларға жасаған сыйы емес, бұл құзіреттіліктер білім алу үшін оқушылардың өздері де оқу үдерісіне белсенді қатысуын талап етеді. Мұғалімдер, өз кезегінде, өзінің сабақ беруіне емес, оқушылардың оқу ептілігін дамытуға назар аударуы тиіс. Осы мақсатта мұғалім оқыту ортасын құру керек. Осыған байланысты оқушылар арасында өзара түсіністік және ұжымдық қарым-қатынасты орнатып, оқушылардың сенімсіздіктерін жойып, мүмкіндіктерін арттыруға жол ашатын критериалды бағалау болып табылады. Критерийлер - оқытудың міндеттерін жүзеге асыратын өлшемдер, атап айтқанда, оқушылар жұмыс барысында орындайтын іс-әрекеттер тізбесі. Критериалдық бағалау - бұл білімнің мақсаты мен мазмұнына сәйкес келетін, оқушылардың оқу-танымдық біліктілігін қалыптастыруға себепші болатын, айқын анықталған, ұжыммен шығарылған, білім процесінің барлық қатысушыларына алдын ала белгілі критериялармен оқушылардың оқу жетістіктерін салыстыруға негізделген процесс. Егер балаға оның белгілі бір деңгейге жеткендігін айтса, онда бұл оған үздік нәтижеге жету үшін не істеу керектігін түсінуге көмектеспейді; бұл ретте егер баламен бірге оның жұмысында мұндай бағалауға не әкелгенін және бағалау өлшемдерін түсіндіруге талдау жасаса, онда бұл балаға өзінің нәтижесін жақсарту үшін кейін не істеу керектігін түсінуге мүмкіндік береді.

Критериалды бағалауды енгізудің мақсаты:

- Мектепте оқыту сапасын жоғарылату
- Мектеп бітірушілердің білімін халықаралық стандартқа сәйкестендіру.

Критериалды бағалаудың міндеттері:

- Сабақтың әр бөліктеріндегі әр оқушының дайындық деңгейін анықтауға;
- Бағдарламаға сәйкес оқу мақсаттарын орындау қабілеті;
- Жеке оқушының даму жетістігін бақылауға;
- Оқушының білім алу барысындағы қателіктері мен олқылықтарын айқындауға;
- Әртүрлі жұмыс барысындағы алған өз бағасының әділдігіне көзін жеткізуге;
- Оқу бағдарламасының тиімділігін саралауға;
- Сабақ үдерісі мен білімнің меңгерілуі туралы оқушы мен мұғалім және ата-ана

арасындағы кері байланысты қамтамасыз етуге

Практикалық маңызы

- Тек қана оқушы жұмысы бағаланады;
- Орындалған жұмыс алдын ала белгілі үлгі (эталонмен) салыстырылады;
- Оқушы өзінің жұмысын бағалауға мүмкіндік беретін нақты бағалау алгоритмін

біледі және ата-анасына ақпарат бере алады;

- Критериалды бағалау белгілі оқу мақсаты бойынша бағаланады

Критериалды бағалаудың маңызы:

Мұғалімдер үшін:

- Сапалы нәтижеге әкелетін критерийлер құрастыруға;
- Өз іс-әрекетін саралап және болашаққа жоспарлай алатын мәліметтер алуға;
- Сабақ берудің сапасын арттыруға;
- Оқушының жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқытудың әр тұлғаға арналған

ауқымын жоспарлауға;

- Бағалаудың әртүрлі әдістерін пайдалануға;
- Оқу бағдарламасын қолжетімді ету үшін ұсыныстар енгізуге

Оқушылар үшін:

- Танымдық қабілеті мен ойлау деңгейін арттыратын оқытудың әртүрлі әдістерін

пайдалануға;

- Табысқа жетелейтін бағалау критерийлерін түсінуге;
- Өзін және өзгелерді бағалау арқылы кері байланысқа түсуге;
- Сыни ойлауына, еркін ойын айтуына, өзінің білімін көрсетуге

Ата-аналар үшін:

- Баласының білім сапасының дәлелдемелерімен танысуға;
- Оның оқуындағы табыстылықты бақылауға;
- Оқуына қолдау көрсету үшін бағыт алуына мүмкіндік туғызады.

Критериалды бағалау технологиясы оқушы бойындағы үрейленуді басады және мұғалімді «төрешілік» қызметінен босатып, оқушы бойында өзін-өзі бағалау, өз іс-әрекетіне баға беру, жауапкершілік қабілетінің дамуына ықпал етеді. Критериалды бағалау жүйесі бұрынғы бағалауға қарағанда қалыптастырушы және жиынтық бағалаумен ерекшеленеді. Қалыптастырушы бағалау оқытуды, әдістерді және осы мүмкіндіктерді іске асыру түрлерін жақсарту мүмкіндіктерін анықтауға бағытталған болса, жиынтық бағалау мақсатты баға қою және сертификаттау немесе оқытудың алға жылжуын тіркеу үшін оқыту қорытындысын шығару үшін қажет. Мұндай бағалау кезінде өзіңді басқа адаммен салыстыру шарты жоқ, сондықтан критерий түрлері бойынша мүмкіндігіңді бағалап, жетістікке жету жолдарын қарастыру.

Сонымен, жаңартылған білім беру мазмұны жағдайында критериалды бағалау бір жолмен бағалау процесін жеңілдетеді, өйткені ол алдын-ала анықталған критерийлерге негізделген. Мұндай бағалау объективті, ашық және оқу үрдісінің барлық қатысушылары үшін қол жетімді болып табылады. Екінші жағынан, әрбір оқу мақсатына арналған нақты бағалау критерийлері қосымша ақпарат көзі болып та қарастырылуы мүмкін. Аталған талаптар мұғалімдерден ерекше дайындық пен тұрақты ізденісті қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Система критериального оценивания учебных достижений учащихся. Методическое пособие. - Астана, НАО, 2013. - 80 с.
2. Айтпукешев А.Т., Кусаинов Г.М., Сагинов К.М. Оценивание результатов обучения: Метод, пособие. - Астана: Центр педагогического мастерства. 2014. - 108 с.
3. Матвеева Е.И., Панькова О.Б., Патрикеева И.Е. Критериальное оценивание в начальной школе. - М.: Вита-Пресс. 2012. - 168 с.
4. Краснородова А.А. Критериальное оценивание в школе: учебное пособие. - Пермь, 2010.-84 с.
5. Методологические и учебно-методические основы внедрения системы критериального оценивания учебных достижений обучающихся. Методическое пособие. – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2015. - 58 с.
6. Елкина И.М. Дидактические основания оценивания результатов обучения при современных педагогических подходах: автореферат дис. .. кандидата педагогических наук: 13.00.01 / Елкина Ирина Михайловна. Ин-т стратегии развития образования РАО. – Москва, 2016. – 31 с.
7. Звонников В.И., Челышкова, М.Б. Современные средства оценивания результатов обучения [Текст] / В.И. Звонников, М.Б. Челышкова. – М.: Академия, 2009.

Аннотация

Обновление содержания образования – это пересмотр структуры и содержания программ, методов обучения. Результатами внедрения должно стать создание образовательной среды, благоприятной для развития личности. Обновление содержания образования позволит повысить не только качество образования в стране, но и обеспечит вхождение нашей страны в число наиболее конкурентоспособных стран мира, и в этом заключается национальный аспект процесса обновления содержания образования. В связи с этим, в данной статье рассматриваются особенности применения критериального оценивания, как процесс, основанный на сравнении учебных достижений учащихся с четко определенными, коллективно выработанными, заранее известными всем участникам образовательного процесса критериями, соответствующими целям и содержанию образования, способствующими формированию учебно-познавательной компетентности учащихся.

Abstract

Updating the content of education is a revision of the structure and content of programs, teaching methods. The results of implementation should be the creation of an educational environment favorable for the development of the individual. Updating the content of education will not only improve the quality of education in the country, but also ensure that our country is among the most competitive countries in the world, and this is the national aspect of the process of updating the content of education. In this regard, this article considers the features of the use of criterion assessment as a process based on comparing the educational achievements of students with clearly defined, collectively developed, previously known to all participants in the educational process criteria that correspond to the goals and content of education, contributing to the formation of educational and cognitive competence of students.

УДК 791.633:791.9

Д.Х. Тамбетова, Е.А. Абсаматова, М.Н. Омирбек, А. Байсымакова

старший преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

старший преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

магистр, преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

магистр, преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

РОЛЬ СЦЕНИЧЕСКОГО ИСКУССТВА В РЕЖИССУРЕ МАССОВЫХ ПРАЗДНИКОВ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности режиссуры массовых праздников. Режиссер имеет дело с большими по количеству, массовыми коллективами. Сценой часто является поле стадиона, набережная реки, площадь города, парк, поле. Зрительный зал насчитывает несколько десятков тысяч зрителей. Часто спектакли массового зрелища рассчитаны на один-два показа, и режиссер не имеет возможности корректировать свой спектакль, поправлять его и улучшать как в драматическом театре.

Массовое представление как правило, создается к определенному торжественному дню, событию и играют один раз. А на подготовку затрачивается более года и немало средств. Кроме того, режиссер массового представления меньше всего должен рассчитывать и на постоянный исполнительский состав, которым располагает режиссер стационарного театра. А как облегчает работу в театре постоянная постановочная часть, работники которой монтировщики декораций, осветители, бутафоры, машинисты, гримеры и др, с полуслова понимают режиссера. Всего этого лишен режиссер массового театра. Общее, что объединяет все режиссерские специализации – это законы режиссуры, раскрытые К.С. Станиславским, В.И. Немирович-Данченко и другими режиссерами-учеными. К этим общим законам относятся: единство формы и содержания, раскрытия темы и идеи, учение о сверхзадаче и сквозном действии, о художественном единстве, о предлагаемых обстоятельствах, событии, конфликте, мизансцене, темпе – ритме, условности.

Ключевые слова: массовый праздник, хореография, сценическая атмосфера, символическая образность, историческая образность, декоративно-художественное оформление, музыкальное оформление, световое оформление.

Массовые празднества и зрелища – своеобразная форма театрально-концертного действия, имеющая свои социальные, политические и общественные истоки. Постановка массовых праздников и зрелищ, являющиеся важным звеном в идейном и художественном воспитании народа, представляет собой один из самых сложных разделов режиссуры. Режиссер совместно с автором текстов должен создать драматургическое произведение, которое станет фундаментом будущего массового спектакля. В жанре массовых представлений для каждого спектакля пишется специальный сценарий, ибо массовое представление, как правило, посвящается знаменательным событиям в жизни страны, должно отражать эти события и приметы времени, быть абсолютно современным и своевременным. Поэтому одно из главных слагаемых драматургии массовых празднеств и зрелищ – документальность, историческая точность и в определенном смысле злободневность. Любые формы театрализованного представления имеют в своей основе концертный номер. Участниками театрализованного концерта могут быть не только отдельные исполнители и художественные коллективы, но и детские, спортивные, военные коллективы. Поскольку театрализованные представления почти всегда являются частью какого-либо празднества или торжества, то и общий характер его всегда торжественно-приподнятый, мажорный, радостный, оптимистический. Трагичность и драматизм могут звучать в общей партитуре лишь эпизодически, как прием контраста. Такой театр требует и своего особого режиссера. Он появился в недрах драматического театра и на его основе. Естественно, что есть и другие отличия специальности. Режиссер имеет дело с большими по количеству, массовыми коллективами. Сценой часто является поле стадиона, набережная реки, площадь города, парк, поле. Зрительный зал насчитывает несколько десятков тысяч

зрителей. Часто спектакли массового зрелища рассчитаны на один-два показа, и режиссер не имеет возможности корректировать свой спектакль, поправлять его и улучшать как в драматическом театре [5].

Общее, что объединяет все режиссерские специализации – это законы режиссуры, раскрытые К.С. Станиславским, В.И. Немирович-Данченко и другими режиссерами-учеными. К этим общим законам относятся: единство формы и содержания, раскрытия темы и идеи, учение о сверхзадаче и сквозном действии, о художественном единстве, о предлагаемых обстоятельствах, событии, конфликте, мизансцене, темпе – ритме, условности [6].

Какие же все эти качества, присущие режиссеру массового театра? Первое – режиссер массового театра должен находится на твердых гражданских, идейно–политических позициях и быть убежденным пропагандистом. Второе – режиссер, как создатель спектакля, должен быть носителем общей культуры, обязан понимать и разбираться во всех видах искусства: драматургии, хореографии, кино, изобразительном искусстве, эстраде, в народном творчестве. Он должен быть осведомленным в последних достижениях и событиях в науке и спорте, технике и т.д. Он должен понимать музыку, владеть сценарным мастерством, образно – пластическим мышлением, искусством монтажа. А главное – организаторские способности, которые необходимы при управлении большим количеством коллективов, техникой на большом сценическом пространстве. Все эти необходимые качества, которые должны быть присущи режиссеру массового театра. И последнее – личность режиссера. Все это, провозглашается, утверждается и пропагандируется в театрализованном представлении, должно быть сутью убеждений и принципов самого постановщика [6].

Итак, режиссер театрализованного концерта и массового представления – новая специальность режиссуры нашего времени. Он является автором сценария, умеет работать с большим коллективом, способен мизансценировать на больших закрытых и открытых площадках, на природе, среди архитектурных ансамблей. Одним из главных связующих массовой постановки является искусство хореографии. Хореография – запись танца. Танцевальное искусство в целом, во всех разновидностях. В театрализованной, а также массовой постановке хореография имеет прикладной характер, она подчинена замыслу театральной постановки. Режиссёр, транслируя зрителям свою главную идею обращается к языку хореографии. Хореография концентрирует содержательную форму, делает яркой мизансцену спектакля, появляется сила воздействия на зрителя. В массовой постановке хореография теряет свою самостоятельность, но не самобытность. Массовая постановка и хореография в сотрудничестве смотрятся ярче и приобретают дополнительные краски. Танцевальные эпизоды, хореографическая композиция подчиняются замыслу режиссёра (сюжетная мотивировка, фон действия, обрисовка среды, характеристика персонажа, самостоятельное значение, кульминация, финал) [1].

Основные элементы сценического действия в Х: танцевальный рисунок и движения – через них раскрывается содержание. Пространственно-временное значение. Язык хореографии в яркой форме выявляет содержание представления и является одним из выразительных приёмов режиссёра. Главное для режиссёра – выразительность и заразительность его произведения. В массовой постановке режиссёры используют виды хореографии: эстрадный, народно-сценический, характерный, бальный, джаз и модерн танец, балет. Особенности массовой постановки: 1. В основе документальный материал (объект внимания), 2. Массовая постановка учитывает тематику, в которой происходит все действие и развиваются реальные силы, 3. Массовая постановка решает определённые задачи (назидательную, познавательную, эстетическую, этическую, коммуникативную) , 4. Массовая постановка – многогранна и соответствует тематике постановки, 5. Массовую постановку отличает многообразие форм пространственных и стилевых. Все эти особенности не смогут быть эффектными и зрелищными без хореографа. Т. к. именно хореограф учитывая

тему массовой постановки может построить красивый рисунок, который раскроет идею постановки [2].

Хореография в празднике и обряде играет заметную роль (народный танец) - здесь человек удовлетворяет свои потребности и интересы художественного осмысления действительности. Функции танца в празднике: коммуникативная, танец с предметами, познавательная, брачная, развлекательная, эстетическая. Танец в празднике включает требования: кураж, заразительность, доступность восприятия, умеренная ритмичность, непринужденность. Существующие традиции подтверждают, что хореография может лечь в основу праздника (на стадионе): Выразительные возможности – плакат. Тема – лаконична, масштабна, полная символики. Масса – главный герой представления, главная площадка – стадион. Гости – хореография. Увязка действий участников вставного и массового номеров является для режиссера важнейшей задачей в решении общего замысла. Учитывать: фон, главное лицо в массе, подготовленность участников, взаимное расположение. Режиссер использует все выразительные средства хореографии: пантомиму, жест, мимику, музыкальный ритм, рисунок. Танец обогащается театральным реквизитом и костюмом [1].

Многие практики в области режиссуры утверждают, что нет более загадочного и неуловимого понятия в режиссерской технологии, чем атмосфера. Другие элементы театрально-зрелищного искусства можно определить и проверить на площадке с той или другой степенью точности. А атмосфера создается постепенно и складывается из множества элементов, заданных автором или сочиненных режиссером. Это понятие почти невозможно определить, уложить в словесные формулы. Оно ускользает от однозначной прямолинейности, дразнит своей изменчивостью, непостоянством и зыбкостью. Верно найденная атмосфера и точно решенные средства ее выражения – всегда плод соединения творческих усилий режиссера, актера и художника. В ней должно быть выражено все: идея спектакля, ритмы сценической жизни, с ней связаны образы героев, их взаимоотношения [1].

Процесс создания верной сценической атмосферы — это, прежде всего, поиск и сознательный отбор средств, которые наиболее точно ее выражают: световой и цветовой палитры, бытовых деталей, музыки, шумов, звуков и т.п. Поскольку средства, выражающие сценическую атмосферу, весьма разнообразны, то верно найденная атмосфера и точно решенные выразительные средства режиссуры являются комплексом творческих усилий режиссера, актера и других участников режиссерско-постановочной группы. Каждый из них, через ощущение личной причастности, вносит свой вклад в практическое осуществление массового действия. И именно в результате их совместной работы рождается зримый образ массового действия [4].

Образ - это результат и идеальная форма отражения режиссерского замысла. А сама образность – изобразительность, яркость, наделенность образами. Необходимо отметить, что найденный режиссером образ, не может быть сведен к какому-то единому правилу или условию, ибо он заложен в том богатстве художественных индивидуальностей, какими являются режиссерские стили, их неповторимость. В театрализованных представлениях и праздниках специфика образа состоит в том, что он определяется конкретным событием, с которым связана и представляет собой художественное осмысление, обобщение реального факта, оказывающее воздействие на массу именно силой художественного обобщения реальности. Различают символическую образность, историческую образность и персонифицированную образность. Символическая образность – совокупность художественных образов символического значения. Она используется для выражения идеи массового действия:

- как принцип построения (найдя образ, адекватный идее, режиссер выявляет действенный ход построения всего представления – ход-прием);
- как движущая сила (символ становится сюжетным стержнем всего представления);
- для усиления эмоционального фона восприятия реального жизненного материала.

Символическая образность предполагает поиски условно-знаковой системы, ассоциирующейся у участников театрализованного действия с идеей по содержанию и эквивалентной ей по форме. Историческая образность – это живое, наглядное представление событий, имеющих в своей основе близкие зрителю аналогии в прошлом. Сюда же относятся и фольклорные истоки, опирающиеся на народные традиционные основы, использующие аллегорические и мифологические персонажи, костюмированные, художественно-спортивные состязания. Персонифицированная образность дает возможность апробировать себя как личность в различных ролях, подражая избранным героям. Порой по замыслу организаторов праздника в рамках такой образности «оживают» предметы, которым придается характер одушевленных персонажей в театрализованном действе. Вместе с тем, создание сценической атмосферы – это путь не только к целостному образу сценического действия, но и его стилевому единству, коррелирующее с режиссерским замыслом представления и детерминирующее в себе всю палитру выразительных средств режиссуры [2].

Основными диффинициями отражения спектра выразительных средств режиссуры, с помощью которых создается сценическая атмосфера в театрализованном представлении и празднике являются:

1) Декоративно-художественное оформление (сценография).

Одно из самых действенных выразительных средств, создающее верную и прежде всего броскую, яркую праздничную сценическую атмосферу представления. Ведь декорационное решение, соответствующее определенному времени, создает среду, в которой присутствуют точные приметы времени.

2) Музыкальное оформление.

Музыкально-шумовое оформление создает на сцене точную атмосферу того или другого исторического времени, вызывает у зрителей ассоциации, связанные с определенной эпохой, определенным временем, определенным событием. Основными приемами использования музыки в театрализованном представлении и массовом празднике можно считать:

- Лейтмотив всего представления, помогающий развитию действия, объединяющий одной музыкальной темой все эпизоды, погружая их в определенную музыкальную среду.
- Как характеристика действующего лица (определенная мелодия, возникая при появлении персонажа, становится его личной музыкальной характеристикой, раскрывающей какие-либо его внутренние качества.
- Как раскрытие внутреннего состояния действующих лиц в происходящем на сцене событии. Или как контраст, разоблачающий истинную цель героя.
- Как заставка, как связка между номерами, эпизодами, блоками.

Важное место в создании сценической атмосферы занимают звуки и шумы. Верно прозвучавший на сцене звук (скрип двери, вой ветра, шум дождя, перестук вагонных колес и др.) несет в себе действенно-эмоциональный заряд и придает физическую достоверность сценическому действию, обстановке, в которой оно происходит [5].

3) Световое оформление.

При работе над световым решением режиссеру необходимо помнить, что каждое изменение света, каждая его переброска, каждый световой эффект должен нести в себе определенный смысл, понятный зрителю и служить выявлению содержания номера, эпизода в театрализованном представлении и празднике. Однако, режиссер театрализованных представлений и праздников обязан помнить: любые постановочные приёмы (мизансцены, свет, кино, музыка, декорационное оформление) должны служить главному – созданию такой эмоциональной обстановки на сцене, которая поможет участникам наиболее выразительно исполнить свой номер, а зрителям воспринять их не только умом но и сердцем. Главной задачей режиссёра театрализованных представлений является создание праздничного поля энергетической среды – наполнить пустое пространство, создать

атмосферу, в которой будет всё жить: все, что создаёт атмосферу (декорации, музыка, свет и т.д.) и всё что создано атмосферой (целостный образ представления, люди). Таким образом, верное внутреннее настроение исполнителей (творческая атмосфера), внешняя сценическая обстановка (сценическая атмосфера) и непереносимое, обязательное их слияние являются основой создания замысла, решения и воплощения театрализованного представления и массового праздника [3].

Список литературы:

1. Бармак А.А. Художественная атмосфера спектакля: Автореф. дисс. канд. искусствоведения. М., 1978. 28 с.;
2. Захава Б.Е. Мастерство актера и режиссера: учеб. пособие для ин-тов культуры, театр, и культ.-просвет. училищ/Б.Е. Захава. 3-е изд., испр. и доп.–М.: Просвещение, 1973. – 320 с.;
3. Попов А.Д. Художественная целостность спектакля. М.: ВТО, 1959. -292 с.;
4. Товстоногов Г.А. Зеркало сцены. В 2-х томах. – Л., 1984. 34 с.;
5. Черкашенинов Л.Ф. Вопросы подготовки режиссеров массовых праздников и концертно-зрелищных программ в институтах искусств и культуры. Барнаул, 2002. 45 с.;
6. Шароев И. Режиссура массовых театрализованных представлений. – М. : Просвещение, 1992. – 25, 65 с
7. Шубина И.Б. Организация досуга и шоу программ. Ростов н/Д: Феникс, 2003, 352 с.

Түйін

Көпшілік мерекелерді сахналау ерекшеліктері, бұқаралық қойылымдардағы хореографтың маңызды орыны, тақырыптық мерекелерді ұйымдастырудағы күрделі «шығармашылық» және «сахналық» атмосфера қарастырылады. Режиссердың басты міндеті, көпшілік мерекені сахналау ерекшеліктері анықталады. Мерекелік қойылым алдын-ала ұйымдастыру жұмыстарына аса тәуелді. Бұл – режиссер, суретші, сценарист, композитор, балетмейстер, администраторлар мен ұжымдардың жетекшілерінен тұрады. Бұларға әрбір орындаушы топтың (әнші, биші, көркемдік фон, негізгі топ, т.б.) алдындағы міндеттердің бүге-шігесіне дейін түсіндіріліп, оларды қалай атқаратындықтары ойластырылып, әрқайсысына тисті дайындықтың сағат, минутына дейін көрсетілген жұмыс кестесі қоса беріледі. Әр топпен жеке-жеке дайындықтан кейін барлығын қосып, жинақтау дайындығы басталады. Ұйымдастыру тобының басты ұстанымы – уақытты босқа өлтірмей жемісті пайдалану. Көрсетілген уақытта дайындық басталмаса, қатынасушы адамдардың жауапсыздығына, қызығушылығының суынуына әкеп соқтырады. Сондықтан жұмыс кестесінде көрсетілген уақыт өлшемінде дайындықты жасап үлгіруге тырысу керек. Ол үшін де уақыты, орыны нақты көрсетілген дайындықтың жұмыс кестесін жасап, барлық жауапты адамдарға таратылуы қажет.

Жалпы режиссердің мерекелік қойылымды репетициясыз өткізетіндей дәрежеде болғаны жөн. Бұдан ешқандай дайындықтың керегі жоқ деген пікір қалыптаспауы керек. Бұл – режиссер мен ұйымдастырушы топтың мерекеге қатысушы әрбір орындаушының міндеттерін нақты білуге міндетті деген қатаң талап екенін дұрыс ұғынуымыз шарт.

Abstract

The article examines the features of the direction of mass holidays. The director deals with large, massive teams. The stage is often the stadium field, river embankment, city square, park, field. The auditorium has tens of thousands of spectators. Often mass performances are designed for one or two shows, and the director does not have the opportunity to correct his performance, correct it and improve it, as in a drama theater.

A theatrical concert and especially a mass performance, as a rule, are created for a certain solemn day, event and are played once. More than a year and a lot of money are spent on preparation. In addition, the director of a mass performance should least of all rely on the permanent performing staff, which the director of a stationary theater has at his disposal. And how the work in the theater is facilitated by the constant staging part, the workers of which are set makers, illuminators, props, machinists, make-up artists, etc., perfectly understand the director. The director of a mass theater is deprived of all this. The common thing that unites all directing specializations is the laws of directing, revealed by K.S. Stanislavsky, V.I. Nemirovich-Danchenko and other scientific directors. These general laws include: the unity of form and

content, the disclosure of themes and ideas, the doctrine of a super-task and end-to-end action, of artistic unity, of proposed circumstances, event, conflict, mise-en-scène, tempo - rhythm, conventions.

ӘОЖ 351. 853. 1: 81'373

Г.Ж. Утегенова, Т.Қ. Сариева, С.С. Байменова

ф.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
email: gulzi_2615@mail.ru

ТІЛ ТАРИХЫНДАҒЫ СӨЗЖАСАМДЫҚ ЖҮЙЕ

Түйін

Тіл тарихымыздың бір бөлігі тарихи лексикадан басталатын болғандықтан, сөздік қордағы сөздердің мағыналық жағынан да өзгеріп, құбылуы заңдылық болып келеді. Тіл білімінің тарихи лексика саласы қоғамда болып жатқан өзгерістерден, заманауи техникалық өркениеттен тыс дамымайды, жаңа аталған атау, ұғымдар қажеттілік негізінде туындап, тіліміздің сөздік қорына жаңа сөз ретінде енеді. Ол жаңа атау қоғам мүшелерінің барлығына ортақ қолданысқа ие болады. Тіліміздегі жаңа сөздердің жасалуын зерттеу негізінде лингвистикада сөзжасам, сөзжасам заңдылықтары пайда болып, тіл ғылымының бір бағыты болып орнығады. Қарым-қатынас құралы – тіл, тіл - қаруы сөз, ал сөзжасам – өзіндік қыр-сыры мол тіл ғылымының саласы. Сөзжасам заңдылықтары үш түрлі әдіс-тәсілдер негізінде жасалады. Атап айтар болсақ, аналитикалық синтетикалық, лексика-семантикалық. Бұл тәсілдерді өзара жікке бөліп қарастырғанмен, олар бір-бірімен өте тығыз байланыста болады. Сөзжасамдық әдіс-тәсілдер тіл тарихында зерттеулер жүргізілуде.

Кілттік сөздер: лексика, сөзжасам, тіл тарихы, тарихи лексика, қазақ тілі, заңдылықтар.

Кіріспе

Тіліміздің сөздік қорына енетін сөздердің барлығы – туынды мағыналы сөздер жасалу ерекшеліктеріне, жолдарына қарай іштей жіктеліп, сөзжасамдық тәсілдерге сараланады. Тіл білімінде сөзжасамдық тәсілдерді үш түрге бөліп қарастырады. Атап өтер болсақ, синтетикалық не морфологиялық, аналитикалық немесе синтаксистік, лексика-семантикалық немесе мағына өзгерту тәсілдері. Аталған тәсілдердің аражігін бөліп ажырастқанмен, олар өзара тығыз байланыста болып келеді. Бұл тәсілдердің ең алғаш дамып қалыптасқаны ретінде синтетикалық тәсілді атап айту қажет. Кірме сөздер қазақ тілінің сөздік қорының бір бөлігі болып есептелгенімен, тілімізге өзге тілдерден енген сөздер бұл сөзжасамдық тәсілдердің заңдылықтарына бағынбайды.

Ғ.Айдаров жазба жадыхаттардағы сөздердің жасалуы жолдары сөзжасамдық тәсілдердің негізінде түрленіп, тіл тарихында кезең-кезеңмен дамып, қалыптасқандығының дәлелі екендігін айтады [1]. Бұл тіл тарихында сөзжасамдық жүйенің алғаш қалыптасуын анық көрсетеді. Себебі, тіліміздегі сөзжасамдық тәсілдер, элементтер, модельдер бір мезетте өзгеріске түсіп, жаңарып отыратын құбылыстардың қатарына жатпайды. Сонымен қатар, тілдің сөзжасамдық заңдылықтарын оның дамып, қалыптасу кезеңдерінен тыс қалмайды. Тіліміздің сөзжасамдық жүйесінде де өзіндік өзгерістер болып тұрады, алайда ол тілде бар элементтердің, модельдердің қайта жандануы немесе көмескіленіп қолданыстан шығып қалуы сияқты құбылыстар өте баяу іске асады.

Сөзжасам лингвистиканың бір саласы ретінде дамып, қалыптасып келеді. Оның негізгі зерттеу объектісі, әдіс-тәсілдері, өзіндік заңдылықтары анықталып нақтыланған. Сөзжасамдық заңдылықтарды зерттеу барысында оның қалыптасу тарихының ертеден бастау алғандығы байқалады. Түркология саласында сөзжасамды зерттеу мәселесін алғаш

рет М.Қашқари «Диуани лұғат ат-түрік» (XI ғ) еңбегі негізінде зерттеліп, сөзжасамдық заңдылықтардың бірнеше аффикстері сараланып көрсетілген.

XIX ғасырда сөзжасамдық аффикстерді морфологияның зерттеу объектісінде қарастырылып, Н.Ф.Катанов (1803), Н.К.Дмитриев (1948, 1962), М.А.Казембек (1846), Э.В.Севортян (1966), В.В.Радлов (1870), Н.И.Ашмарин (1890), П.М.Мелиоранский (1894, 1897), Г.Ильминский (1861), т.б. еңбектерінде зерттелді. Ал XX ғасырда Н.А.Баскаков (1952-1962), А.Н.Кононов (1956,1960,1980), К.М.Мусаев (1964), С.Е.Малов (1951), А.М.Щербак (1902, 1970), т.б. еңбектерінде сөзжасамдық аффикстер түрлі формада қарастырылды.

Сөзжасам заңдылықтарын А.Байтұрсынұлынан бастап лингвистика ғылымында бірнеше ғалымдар зерттеген. Атап өтер болсақ, Қ.Жұбанов, Қ.Басымов (1936), С.Аманжолов (1953), Ә.Төлеуов (1973), А.А.Есенқұлов (1969, 1976), А.Хасенова (1959), Ғ.Қалиев (1985), А.Ысқақов (1974), Ә.Керімов т.б., орыс тіл білімінде 1960 жылдары зерттей бастаған Б.И.Головин, Е.С.Кубряков, А.Б.Сахарный, В.П.Григорьев еңбектерінде сөзжасам тіл білімінің өзге салалары секілді өз алдына бір саласы ретінде арнайы зерттеле бастады. Қазақ лингвистикасында бұл саланы дамыта бастаған ғалымдар деп М.Б.Балақаев, Қ.М.Есенов, Ә.Ағманов, Е.Н.Жанпейісов, К.А.Оралбаеваларды атап өтсек болады.

Тіл білімінің тарихи лексика саласы лингвистика саласының қағидаттары, сөзжасамдық заңдылықтары негізінде даму, қалыптасу барысында толығып, дамып, молайып отырады, сөздік қордан әрбір кезеңнің көрінісін байқауға болады. Мысалы, *бітпе* – көне жазу, *бедізіш* – тасқа қашап жазушы, *аңсыз* – ақылсыз, *аңғар*, *аңғарлау* – зейін, сезімге байланысты сөздер, *аңғарлау* – байқау сияқты түбір сөздері көне түркі жадыхаттары тілінен алынса, *абылау* – аң аулау, *әздік* – ыңғайлы, лайықты, *күндікшілік* – жалданып істейтін жұмыс секілді сөздер М. Қашқари т.б. көне түркі жазба жадыхаттар тілінде халықтың тарихында болып жатқан жағдайлар мен елеулі оқиғаларды білдіріп, белгілі бір затты атау, қоршаған ортаны зерделеу тілдегі сөзжасам тарихының дамып қалыптасуындағы, жетілуіндегі күрделі құбылыстардың бірі. Тіл тарихының дамуы табиғатты зерделеп, әлемді танып, өмір сүріп жатқан ортаның сан түрлі белгілері мен қасиеттерін, іс-әрекеттерінің даму сипаттарын, әрбір затқа атау тағу негізінде аталым жасалуының қалыптасу кезеңдері танылады. Ол халықтың ұлттық танымының, ой-түйсігінің өсуіне тікелей байланысты олып келеді. Осы тұста Н. Оралбаева «... тіліміздің әбден орныққан, қалыптасқан, күрделі, өте жүйелі сөзжасамы – ұзақ уақыттағы дамудың нәтижесі» [2], – дейді. Тіл білімінде сөзжасамдық заңдылықтары, тәсілдері көне түркі жазбажадыхаттарынан бастау алып, қазіргі лингвистика ғылымында да тереңінен зерделеу ғалымдар назарында болып келеді. «Сөзжасам – сөз таптарын (грамматикалық топтары) жасау, тудыру емес, тілдің лексикалық құрамын байытатын жаңа мағыналы сөз тудыру, тек одан кейін жаңа жасалған сөздің грамматикалық сипаттары арқылы ол белгілі бір сөз табына енеді» [3], – деп С. Исаев құбылыстарға атау қою қажеттілігі сөзжасамның аталым жасаудағы бірінші кезектегі құбылыс деп, ал оның сөз табына қатысы екінші кезектегі құбылыс деп тұжырымдайды. Қоғамның дамуына байланысты заттар мен құбылыстарды атау қажеттілігінен туындаған сөзжасамның қызметі аталым (сөз) жасау, сол арқылы белгілі бір ұғымға дер кезінде ат қойып, тіл білімінің заңдылықтарына сәйкес қызмет атқарып, сөздік қорымыздан орын алып, тілдің баюына үлес қосады. Қорыта келе, сөзжасам заңдылықтары тіл білімінің басқа да салаларымен тығыз байланыста зерделеніп келеді. Әйтсе де, лингвистикада сөзжасамның теориялық мәселелері [2], семантикалық аспектідегі тарихи сөзжасам [4] мәселелері белгілі бір зерттеу объектісі ретінде қарастырылған, осындай зерттеулердің нәтижесінде сөзжасам лингвистиканың жеке-дара саласы болып келеді. Тіл білімінің сөзжасам саласының зерттеу объектісі – туынды сөз, ол тілдегі әдіс-тәсілдер негізінде туынды сөз, аталым жасайтын тілдік процес екендігін айқындайды. Сөзжасамның өзіне тән мынадай белгілері анықталған, алдымен туынды сөз жасайтын сөзжасамдық тәсілдер, екіншісі осы тілдік құбылыстардан пайда болған жаңа сөздер мен сөзжасамдық үлгілер [3]. Жаңа сөздің пайда болуымен бірінші

дәрежелі тілдік үрдіс сөзжасам үрдісі аяқталады, бұдан кейінгі жаңа сөздің бойындағы өзгеріс грамматикалық қызметке, грамматикалық мағынаға байланысты болады, сондықтан С. Исаев оны "екінші дәрежедегі тілдік процесс" деп есептейді. «Язык народа есть его дух, и дух народа есть его язык, и трудно представить себе, что – либо более рождественное», – деген [5] Вильгельм фон Гумбольдт. Тіл – қоғамның дамып, қалыптасу кезеңдеріне сәйкес дамып отыратын құбылыс, сол себепті де сөзжасам ой-түйсік негізінде қабылданған құбылыстардың өзіндік қасиеттерін атау негізінде туындаған процес. «Сөзжасамдық үрдістің нәтижесі – лексикалық бірліктер, яғни номинативтік атаулар» [4]. Сөзжасам процестері туралы А. Салқынбай ой-түйсікті таңбалаудың күрделі табиғатында деп түйеді.

Сөзжасам – тіл тарихымен бірге дамып, бір кезеңде өмір сүретін құбылыс. С. Исаев айтып өткендей, сөзжасамдық үдеріс аяқталғанда, туынды сөз жаңа атауыш (аталым) ретінде тілдің сөздік құрамына енеді. «Сөзжасамдық үрдіс нәтижесі лексемалар болып табылады» [4].

Тіл білімінің диалектология саласында сөзжасам мәселелерін зерттеген ғалым Ғ.Қалиев, оның бастауы көне түркі әлемінде қаланған түркілік тарихи үдеріс екенін айтады, қазақ тіл білімінің дамуымен тығыз байланыстағы процесс екендігін, сол себепті де сөзжасам қазақ тіл білімінің жүйесіне енеді [6]. Бұл, біріншіден, қазақ тіл білімінің өзіндік белгілерінің аз, ал ортақ белгілерінің өзара байланыстылығында болса, екіншіден, этнос тілінен тыс сөйленістің жоқтығын аңғартады. Қазақ тіл білімінің тарихи сөзжасамы ұлттық тіл ғана емес, сонымен қатар түркі тілділерге ортақ сөзжасам әдіс-тәсілдерінен тұрады, алайда, өзіндік ерекшеліктері де байқалады.

Қазақ тіл білімінің тарихындағы жаңа сөз жасау сөзжасамның синтетикалық, аналитикалық тәсілдері негізінде жасалады. Ғ.Қалиев фонетикалық, лексика-семантикалық, лексика-грамматикалық тәсілдердің де белгілі мөлшерде сөзжасамға қатысы барын ескертеді [6].

Қорытынды

Қорыта келе, сөзжасамның зерттеу объектісі – туынды сөз. Туынды сөз мәселесі «туынды сөз» термині қазақ тілі ғылымында әр түрлі қолданылып жүр. А. Ысқақов «туынды сөздер деп жұрнақтар арқылы негізгі түбірлерден өрбіген сөздерді айтамыз» [7] – дейді, мұнда негізгі түбір сөз бен қосымша морфеманың қосындысынан туынды сөз құралуы шарт (*елиш*, *елишілік* т.б.) және жалаң сөздер тобын түбір сөз бен жалаң сөздер құрайды. Бұл туралы ғалым Ы. Маманов «Дұрысында, негізгі түбірден басқаларының барлығы да туынды түбірлер», – дей келе [8], қосымша арқылы жасалған сөзді басқа типтерден ажырату үшін «қосымшалы түбір» терминін қолданғанын айтып, сөздің осы түріне берілген анықтамаларына шолу жасап, «бір сөзге сөз тудырушы қосымша жалғану арқылы жасалған жаңа мағыналы сөзді қосымшалы түбір деп атаймыз десек, дәлірек болар еді», – деп тұжырымдайды және сөздің қандай түбірден жасалғандығы туралы толқы тұжырымдама жасайды. Туынды сөзге (түбір) берілген анықтамалардың ішіндегі синтетикалық тәсіл арқылы жасалған сөздің табиғаты дұрыс ашылған анықтама деу орынды, мұнда сөзжасамға негіз тұлғалар анық көрсетілген. Туынды сөзге қосымша арқылы жасалған туынды түбірлер мен аналитикалық сөздер, барлық сөзжасам тәсілі арқылы жасалған туындылардың бәрі жатады деген пікір Н. Оралбаева еңбегінде жалғастық табады, туынды сөздер – тілдің сөзжасам процесінің нәтижесінде туған лексикалық дайын тұлғалар. Туынды сөз терминінің мән-мағынасы кең, ауқымды, тіліміздегі әртүрлі әдіс-тәсілдер негізінде жасалған жаңа сөздер туынды өздерге жатады [2]. А. Салқынбай «туынды сөз» терминіне байланысты туындаған анықтамалардың туынды сөздің мәнін аша алмайтынын тілге тиек етіп, «туынды сөз дегеніміз сөзжасамдық амал-тәсілдердің көмегімен түбірдің немесе негіздің, сөз тудырушы морфемалардың қатысуымен пайда болып, екіншілік мағынаға ие болатын жаңа денотаттық мағыналы сөз. Туынды сөз мағынасы себепші негіз мағынасы арқылы ғана анықтала алады. Демек, туынды сөз екіншілік мағына беретін жаңа сөз» – деп түйіндейді. [4]. Бұл тұжырымды сөзжасауға негіз болған түбірдің семантикасы тұрғысынан түсінуге болады,

яғни қазақ тілінде сөзжасамға негіз түбір оған қанша сөз тудырушы жұрнақ жалғанғанымен өзінің негізгі «біріншілік» мағынасын өзгертпейді, оны сақтап тұрады. Мысалы, ғалым түсіндірген *сурет – ші* сөзі, «сурет салатын адам» деген жаңа денотаттық мағына екіншілік мағына, ол «сурет» сөзінің бірінші мағынасынан шығады. Қазақ тілінде түбірлердің сөзжасамдық ұя жасау қабілеті күшті. Мысалы, *біл, он, өс, ек, бас*, т.б. Бір ғана *біл* түбірінен тарайтын сөздер өз ішінен бірнеше сөзжасамдық тізбекке тармақталып кетеді:

Ы. Маманов айтып өткендей, «қосымшалы түбірдің» өзі ғана негізгі түбірден, туынды түбірден, біріккен, қысқарған сөздерден жасала береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Айдаров Г. Язык орхонских памятников древнетюркской письменности VIII века. Алма-Ата: Ғылым, 2011. 157 с.
2. Оралбаева Н. Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі. Алматы: Ғылым, 2016, 368 б.
3. Исаев С. Қазіргі қазақ тіліндегі сөздердің грамматикалық сипаты. Алматы: Рауан, 2018, 304 б.
4. Салқынбай А. Тарихи сөзжасам (семантикалық аспект). Алматы: Қазақ университеті, 2009, 309 б.
5. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. М.: Прогресс, 2004, 396 с.
6. Қалиев Ғ. Қазақ тіліндегі сөзжасам мәселелері. Алматы: Ғылым, 2014, 190 б.
7. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Алматы: Ана тілі, 2001, 384 б.
8. Маманов Ы.Е. Қазіргі қазақ тілі (лекциялардың текстері). Алматы: Қайнар, 2013, 89 б.

Аннотация

Историческая лексика является историей национального языка, она должна развиваться как по смыслу, так и по понятию. В целом, изменения в мире, в реальном обществе не могут оставаться за пределами исторической лексики, необходимость в названии вновь возникших, признанных понятий распространена всем общечеловеческим, языковедением. В обществе существует необходимость называть новые предметы и явления в жизни, на основе которых создаются новые слова. В этой науке сформировались такие понятия, как словообразование, закономерности словообразования, словообразование, область языковой науки. Средство общения – язык, язык – оружие слово, а словообразование – собственные нюансы в сфере науки, язык богатый. Закономерности словообразования формируются на основе трех различных методов и приемов. В частности, аналитические, синтетические, лексико-семантические. Эти подходы разделяют между собой, но они очень тесно связаны друг с другом. В истории языка проводятся исследования словообразовательных методов.

Abstract

Historical vocabulary is the history of the national language, it must develop both in meaning and concept. In General, changes in the world, in real society, can not remain outside the historical vocabulary, the need for the name of newly emerged, recognized concepts is common to all human, linguistics. In society, there is a need to name new objects and phenomena in life, on the basis of which new words are created. In this science, such concepts as word formation, patterns of word formation, word formation, and the field of language science were formed. The means of communication is language, language is a word, and word formation is its own nuances in the field of science, the language is rich. Word formation patterns are formed on the basis of three different methods and techniques. In particular, analytical, synthetic, lexical and semantic. These approaches are shared, but they are very closely related to each other. In the history of the language, studies of word-formation methods are conducted.

**ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES**

UDC 379.85(075.8)

A.Ye. Yessenova, G.R. Duissembekova, N.B. Ainabekov

Associate Professor, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

Associate Professor, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

Senior Lecturer, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

HISTORY OF TOURISM: PERIODIZATION, SCOPE AND CONCEPT

Abstract

Organized trips in order to get acquainted with the culture and nature of other peoples existed in the ancient world. So, in the 6th century BC ancient Greeks and Romans traveled to Egypt, where they were attracted by ancient history, culture, unusual nature, magnificent Egyptian buildings. The first Greek tourist about whom reliable data are available is the “father of history” Herodotus, who described his many travels in nine books. His second book is dedicated to Ancient Egypt, which he visited after 459 AD.

The ancient Greeks traveled a lot around their country (trips to Olympia to the Olympic Games), made long journeys to healing springs, as well as to “holy places”.

Key words: history, tourism, ancient period, periodization, sources, concept

Introduction. Aristotle, Democritus, Quintilian in their treatises on education recommended to know nature in direct communication with it. The purposeful development of tourism as a means of physical development began to be carried out in the Renaissance (15 — 16 centuries), after centuries of restrictions introduced by the church into the sphere of human spiritual and physical development. Humanists sought to systematize education, taking into account various aspects of human life, identified the most effective means of forming human qualities.

So, representatives of the Western European Renaissance J. Vives, M. de Montaigne, T. More, F. Rabelais, E. Rotterdam spoke about the need to introduce an organized process of physical education of youth, giving a special place to the use of hiking. Vittorino da Feltre, teaching various tourist exercises in a school organized by him in 1425 in the city of Mantua, made many-day trips with his students in the foothills of the Alps. Much attention was paid to the use of hiking to educate the younger generation, teacher Gamerarius (“Talking about physical exercises”), Italian professor of medicine H. Mercurialis (“Types of physical exercises”). Hiking trips as a means of healing people were practiced even in Jesuit seminaries.

The history of tourism is a science that studies travel (hiking, excursions), starting from the simplest, most elementary in ancient times to the present.

The purpose of the course is to identify the causes of formation and the logic of tourism development.

Tasks:

Reveal the origins of tourism in the history of culture by following the dynamics of development travel, their goals, objectives and socio-cultural consequences;

To consider the history of travel and tourism in connection with a certain type of culture, revealing the features of travel motivation, to characterize the “person traveling” in different cultures;

Track changes in the geography of travel and tourism in different periods of history;

Based on the description of the hospitality traditions of the peoples of the world, show the directions in the formation of the hospitality system and the achievements of the hotel industry at the present stage;

To identify the objective prerequisites and reasons for the formation of organized tourism and understand the trends in its development and national specifics.

Periodization of the history of tourism

The first stage is from antiquity to the beginning of the 19th century (the means of transportation were primitive; the journey was not an end in itself, but a necessary condition and means of achieving any other goal).

The second stage is from the beginning of the nineteenth century to the beginning of the twentieth century (the first specialized enterprises for the production of tourist services begin to be created. Revolutionary changes in transport played an important role at this stage in the development of tourism).

The third stage is from the beginning of the 20th century until the Second World War (The emergence of social tourism. Further development of vehicles and related types of tourism (automobile)).

The fourth stage - after the Second World War to the present day (From the subject luxury, it becomes a need for the majority of the population of industrialized countries. The leisure and entertainment industry is being formed with its institutes, product, production cycle, methods of organizing and managing production).

Sources of Tourism History

Two groups of sources are distinguished: clerical (statistical, normative acts, clerical) and narrative (personal (letters, diaries, graffiti), artistic, scientific).

Graffiti - brief records of tourists on solid material containing information about their authors and about the places they visit. Appear in antiquity (on ancient Egyptian monuments).

Travel notes are the stories of our real travelers, in which they describe their impressions of what they saw, share their feelings and give advice to beginners. The oldest travel notes is the "History" of Herodotus (5th century BC).

In the Middle Ages, descriptions of pilgrimages and other travels appear. Some of them contained a significant proportion of fiction ("The Adventures of Sir John Mandeville - the farther from Europe, the more fables), some are more reliable ("The Book on the Diversity of the World" by Marco Polo). More accurate and detailed information about foreign countries appears in the Renaissance thanks to the professional diplomatic service primarily in Italy. In the 16th century notes travelers begin to systematically publish.

In the 17th century a large block of sources related to scientific discoveries appears. The main source of tourism history is travel guides. This is a collection of information for travelers.

In ancient Rome, itineraria became widespread - a description of stations on Roman roads, distances between them, indications of shorter roads, etc. The most famous is the "Itinerary of Antoninus Augustus" written in 2nd century A.D.

In the Middle Ages, travel guides to the Holy Land and other places of worship were distributed. They contained information, including secular ones. From the 15th century such guides begin to print. From the 17th century publishers begin to take care of the convenience of travel guides (in addition to texts, distance tables between cities and road maps appear). In the 19th century, guides are becoming smaller, with more concise and relevant information. The most famous publishers of this period are J. Murray Jr. and Karl Bedecker. During this period, guidebooks received modern design (general information about the country, travel conditions, formalities, nature, sights). Many modern guides suffer from a wealth of information.

The concept and scope of tourism

In order, to define the concept of tourism and fully describe the scope of its activities, you must first identify the various groups of subjects who interact in tourism.

1. Tourists. These are people who experience various mental and physical needs, the nature of which determines the directions and types of participation of these people in tourist activities.

2. Organizations providing tourists with goods and services. These are entrepreneurs who see tourism as an opportunity to make a profit by providing goods and services, taking into account demand in the tourism market.

3. Local authorities. Tourism is considered as an important factor in the economy associated with the income that local citizens can receive from this business in the form of taxes received in the local budget.

4. The receiving party. The local population, perceiving tourism primarily as a factor in employment. For this group, the result of interaction with tourists, including foreign ones, is important.

Thus, tourism can be defined as a set of phenomena and relationships arising from the interaction of tourists, suppliers, local authorities and the local population in the process of tourism activities.

Traveling, tourism is a complex of related business areas. The closest profession to tourism is the distribution of tours, i.e. work of travel agencies. Airlines, car rental companies, railways, buses, hotels and restaurants are directly involved in tourism. Associated types of business also include financial institutions that finance the development of the service sector, etc.

Travel and tourism are two inextricably linked concepts that characterize a certain way of human life. This is relaxation, active entertainment, sports, knowledge of the world, trade, treatment and many other activities. At the same time, there is always a person moving to another locality or country, a continent, different from his usual location or residence.

Thus, travel is the movement of people in time and space, and a person making a trip, regardless of purpose, direction, means of transportation and time intervals, is called a traveler. In contrast to travel, tourism is a category that is strongly influenced by the economy and has the duality of the internal nature of the phenomenon, because tourism is both a special, mass kind of travel, and activities for the organization and implementation of these trips.

Tourism - temporary movement of people from their place of permanent residence to another country or locality within their own country in their free time in order to enjoy and enjoy recreation, health, guest, educational or professional business purposes, but without engaging in paid activities in the visited place. Tourism is temporary departures (trips) of citizens of KZ, foreign citizens and stateless persons from a permanent place of residence for recreational, educational, professional, business, sports, religious and other purposes without engaging in paid activities in the country (place) of temporary residence.

Tourism as a commodity is implemented in the form of services. A tourism service, like a service, in general, is an action of a certain consumer value, expressed in a beneficial effect that satisfies a particular human need. In this case, the service can be provided either as a thing, i.e. with the help of goods, or in the process of functioning of living labor itself. These two methods of production of services also determine two types of services themselves: material (production), intangible (non-production), not related to tangible products, the production of which is inseparable from their consumption.

Types of tourism. As a sign that allows you to classify travel by type of tourism, you can use motivational factors. With this classification, one should proceed from the main motive that prompted a person to go on a trip. Although the motives are not always determined unambiguously, it is still possible to distinguish six types of tourism in its management system.

Tourism for recreation. This type consists in a short or longer rest for the purpose of physical or psychological recovery of the body. In addition, this group also includes spa vacations, in which the natural properties of soil, climate and sea water are used to treat or restore strength.

Tourism to study culture. Tourism, focused on the knowledge of a foreign culture, is divided into cognitive and pilgrimage. Cognitive tourism encompasses visits to historical, cultural or geographical sites. Tourists traveling for educational purposes are most often interested in the

social and economic relations of the countries they visit. The purpose of pilgrimage tourism is to visit places of special religious significance.

Public tourism. Public tourism is represented by trips to visit relatives, acquaintances, friends (known in international terminology as visiting friends and relatives - VFR), as well as club tourism. Club tourism is distinguished by the fact that travelers consciously integrate into groups. Grouping occurs when there is an entertainment or sports program that interests people.

Sports tourism. Sports tourism includes trips with the aim of active participation in sports events, as well as trips that are passive in nature of participation in sports competitions.

Economic tourism - trips made out of professional and commercial interest: visiting exchanges, exhibitions, fairs, etc.

Congress (political) tourism is divided into diplomatic tourism, participation in congresses, as well as tourism related to political events and events.

The World Tourism Organization proposes to classify tourism by the following types: domestic tourism - travel of residents of a region in this region; inbound tourism - travel to any country of persons who are not its residents; outbound tourism - travels of residents of a country to another country. These main types of tourism can be combined in different ways, forming categories of tourism.

These categories of tourism can relate not only to any country, but also to the region; the term “region” - to a certain region within a country, or to a group of countries.

The definition of “tourism within a country” includes domestic and inbound tourism;

“National tourism” - domestic and outbound tourism; “International tourism” - inbound and outbound.

References

1. Paul Smith, The History of Tourism: Thomas Cook and the Origins of Leisure Travel, Routledge Lts and Thommes Ltd., 2001
2. Angela B. Cleare, History of Tourism in The Bahamas: A Global Perspective, Xlibris, 2007
3. М.В.Соколова «История международного туризма»- М.,2004.
4. Магидович И.И., Магидович В.И. Очерки по истории географических открытий. В 5 т. М.2004
5. Менеджмент туризма. Туризм как вид деятельности. М., 2001
6. Е.Н.Авадьева, Л.Н.Зданович «100 великих мореплавателей».- М., 2000.
7. Гостиничный и туристический бизнес / под.ред. А.Л.Чудновского.- М., 2000.
8. Развитие туризма в СССР(1917-1983гг.).- М., 1985.
9. И.В. Зорин., В.А.Квартольников «Энциклопедия туризма».- М., 2000.

Түйін

Басқа халықтардың мәдениеті мен табиғатымен танысу үшін ұйымдастырылған саяхаттар ежелгі дәуірден бері бар. Мысалы үшін, біздің дәуірімізге дейінгі VI ғасырда ежелгі гректер мен римдіктер Египетке барды, олардың ежелгі тарихы, мәдениеті, ерекше табиғаты, керемет египеттік ғимараттары қызықтырды. Алғашқы грек туристі, ол туралы сенімді деректер - «тарихтың атасы» Геродот, ол өзінің көптеген саяхаттарын тоғыз кітапта сипаттаған. Оның екінші кітабы 459 жылдан кейін барған Ежелгі Египетке арналған.

Ежелгі гректер өз елдерін көп аралады (Олимпиада ойындарына Олимпияға сапарлар), емдік бұлақтарға, сондай-ақ «қасиетті жерлерге» ұзақ сапарлар жасады.

Аннотация

Организованные поездки с целью знакомства с культурой и природой других народов существовали еще в древнем мире. Так, в VI веке до н.э. древние греки и римляне отправились в Египет, где их привлекли древняя история, культура, необычная природа, великолепные египетские постройки. Первым греческим туристом, о котором имеются достоверные данные, является «отец истории» Геродот, описавший свои многочисленные путешествия в девяти книгах. Его вторая книга посвящена Древнему Египту, который он посетил после 459 года нашей эры.

Древние греки много путешествовали по своей стране (поездки в Олимпию на Олимпийские игры), совершали длительные поездки к целебным источникам, а также по «святым местам».

**ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ
JURIDICAL SCIENCES**

УДК 343.261.1

Л. Болатбекова

магистрант, Университет дружбы народов имени академика А. Куатбекова, Шымкент, Казахстан

**СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПРЕСТУПНОСТИ СРЕДИ ЖЕНЩИН В
РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Аннотация

Преступность среди женщин отличается характером преступлений, способами и средствами совершения, выбором преступного нападения, сферой, в которой он имеет место.

Такие показатели как *состояние и динамика* относятся к количественным показателям преступности среди женщин. Состояние преступности характеризует отдельные ее виды в определенном регионе за какой либо период времени. По данному показателю можно оценить моральное состояние общества, экономические и социальные процессы в нем.

Факторами преступности среди женщин можно назвать: количество совершенных преступлений и количество женщин, осужденных за их совершение; количество зарегистрированных преступлений; характер структуры преступности среди женщин; интенсивность преступности среди женщин; уровень или коэффициент преступности среди женщин; наличие скрытого преступления; ущерб, причиненный преступлением.

Ключевые слова: женщины, преступность, преступление, ответственность, количество, характеристика, осужденные, коэффициент, динамика, уровень

В связи с увеличением уголовной активности женщин общее проявление преступности среди женщин разнообразно. Уголовное поведение женщин отличается характером преступлений, способами и средствами совершения, выбором преступного нападения, сферой, в которой он имеет место.

К количественным показателям преступности среди женщин относятся состояние и динамика. Состояние преступности - характеристика отдельных ее видов в каком либо регионе за определенный период времени. По данному показателю можно оценить моральное состояние общества, экономические и социальные процессы в нем.

Состояние преступности среди женщин определяется следующими факторами:

- 1) количество совершенных преступлений и количество женщин, осужденных за их совершение;
- 2) Количество зарегистрированных преступлений;
- 3) характеру структуры преступности среди женщин;
- 4) интенсивность преступности среди женщин;
- 5) уровень или коэффициент преступности среди женщин;
- 6) наличие скрытого преступления;
- 7) с ущербом, причиненным преступлением.

Фактически, для выяснения состояния преступности среди женщин принимается ее количество, например, текущий год сравнивается с количеством преступлений в прошлом году. Чем дальше этапы сравнимы друг с другом, тем лучше с уверенностью можно определить закономерности, что очень важно для принятия мер борьбы с преступностью. При описании состояния преступности среди женщин необходимо учитывать его движение или динамику с одного периода времени на другой, движение видов преступлений [1].

Динамика преступности среди женщин-это динамика количественных и качественных изменений явления. Этот термин применяется и в случае снижения преступности. Преступление никогда не изменится, его показатели постоянно меняются. Существуют определенные закономерности воздействия на преступление, которые классифицируются как универсальные, специфические и индивидуальные. Вместе с тем, противоречия в обществе неизбежно приводят к совершению преступлений. В. В. Лунеев: "среди научно-технического, экономического развития и морального состояния общества, к сожалению, нет полной, прямой и "быстрой" корреляции. Они не имеют между свободой и морали, демократии и морали" [2].

Состояние преступности в Республике Казахстан понятно и закономерно происходящими в обществе социальными процессами.

Качественные и количественные изменения преступности в описании преступной ситуации, характерной в целом или обществу рыночных отношений: высокая доля имущественной преступности, наличие организованной преступной деятельности для получения излишнего дохода, установление уголовного контроля за определенными видами деятельности, все это вынуждает новый подход к проблеме преступления. Эта модель также характерна для преступления среди женщин [3].

Особое место в исследовании преступности среди женщин занимает правильный выбор источников информации и показателей преступности. Учет преступности среди женщин основывается на регистрации ее конкретных проявлений: фактов совершенных преступлений; лиц, совершивших эти преступления; жертв преступлений и сумм материального ущерба, причиненного преступлением.

Однако нынешняя статистика показывает эти данные не в полной мере. Количество совершенных преступлений, в основном, не может быть отражено в статистике, так как многие преступления скрыты из-за различных обстоятельств, многие преступники разрабатывают специальные меры для сокрытия следов преступления, все потерпевшие не сообщают о посягательстве на них.

Под скрытым преступлением понимается преступление, сокрытое от органов расследования или рассмотрения дел о совершенных преступлениях, то есть преступления, не выявленные этими органами и не отраженные в учете уголовных наказаний, то есть они не зарегистрированы.

К количественным показателям преступности относятся государство и динамика. Состояние преступности-характеристика отдельных его видов в определенном государстве или регионе за определенный период. Состояние преступности определяется следующими факторами: 1) количеством совершенных преступлений и количеством преступников, осужденных за их совершение; 2) количеством зарегистрированных преступлений; 3) характером структуры преступления; 4) интенсивностью преступления; 5) уровнем или коэффициентом преступления; 6) наличием скрытого преступления; 7) ущербом, причиненным преступлением. Для того, чтобы на самом деле определить состояние преступности, например, за текущий год, сравнивается с показателем преступления в прошлом году. Чем более длительные периоды сравниваются друг с другом, тем закономернее можно определить его законность, что очень важно для того, чтобы предпринять меры борьбы с преступностью. При описании состояния преступности среди женщин необходимо учитывать его движение или динамику, с одного периода времени на другой, движение видов преступлений.

В обычном смысле состояние преступления означает общее количество преступлений, совершенных за определенный промежуток времени и на определенной территории, или лиц, их совершивших. Если мы говорим о профессиональном подходе к оценке состояния преступности, то мы не должны забывать о скрытом преступлении. Особое внимание к характеристикам осужденных женщин должно быть обращено как наиболее объективный показатель, определяющий характер уголовно-правового реагирования государства.

Динамика преступности - это динамика количественных и качественных изменений преступности среди женщин. При исследовании преступности в динамике учитываются темпы роста. Этот термин применяется и в случае снижения преступности. Преступление никогда не изменится, его показатели постоянно меняются. [4].

За последние годы значительно изменилась преступность среди женщин. Анализируя данные о фактическом весе женской преступности в общем количестве лиц, совершивших преступления за последние несколько лет, можно заметить ее постепенное снижение.

Е. И. Каиржанов пишет о следующих изменениях в преступности среди женщин в девяностых годах XX века: "1) повышение уровня их криминальной активности в сфере экономики. В 1997-1999 годах рост числа женщин, совершивших такие преступления, в 2,5 раза привел к увеличению их удельного веса в общей численности таких преступников. Особенно отмечается рост числа женщин, совершивших преступления, связанные с незаконным предпринимательством (с 342 до 766 в 2,3 раза); производство и продажа поддельных денег и ценных бумаг с 187 до 348, обман потребителей (в 2,6 раза)... 2) 1997-1999 гг. активное вовлечение женщин с высоким организационным и профессиональным уровнем в тяжкие и особо тяжкие, наиболее общественно опасные преступления: а) общее количество преступников, совершивших тяжкие и особо тяжкие преступления, возросло на 32,3%, в том числе, например, с 2968 до 3267 (на 10%) из числа убийц; б) корыстная направленность женских преступлений часто получила формы насилия... число женщин, принявших участие в похищении людей, увеличилось с 30 до 57; преступный бизнес среди лиц, связанных с распространением оружия, их количество увеличилось на 71,5%, а к распространению наркотиков они привлекаются более активнее, чем мужчины, чем количество таких преступников (1997-1999 гг.). И увеличение их удельного веса в общем числе преступников с 11,1% до 14,5%... в группе наблюдался значительный рост числа женщин, совершивших преступления (с 46 200 в 1997 году до 54 145 в 1999 году - 17,2%), в том числе в организованной группе (с 1420 до 1656 - 16,6 %)" [5].

По данным 2017 года в казахстанских тюрьмах отбывают наказание 2,5 тысяч женщин. Из них большее количество в возрасте от 30 до 50 лет (59%), также 20% составляют молодые женщины до 30 лет. Есть конечно и совсем молодые – от 18 до 21 года, но их всего 3%, сообщает Zakon.kz. Мотивы совершенных преступлений и правонарушений различные, но их всех объединяет одно – насилие. Как сообщил региональный директор Международной тюремной реформы в Центральной Азии Азамат Шамбилов, опрошенные женщины-осужденные «настолько свыклись с насилием в семье, что даже не могут вычленить его в качестве побудительного события для совершения правонарушения, так как оно вошло в норму, и воспринимается ими как часть их обязанностей». Наибольшее количество женщин и девочек совершают преступления в результате трудной жизненной ситуации. Более половины женщин совершают преступления ненасильственного, а корыстного характера. Девочкам и женщинам иногда приходится идти на преступление для обеспечения семьи и детей едой и особыми нуждами. Что хочет получить общество на выходе из тюрьмы от девочек, какими они станут после выхода на свободу? Говоря об этом, директор Центра мониторинга прав человека, председатель КСОНК Ардак Жанабилова отметила, что им надо дать «возможность отбывать наказание по месту жительства и ходить на учебу или на работу. Это может быть ограничение свободы с возможным проживанием в семье, либо место отбывания могут быть малые дома с условиями, приближенными к домашним». Женщины – уязвимая категория тюремного населения и к ним должно быть повышенное внимание законодателя, правоприменителей, гражданского общества, считают участники мероприятия и предлагают внедрить системные меры превентивного характера, направленные на повышение уважения к правам женщин, как в обществе, так и в исправительных учреждениях. Общественные наблюдательные комиссии отмечают, «женщины и девочки в заключении могут подвергаться насилию со стороны сотрудников уголовно-исполнительной системы, также со стороны других женщин-заключенных.

Женщины и девочки, как одна из категорий уязвимых осужденных нуждаются в особом внимании и подходе, не только при отбывании наказания, но с того момента, как попадают в полицейский участок». На сегодняшний день на территории Казахстана находятся 6 женских колоний, девочки-осужденные содержатся в локальном участке в колонии для женщин в п. Жаугашты. По данным ЦПС ГП РК, по состоянию на октябрь 2017 года 8 783 зарегистрированных случая правонарушений в отношении женщин, из них 640 проступков и 8143 преступления. Когда как всего 23 правонарушения зарегистрировано со стороны девочек, из них 22 преступления и 1 проступок. [6].

На основе обобщенных данных можно сделать следующее заключение:

во-первых, большинство преступлений, совершенных женщинами, были связаны с их социальной ролью, конфликтами в семейно-бытовых отношениях и необходимостью решения семейно-бытовых отношений и намерением незаконного удовлетворения материальных потребностей;

во-вторых, доля женщин в структуре преступников значительно меньше, за последние пять лет она не превысила 14%;

в-третьих, анализ структуры преступности среди женщин показывает, что растет число насильственных преступлений, совершенных женщинами, в структуре преступлений за последние десять лет они выросли на 11%.

Таким образом, можно сделать вывод, что уровень преступности среди женщин значительно ниже уровня мужской преступности. Вместе с тем, по отдельным показателям женская преступность растет быстрее, чем у мужчин и может достигать уровня преступности у мужчин.

В целом, соотношение преступности среди женщин и мужчин достаточно стабильное.

За последние годы наблюдались тревожные тенденции в развитии преступности среди женщин и отдельных ее проявлений. Отмечается значительный рост тяжких преступлений у женщин: если сравнить количество женщин, осужденных за умышленное причинение средней тяжести вреда здоровью, с количеством лиц, осужденных за причинение тяжкого вреда здоровью, то последние в три раза больше. Растет число преступлений, совершенных женщинами с особой жестокостью. За особо тяжкие и тяжкие преступления в основном привлекаются к уголовной ответственности несовершеннолетние женского пола. В 2018 году 37,9% осужденных несовершеннолетних женского пола осуждены в возрасте от 14 до 15 лет, 62,1% - в возрасте от 16-17 лет. В связи с тем, что самый "первый преступный возраст" для несовершеннолетних женщин составляет 14-17 лет, возраст женщин возрастает рецидивирующие преступления.

Динамика преступности среди женщин волнообразная. В книге И. В. Корзуна "преступление среди женщин в Казахстане" [3].

Об изменении преступности среди женщин могут свидетельствовать не только показатели уровня преступности и отдельных ее видов, но и соответствующие изменения в динамике и структуре преступления, измеряемые темпами роста (роста) или снижения преступности, а также в удельном весе деяний небольшой или средней тяжести, тяжких и особо тяжких преступлений в общем количестве преступлений. Динамические и структурные изменения могут прямо или косвенно свидетельствовать о повышении или снижении интенсивности преступления [7].

Особенности преступности среди женщин:

- характер расселения женщин в городах, сельской местности; специфика, население сосредоточено в основном в областных центрах, где проживает до 50% женщин. В связи с этим количество женских преступлений более половины случаев относится к данным населенным пунктам;

- рост количества преступлений, связанных с незаконным перемещением наркотических средств и психотропных веществ через границу в Казахстан. В этой связи

рост женской преступности против личности в бытовой сфере, а также преступления в сфере досуга, в том числе связанные с потреблением наркотических средств;

- распространено незаконное производство алкогольных напитков, что объясняет процесс омоложения пьянствующих женщин и распространение алкоголизма среди них;
- среди женщин наблюдается преобладание корыстной преступности над насилием;
- увеличилась интенсивность преступлений женщин с высшим и средним специальным образованием.

Таким образом, исследование показывает, что в Казахстане растет количество преступлений среди женщин, в структуре которых происходят другие неблагоприятные тенденции.

На основании вышесказанного можно сделать следующий вывод:

- реформирование общества внесло кардинальные изменения в жизнь граждан Республики Казахстан. Изменилась роль женщины в обществе, которая начала играть активную роль как в законной, так и в уголовной деятельности;
- исследование проблем преступности среди женщин усилилось за последние пятнадцать лет. Этому способствовали объективные показатели роста преступности среди женщин за тот же период. Изменилось общество и государство, кризис экономической и социальной сферы общества побуждает женщин к преступным путям;
- в Республике Казахстан имеет место особенность преступности среди женщин, в частности, преобладание преступности среди женщин, зависящих от пьянства и деморализации значительной части населения.

Список литературы

1. Альханов Н.М. Криминологическая характеристика женской преступности // Молодой ученый. - 2019.-№ 21.- с.54-59
2. Лунеев В. В. Проблема женской преступности / Учеб.пособие, 2000.-с.8-9
3. Корзун И. В. Тенденции женской преступности // Государство и право.-2019.- с. 14-15
4. Ковалевский А.В. Возможные меры предупреждения женской преступности // Инновационная наука.-2019-№ 2.-с.12-13
5. Каиржанов Е. И. Формирование личности женщины криминогенного типа.-2018.-с.11-12
6. Zakon.kz
7. Криминология: Учебник / Под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. -2-е изд., перераб. и доп. - М. : Юристъ, 2018. –с.678

Түйін

Әйелдер арасындағы қылмыс қылмыстың сипатымен, оны жасау тәсілдері мен құралдарымен, қылмыстық шабуылды таңдаумен, ол орын алатын саламен ерекшеленеді.

Жағдайы мен динамикасы сияқты көрсеткіштер әйелдер арасындағы қылмыстың сандық көрсеткіштеріне жатады. Қылмыстың жай-күйі белгілі бір аймақтағы белгілі бір уақыт аралығында оның жекелеген түрлерін сипаттайды. Осы көрсеткіш бойынша қоғамның моральдық жағдайын, ондағы экономикалық және әлеуметтік процестерді бағалауға болады.

Әйелдер арасындағы қылмыс факторлары: жасалған қылмыстардың саны және оларды жасағаны үшін сотталған әйелдердің саны; тіркелген қылмыстардың саны; әйелдер арасындағы қылмыс құрылымының сипаты; әйелдер арасындағы қылмыстың қарқындылығы; әйелдер арасындағы қылмыстың деңгейі немесе коэффициенті; жасырын қылмыстың болуы; қылмыспен келтірілген залал.

Abstract

Crime among women differs in the nature of crimes, the ways and means of committing them, the choice of criminal attack, and the sphere in which it takes place.

Indicators such as status and dynamics are quantitative indicators of crime among women. The state of crime characterizes its individual types in a particular region for a certain period of time. This indicator can be used to assess the moral state of society, economic and social processes in it.

Factors of crime among women include: the number of crimes committed and the number of women convicted of them; the number of registered crimes; the nature of the structure of crime among women; the intensity of crime among women; the level or rate of crime among women; the presence of a hidden crime; the damage caused by the crime.

УДК 356.55

А.А. Исмаилов, М.А. Еликбай, Л.К. Омарбаева

к.ю.н., доцент, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

к.ю.н., доцент, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

Lyaka-64@mail.ru

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И ОХРАНА ОКРУЖАЮЩЕЙ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ

Аннотация

В статьях закона по определению окружающей среды и понятии объектов защиты окружающей среды не включены защита социальной, производственной среды, в следующих статьях закона формируются ограничения, требования, указания и обязанности к отношениям производственной, социальной среды. Это говорит о регулировании общественных отношений в той сфере и показывает, что понятие окружающая среда шире чем понятие окружающая природная среда.

Как указано в экологическом кодексе Республики Казахстан, окружающая среда – объект природы это совокупность живого и неживого природного ресурса, из них состоящие в тесной взаимосвязи атмосферный воздух, вода, почва, недра земли, растительный и животный мир вместе взятые.

В дополнении к этому, объекты регулирования по закону о защите окружающей среды в рамках применения этого закона, четко определены пути для предотвращения возникновения противоречий. Определение экологической безопасности значительно шире чем понятие защиты окружающей среды. Здесь, объектом экологической безопасности является во-первых, принятие во внимание человека и его интересы. Следовательно, человек будет являться главным феноменом экологической безопасности по соотношению в системе общество-природа. Значит, в этой сфере общественных отношений человек одновременно будет участвовать субъектом и объектом экологической безопасности. В сфере защиты окружающей среды, человек в связи с защитой окружающей среды и использования природных ресурсов будет являться только субъектом общественных отношений.

Ключевые слова: экология, безопасность, окружающая среда, природные ресурсы, объекты природы, экологическая система, законодательство

Понятие охраны окружающей среды следует начать объяснять с категории «окружающая природная среда». Термин «окружающая среда» неоднократно обсуждался в юридической литературе. Данная категория была введена в науку «экология» во второй половине XIX века немецким биологом Якобом Икскульем «для обозначения внешнего мира, окружающего живые существа в той мере, в какой он воспринимается органами чувств и органами передвижения животных и побуждает их к определенному поведению». В качестве объекта природоохранительного законодательства понятие «окружающая среда» в зарубежных экономически развитых государствах стало употребляться в 60-70-е годы XX века.

В законодательстве Республики Казахстан этот термин стал использоваться позже, несмотря на то, что в научных исследованиях он уже употреблялся. Так, в Законе РК «Об охране здоровья народа в РК» от 10 января 1992 года (утратившем силу) под окружающей средой понимается «среда обитания человека, включающая ее природные аспекты (атмосферный воздух, водоемы, почва), условия труда, быта (жилище, места отдыха,

транспортные средства), обучения, воспитания, а также питьевая вода, продовольственные и промышленные предметы потребления, которые оказывают или при определенных условиях могут оказывать влияние (позитивное или негативное) на здоровье населения».

Несколько иной смысл вкладывается в понятие «окружающая среда» по Экологическому кодексу РК от 9 января 2007 года: «Окружающая среда – совокупность природных и искусственных объектов, включая атмосферный воздух, озоновый слой Земли, поверхностные и подземные воды, земли, недра, животный и растительный мир, а также климат в их взаимодействии».

По нашему мнению, данная формулировка не является достаточно точной по следующим соображениям:

Во-первых, понятие «окружающая среда» довольно многозначно и многогранно. В течение долгих лет оно являлось камнем преткновения, предметом ожесточенных споров между юристами-экологами. Спорность данного понятия проявилась уже в двух приведенных выше определениях «окружающей среды» по законодательству Республики Казахстан.

В зарубежной литературе наблюдаются три подхода к данному феномену:

а) физический подход (окружающая среда - это материальное окружение, в котором совершается преобразование материи и энергии);

б) географический подход (окружающая среда - это реальное окружение, состоящее из природных и антропогенных элементов, в котором живут и работают люди);

в) экологический подход (окружающая среда - это сумма взаимосвязанных факторов физической, биологической и общественных сред, оказывающих решающее влияние на развитие общества)».

Все три подхода широко задействованы как зарубежными, так и отечественными юристами.

Физический подход к определению понятия «окружающая среда» был продемонстрирован в свое время О.С. Колбасовым: «Природа (окружающая среда) - это весь материальный мир, находящийся вне человеческого общества, окружающий общество. К природе относится вся Вселенная».

Географического подхода придерживается большинство экологов стран СНГ. Определения окружающей среды в данном аспекте рассмотрим ниже.

Экологический подход наиболее характерен для зарубежных экспертов. Так, согласно Модельному закону об охране окружающей среды (Совет Европы, Страсбург, 1994), «окружающая среда» означает:

1) природные ресурсы, живые и неживые, как например, воздух, космическое пространство, вода, почва, климат, фауна и флора, и взаимодействия между этими факторами;

2) имущество, составляющее часть окружающей среды, созданной человеком;

3) характерные черты ландшафта;

4) качество и условия жизни, в той мере, в какой они имеют или могут иметь воздействие на благосостояние и здоровье людей».

Этого же подхода придерживаются Ю.С. Шемшученко, В.А. Чуйков, Б.Г. Розовский и другие: «Окружающую среду можно представить в виде сложной системы, состоящей из взаимодействующих между собой различных сред. К ним относятся:

а) природная среда, т.е. совокупность природных ресурсов и условий, имеющих естественное происхождение, а также претерпевших определенные антропогенные изменения;

б) искусственная среда, т.е. среда, созданная трудом человека (города, городские агломерации. Транспорт, производственные здания и сооружения и пр.);

в) социальная среда, т.е. среда производственных и непромышленных отношений, определяющих характер взаимодействия между природой и обществом».

Как видим, у термина «окружающая среда» очень много значений.

Во-вторых, использование термина «окружающая среда» является неверным с точки зрения языковедов, с чем согласны и некоторые экологи. «В последнее время широко распространилось бессмысленное с точки зрения семантики русского языка словосочетание «среда окружающая» (кого - совершенно не ясно, очевидно, подразумевается - человека), возникшее от английского «энвайромент» - «среда, окружающая что-то», а с определенным артиклем - непосредственное окружение чего-то (кого-то)... Правильнее говорить «окружающая человека среда», «окружающая нас среда».

Руководствуясь вышеуказанными соображениями, автор считает необходимым помимо уточнения содержания понятия «окружающая среда» изменить его обозначение.

Полемика по поводу наименования интегрированного объекта экологического права началась давно и до сих пор продолжается. Предлагается целый ряд терминов: «природа», «природная среда», «окружающая среда», «окружающая природная среда», «экология».

Наиболее яркими сопоставляемыми понятиями были в свое время «природа» и «окружающая среда». Эти два термина то отождествляли, то разводили. В конечном итоге, термин «природа» все чаще заменяется термином «окружающая среда», так как второе понятие «не только более емко по содержанию, чем понятие «природа», и «природная среда», какого бы широкого значения мы им не придавали, но оно в современных условиях более точно отражает сущность проблемы, ее объем и особенности».

На следующем этапе возникали споры по поводу соотношения понятий «окружающая среда» и «окружающая природная среда».

Ряд авторов считает первое понятие составной частью второго. Так, по мнению В.В. Петрова, Л.М. Джуровича, Г. Роде и др., под окружающей природной средой следует понимать всю естественную среду обитания - не измененную человеком либо мало измененную им - и преобразованную, очеловеченную природу. В содержание данного понятия включены, как видим, природа и окружающая человека среда.

Существовала и диаметрально противоположная точка зрения. На взгляд А.Е. Лунева, «в широком понимании окружающая среда - это среда обитания и производственной деятельности человека и всего человечества. Она включает в себя окружающую природную среду, созданные людьми строения, инженерные сооружения».

К.Г. Гофман и А.А. Гусев также считают, что «окружающая природная среда - более узкое понятие, чем окружающая среда вообще (последняя представляет собой интегральную совокупность природных и социальных факторов, воздействующих на человека)», однако, под окружающей природной средой понимают «совокупность чисто природных и природно-антропогенных факторов, не являющихся средствами труда, предметами потребления или источниками энергии и сырья, но оказывающих непосредственное воздействие на уровень жизни населения и экономические показатели функционирования отраслей хозяйства».

Любопытна точка зрения М.М. Бринчука, который объясняет термин «окружающая среда» через термин «окружающая природная среда», являющийся, однако, по смыслу синонимом понятию «природа». «Окружающая среда может быть определена как окружающая природная среда, т.е. совокупность естественных систем, природных объектов и природных ресурсов, включая атмосферный воздух, воды, землю (почву), недра, животный и растительный мир, а также климат и ближний космос, в их взаимосвязи и взаимодействии».

В настоящее время довольно часто приравнивают друг к другу понятия «окружающая среда» и «экология». На наш взгляд, это неверное представление. Общеизвестно, что термин «экология» был введен в обращение немецким зоологом Эрнстом Геккелем в 1866 году для обозначения учения о взаимосвязях организмов со средой их обитания. «На современном этапе экология как наука трансформируется в область знаний о природных и природно-антропогенных системах, содержащих живые компоненты, о принципах управления такими системами в процессе природопользования, оздоровления среды обитания человека...

Соответственно, употребляя в праве окружающей среды понятие «экология», мы имеем и можем иметь в виду лишь область знания».

Итак, по мнению автора, наиболее приемлемым по содержанию и названию является понятие «окружающая природная среда», которое включает в себя «природу как систему естественных экологических систем и окружающую человека среду как ту часть естественной среды, которая преобразована в результате деятельности человека».

С этой точки зрения определение окружающей среды, приведенное в Экологическом кодексе РК, является неполным, т.к. включает лишь совокупность природных объектов. Непонятным является и указание искусственных объектов, так как под ними следует понимать объекты, созданные руками человека. Но мы не можем при помощи экологических норм охранять строения и сооружения. Следовательно, данное понятие надо расширить, включив в него преобразованную в результате деятельности человека часть естественной среды, исключив при этом понятие «искусственные объекты». Это не будет противоречить закону, т.к., судя по его содержанию, охране подлежит и претерпевшая определенные антропогенные изменения природная среда, однако не настолько коренные, чтобы она называлась искусственной.

По нашему мнению, окружающая природная среда – совокупность природных (включая атмосферный воздух, озоновый слой Земли, поверхностные и подземные воды, земли, недра, животный и растительный мир, а также климат в их взаимодействии) и природно-антропогенных объектов. Под природно-антропогенным объектом следует понимать часть естественной среды, которая преобразована в результате деятельности человека.

Определившись с понятием «окружающая природная среда», рассмотрим следующую категорию – «охрана окружающей среды».

В соответствии с Экологическим кодексом РК под охраной окружающей среды понимается система государственных и общественных мер, направленных на сохранение и восстановление окружающей среды, предотвращение негативного воздействия хозяйственной и иной деятельности на окружающую среду и ликвидацию ее последствий.

Автор полагал бы уточнить указанное понятие и обозначить его как «охрана окружающей природной среды», что является более актуальным на современном этапе. Данный термин представляет собой трансформированную со временем категорию «охрана природы».

Возникшие в XIX веке идеи охраны природы материализовались в форме консервативной, заповедной охраны редких объектов природы от разрушения, повреждения человеком. Для этого периода характерно использование понятия «охрана природы», которое впервые получило широкое распространение после 1 Международного съезда по охране природы в 1913 году, а также «охрана природной среды». Содержание этих понятий составляла «охрана отдельных участков природы, имеющих особую научную, культурную и тому подобную ценность».

По мере увеличения объема потребления природных ресурсов развивается вторая форма охраны окружающей природной среды, получившая название - рациональное использование природных ресурсов, при которой требования охраны природы включаются в сам процесс хозяйственной деятельности по использованию природных ресурсов. Возникает категория «охрана природных ресурсов», а понятие «охрана природы» расширяется за счет включения в его содержание рационального природопользования.

Далее понятие охраны природы становится все более емким: в него включают «воспроизводство природных ресурсов» или «восстановление и умножение ресурсов».

В частности, Н.А. Гладков и др. определяли охрану природы как систему государственных и общественных мероприятий, направленных на рациональное использование, охрану и воспроизводство природных ресурсов, на защиту природной среды от загрязнения и разрушения в интересах удовлетворения материальных и культурных

потребностей как существующего, так и будущих поколений людей. А по мнению Ф.Х. Адиханова, «охрана природы - это и изъятие отдельных участков природы из хозяйственного оборота, и предотвращение и устранение вредных последствий человеческой деятельности на природу, и рациональное использование, восстановление и умножение природных ресурсов».

В середине XX1 века (50-60-е годы) появляется еще одна форма охраны - защита, оздоровление окружающей человека среды. Здесь непосредственным объектом охраны является человек, его жизнь, его здоровье, его генетическое будущее. В это время обосновывается возникновение термина «охрана окружающей среды».

Первоначально дальнейшему расширению содержания подверглось понятие «охрана природы». В него включают и охрану окружающей человека среды. Например, с точки зрения О.С. Колбасова, «советский термин «охрана природы» охватывает своим содержанием все стороны природоохранительной деятельности, охрану достопримечательностей природы, природных ресурсов и природы в целом как среды жизни».

По мнению А.Е. Еренова, «охрана природы - это совокупность мер, направленных на обеспечение рационального и эффективного использования, защиты и умножения природных ресурсов в целях развития народного хозяйства и удовлетворения растущих материальных и культурных потребностей советских людей, на создание нормальной окружающей человека природной среды».

Аналогичной точки зрения придерживается и А.С. Стамкулов. Он включает в содержание охраны природы «сохранение и преумножение здоровой и продуктивной окружающей человека среды».

Термин «охрана окружающей природной среды» уже использован рядом авторов, которые понимают под ним систему государственных и общественных мер, направленных на обеспечение гармоничного взаимодействия общества и природы на основе сохранения и воспроизводства природных богатств, рационального использования природных ресурсов, улучшению качества окружающей человека жизненной среды. Как видим, в данном определении отражены несколько форм природоохранительной деятельности:

- сохранение природных объектов. Под ним следует понимать консервативную охрану природных объектов, т.е. обеспечение их неприкосновенности, их «непотребление», например, путем установления заповедного режима на природной территории;
- воспроизводство – деятельность по восстановлению утраченного качества окружающей природной среды, например, путем выращивания деревьев в лесопитомниках для высадки в лесах, создания благоприятных условий для размножения диких животных, удобрения почв;
- рациональное использование природных ресурсов – разумное и оптимальное извлечение полезных свойств природных ресурсов либо их потребление;
- улучшение качества окружающей человека среды – обеспечение благоприятной для жизни и здоровья среды обитания человека.

Вместе с тем включение рационального природопользования в понятие охраны окружающей природной среды, до сих пор остается спорным. Безусловно, что при использовании природных ресурсов экологические требования включаются в сам процесс хозяйственной деятельности, тем не менее, природопользование каким бы ни было рациональным, все равно умаляет качество окружающей природной среды.

Также считаем необходимым выделить отдельно и такую форму как предотвращение вредных последствий антропогенного развития на окружающую природную среду. Ее отличие от сохранения природных объектов заключается в том, что она проявляется в активных действиях, сохранение же – это пассивная форма.

Разделяя эту точку зрения в понимании «охраны окружающей природной среды», автор предлагает свою формулировку. На наш взгляд, охрана окружающей природной среды - это

деятельность государства, физических и юридических лиц, крестьянских (фермерских) хозяйств, направленная на предотвращение вредных последствий антропогенного развития на окружающую природную среду, сохранение и воспроизводство природных ресурсов, обеспечение качества окружающей человека среды.

Понятие «правовая охрана окружающей природной среды» - понятие более сложное. На наш взгляд, данный вид охраны следует рассматривать в объективном смысле и субъективном. Дело в том, что традиционное понимание правовой охраны окружающей природной среды как совокупности (системы) мероприятий, закрепленных в законодательстве, не охватывает экологические запреты, которые представляют собой «узаконенное» и необходимое бездействие.

В объективном смысле правовая охрана окружающей природной среды – совокупность правовых норм, регулирующих общественные отношения по предотвращению вредных последствий антропогенного развития на окружающую природную среду, сохранению и воспроизводству природных ресурсов, обеспечению качества окружающей человека среды.

В субъективном смысле правовая охрана окружающей природной среды – это деятельность государства, физических и юридических лиц, КФХ по реализации правовых норм, закрепляющих меры по предотвращению вредных последствий антропогенного развития на окружающую природную среду, сохранению и воспроизводству природных ресурсов, обеспечению качества окружающей человека среды.

Объектом охраны окружающей природной среды является окружающая природная среда.

Субъектами выступают государство, физические и юридические лица, крестьянские (фермерские) хозяйства. При этом совершенно не обязательно, чтобы данные субъекты являлись природопользователями. Например, обязанность сохранять природу и бережно относиться к природным богатствам возлагается на каждого гражданина РК согласно ст. 38 Конституции Республики Казахстан.

В настоящее время актуальным является вопрос о соотношении понятия «охрана окружающей природной среды» и «экологическая безопасность». Если быть более точным, то следует сравнивать понятия «охрана окружающей природной среды» и «обеспечение экологической безопасности».

Следует различать понятия «экологическая безопасность» и «обеспечение экологической безопасности». Первое понятие означает состояние защищенности жизненно важных интересов и прав личности, общества и государства от угроз, возникающих в результате антропогенных и природных воздействий на окружающую среду. Второе понятие означает деятельность и оно более широкое, так как обеспечение защищенности жизненно важных интересов и прав личности, общества и государства от угроз, возникающих в результате антропогенных и природных воздействий на окружающую среду, предполагает не только охрану экологических прав общества и государства, но и охрану самой окружающей природной среды.

С этой точки зрения понятие «обеспечение экологической безопасности» шире по содержанию, чем «охрана окружающей природной среды», так как сюда также включается охрана экологических прав и законных интересов личности, общества и государства.

Список литературы

1. Цит. по: Нескромный В. От «философии вражды» к «философии взаимозависимости».
2. Бринчук М.М. Экологическое право России (право окружающей среды). - М., 1998. С.49.
3. Охрана окружающей среды в городах (организационно-правовые вопросы). - Киев, 1981.
4. Колбасов О.С. Экология: политика - право. - М., 1976.
5. Бринчук М.М. Указ. раб.; Байдельдинов Д.Л. Экологическое законодательство Республики Казахстан. - Алматы, 1995; Байсалов С.Б., Ильяшенко Л.В. 200 вопросов и

ответов по охране природы. - Алма-Ата, 1987; Петров В.В. Экологическое право России. - М., 1995.

6. Адиханов Ф.Х. Экологическое право. Практикум. Библиография. Законодательство. - Барнаул, 1996; Байдельдинов Д.Л. Правовой механизм государственного управления в области экологии. - Алматы, 1998; Экологическое право России /Под ред. В.Д. Ермакова и А.Я. Сухарева. - М., 1997.

7. Еренов А.Е. Понятие правовой охраны природы и проблема совершенствования природоохранительного законодательства /Правовая охрана природы Казахской ССР. - Алма-Ата, 1977. - С.20.

8. Стамкулов А.С. Правовая охрана природы в Казахской ССР. - Алма-Ата, 1982. - С.5.

Түйін

Қоршаған ортаның ұғымында және қоршаған ортаны қорғау объектілерінің түсінігінде әлеуметтік, өндірістік ортаны заң баптарына ендірілгенмен, заңдағы келесі баптарында сол өндірістік, әлеуметтік ортадағы қатынастарға құқықтық тұрғыдан шектеулерді, талаптарды, нұсқаулар және міндеттерді қалыптастырады. Бұл дегеніміздің өзі сол саладағы қоғамдық қатынастарды реттеу болып табылады және қоршаған орта ұғымының қоршаған табиғи орта ұғымынан кең екендігін көрсетеді.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінде көрсетілгендей, қоршаған орта – табиғи объектілердің оның ішінде өз ара қарым-қатынастағы атмосфералық ауаны, суды, топырақты, жер қойнауын, жануарлар мен өсімдіктер дүниесін, сондай-ақ климатты қоса алғанда, табиғи ресурстардың жанды әрі жансыз жиынтығы.

Бұған қосымша қоршаған ортаны қорғау туралы заңның реттеу объектілері заңның қолдану аясында қайшылықтар туындамау үшін аталған заңда айқын көрсетілген. Экологиялық қауіпсіздік ұғымының, қоршаған ортаны қорғаудың түсінігінен әлдеқайда кең екендігін анықтаймыз. Мұнда экологиялық қауіпсіздіктің объектісі болып, ең алдымен адам және оның мүдделері назарға алынады. Яғни, қоғам табиғаттың ара қатынасындағы жүйеде адам экологиялық қауіпсіздіктің басты феномені болып табылады. Демек бұл саладағы қоғамдық қатынастарда адам бір уақытта экологиялық қауіпсіздіктің субъектісі әрі объектісі болып қатысады. Қоршаған ортаны қорғау саласында адам қоршаған ортаны қорғау мен табиғи ресурстарды пайдалануға байланысты қоғамдық қатынастардың тек субъектісі ғана болады.

Abstract

The concept of environmental protection should begin to be explained from the category "environmental environment". The term "environment" has been repeatedly discussed in the legal literature. This category was introduced into the science of "ecology" in the second half of the nineteenth century by the German biologist Jacob Ikskyul "to refer to the external world surrounding living beings to the extent that it is perceived by the sense organs and animal movements and encourages them to a certain behavior."

As an object of environmental legislation, the concept of "environment" in foreign economically developed states began to be used in the of the twentieth century. In the legislation of the Republic of Kazakhstan this term was used later, despite the fact that it was already used in scientific research. Thus, the Law of the Republic of Kazakhstan "On the Protection of the Health of the People in the Republic of Kazakhstan" of (which has become invalid) means "the environment of a person, including its natural aspects (air, water, soil), working conditions, , Recreational facilities, vehicles), education, upbringing, as well as drinking water, food and industrial commodities, which, under certain conditions, may have an impact (positive or negative) on the health of the population. "

УДК 349.6

Ж.К. Орынтаев, Е.Қ. Орынтай, А.Д. Шералиева, С.Т. Есимкулов
к.ю.н., ассоциированный профессор, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
государственный служащий, юрист, Шымкент, Казахстан
магистр права, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.ю.н., доцент, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ПРАВОВАЯ ОХРАНА КЛИМАТА И ОЗОНОВОГО СЛОЯ

Аннотация

Статья направлена на привлечение внимания общественности к проблемам климата и озонового слоя. В статье анализируется правовая защита этих проблем в Казахстане и мире, принятые отечественные законы и международные соглашения. Также отражена история и рекомендации по решению актуальных вопросов.

Охрана климата зачастую воспринимается как совершенно новая область правового регулирования, которая во многом требует детального научно-практического анализа, подготовки соответствующей естественнонаучной базы, но все же становится самостоятельным и приоритетным направлением государственной экологической политики.

Дискуссия по вопросам охраны озонового слоя и климата возникла не без оснований. Ее историю можно проследить, начиная с середины прошлого века, и все время она сопровождалась активной научно-исследовательской работой в сфере изучения климатической системы, ее изменчивости, чувствительности, внешних и внутренних факторов воздействия.

Ключевые слова: климат, озоновый слой, право, соглашение, конвенция, кодекс, экология, глобальное потепление.

Введение. В настоящее время необходимость принятия правовых мер по охране климата уже не может восприниматься как спорный вопрос или некая совершенно новая область политики, которая требует дальнейшего научного обоснования: правовая охрана климата есть объективная реальность права [1].

Немалое значение в данном контексте имеет и то, что мировое сообщество открыто и окончательно признало необходимость принятия незамедлительных мер по снижению антропогенного воздействия на климат. Охрана климата в последние годы является одной из самых широко обсуждаемых проблем. Здесь сталкиваются интересы развитых и развивающихся стран, предприятий, занятых в производстве энергии из традиционных и возобновляемых источников, субъектов, осуществляющих массированные выбросы парниковых газов и озоноразрушающих веществ в атмосферу Земли, с интересами охраны окружающей среды и здоровья населения. Данная тема является предметом широкой дискуссии между различными научными школами, политиками, общественностью, экологами и представителями промышленности во всем мире [1].

Озоновый слой – слой атмосферного озона, расположенный в стратосфере, который поглощает биологически опасное ультрафиолетовое солнечное излучение. Охрана озонового слоя – система мер, осуществляемых государственными органами, юридическими лицами и индивидуальными предпринимателями по предотвращению разрушения озонового слоя и его восстановлению в целях защиты жизни и здоровья человека и окружающей среды от неблагоприятных последствий, вызванных разрушением озонового слоя.

Правовое регулирование охраны климата и озонового слоя в Казахстане. 9 января 2007 года был принят Экологический кодекс Республики Казахстан, который направлен на реализацию статьи 31 Конституции Республики Казахстан «об обеспечении государством охраны окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека» и установлении правовых основ охраны климата и озонового слоя земли.

Целью кодекса является предотвращение и снижение уровня вредного химического, биологического, радиоактивного, физического и иного воздействия на атмосферный воздух, приводящего к антропогенному изменению климата и разрушению озонового слоя земли, которые могут привести к негативным последствиям для населения и окружающей среды, а также в социально-экономической сфере.

Закон регулирует деятельность физических и юридических лиц, независимо от формы собственности, которая прямо или косвенно ухудшает или может ухудшить состояние климата и разрушить озоновый слой земли.

Согласно статье 310 настоящего кодекса охрана климата и озонового слоя Земли основывается на следующих основных принципах:

- 1) предотвращение, смягчение необратимых последствий изменения климата (включая глобальное) и деградации озонового слоя Земли;
- 2) обязательность государственного регулирования выбросов парниковых газов и озоноразрушающих веществ в атмосферу;
- 3) гласность, полнота и достоверность информации об изменении климата и деградации озонового слоя Земли;
- 4) научная обоснованность, системность и комплексность подхода к охране климата и озонового слоя Земли [2].

Казахстан относится к странам, подверженным засухе и опустыниванию, в нашей республике имеются уязвимые экосистемы, экономика нашей страны в значительной степени зависит от дохода, получаемого от производства ископаемых видов. К таким странам при соблюдении Рамочной Конвенции ООН об изменении климата (от 9 мая 1992 года) предусматриваются международная финансовая помощь и передача технологии. Республика Казахстан является участником данной конвенции, документы соглашения ратифицированы 4 мая 1995 года.

В последние годы во всем мире наблюдается повышение температуры атмосферы, резкое изменение климата, увеличение количества стихийных бедствий природного характера, появление озоновых дыр.

2 августа 2016 года Казахстан подписал Парижское соглашение по климату и взял на себя обязательство к 2030 году сократить выбросы парниковых газов на 15%. Власти страны также поставили перед собой другую долгосрочную задачу - к 2050 году производить 50% всей энергии за счет «зеленых», то есть возобновляемых источников.

Однако, несмотря на то, что Казахстан взял на себя обязательства сократить к 2030 году выбросы парниковых газов на 15%, они будут только расти, заявил в декабре 2019 года на заседании Правительства министр экологии, геологии и природных ресурсов РК Магзум Мирзагалиев.

«Если не принять соответствующих мер, то по прогнозу в 2030 году эмиссии загрязняющих веществ составят 3,6 миллиона тонн», - подчеркнул он. Продолжая тему, он остановился на выбросах парниковых газов. «Казахстан взял на себя обязательство по сокращению выбросов парниковых газов на 15% к 2030 году по сравнению с уровнем 1990 года по Парижскому соглашению. Однако уже сегодня выбросы парниковых газов в Казахстане превышают данный уровень. При этом, с учетом роста экономики, выбросы парниковых газов будут только расти. Для принятия необходимых мер по сокращению выбросов парниковых газов, наше министерство при поддержке немецкой стороны приступило к разработке Стратегии низкоуглеродного развития до 2050 года», - проинформировал Мирзагалиев.

Правовое регулирование охраны климата и озонового слоя в мире. Европейский союз (далее – ЕС) традиционно занимает лидирующие позиции в развитии эколого-правового движения, является инициатором и активным участником международного диалога в сфере охраны окружающей среды и климата.

В Европе сильны позиции «зеленых» движений, их деятельность получает широкую поддержку населения, активно ведутся научные разработки, внедрение новых экологических технологий, широко обсуждаются новые законодательные и политические инициативы. Достаточно обширный законодательный и правоприменительный материал позволяет ученым-юристам и законодателям оценить основные наработки и проблемы в развитии экологического права, реагировать на новые потребности в сфере охраны окружающей среды. Эта работа и накопленный опыт позволяют ученым и юристам ЕС говорить о формировании специальной области права – о «праве охраны климата», этой проблеме уже посвящены многочисленные обсуждения, статьи и исследовательские.

Первые инициативы, благодаря которым и начало развиваться право ЕС по охране климата, были связаны с наблюдениями за качеством окружающей среды, в особенности воздуха, накоплениями в ней стойких органических соединений и осознанием угроз, связанных с повышением концентрации таких соединений в окружающей среде.

В результате была принята в 1985 г. Венская конвенция об охране озонового слоя, которая была дополнена Монреальским протоколом 1987 г. по веществам, разрушающим озоновый слой. Эти международные документы признали важную роль озонового слоя в климатической системе Земли и заявили о необходимости ограничения выброса веществ, разрушающих озоновый слой.

В 1992 году под эгидой ООН на конференции в Рио-де-Жанейро была принята Рамочная конвенция ООН об изменении климата (РКИК), участниками которой к настоящему времени являются свыше 180 государств, а в 1997 году в Киото протокол к ней (Киотский протокол), обязывающий развитые страны и страны с переходной экономикой сократить или стабилизировать выбросы парниковых газов. На основе этих международно-правовых актов некоторые страны сделали следующие шаги:

- во Франции в рамках реализации положений Рамочной конвенции об изменении климата 1992 г. и Киотского протокола 1997 г. были приняты внутренние программы по борьбе с парниковым эффектом: "Первые элементы для французской программы по борьбе с парниковым эффектом" (1993), "Первая национальная программа по предотвращению изменений климата" (1995). В 1997 г. была создана Межведомственная комиссия по парниковому эффекту;

- в Швейцарии действует несколько законов, регулирующих сокращение выбросов парниковых газов в атмосферу: Федеральный закон от 1 мая 2001 г. "О сокращении выбросов углекислого газа", Федеральный закон от 1 января 1999 г. "Об эффективном использовании энергии", Энергетическая программа Швейцарии (действует с 17 января 2001 г.), Закон "Об энергии" и др.;

- Великобритания является страной, которая активно разрабатывает национальное законодательство в области охраны атмосферного воздуха и сокращения выбросов парниковых газов, а также в области реализации механизмов Киотского протокола. К основным законодательным актам Великобритании в этой сфере относятся: Акт о предупреждении загрязнения и о контроле над загрязнением 1999 г., Акт о налоге на изменение климата 2001 г., Акт о качестве воздуха 2000 г., Национальная программа по предотвращению изменения климата 2000 г. и др.;

- в Нидерландах был опубликован План осуществления политики в связи с изменением климата, который был одобрен парламентом в ноябре 1999 г.;

- в ноябре 2002 г. правительство Канады опубликовало План действий в области предотвращения изменения климата;

- В США законом об охране воздуха 1955 г. с поправками 1965 и 1966 гг. основная ответственность за предотвращение и устранение атмосферных загрязнений возлагается на штаты и местные органы власти, которые должны ввести предельно допустимые нормы выброса в атмосферу загрязняющих веществ. В мае 2001 г. была принята программа "Национальная энергетическая политика: доклад группы по разработке национальной

энергетической политики"; в 1995 г. начала действовать Программа по кислотным дождям в США [3].

Государства приняли национальные акты в целях реализации РКИК и Киотского протокола. Так, Кабинет министров Украины принял распоряжение от 18 августа 2005 г. № 346, которым утвердил Национальный план мероприятий по реализации положений Киотского протокола к Рамочной конвенции ООН об изменении климата. 12 августа 2005 г. Белоруссия ратифицировала Киотский протокол; 16 августа 2005 г. к нему присоединилась Сирия. В 2005 г. Канада подписала меморандумы о взаимопонимании по вопросам сокращения выбросов парниковых газов с Перу, Китаем, Украиной, Польшей, Литвой, Шри-Ланкой, Тунисом и Угандой.

На саммите в Пекине "Китай - Европейский союз", проходившем в сентябре 2005 г., было подписано Соглашение под названием "Партнерство по проблеме изменения климата и энергетической безопасности", по которому Пекин планирует к 2030 г. инвестировать в свою энергетику 1,5 трлн. евро.

В 2003 г. Европейский союз принял Директиву об организации системы торговли квотами на выбросы парниковых газов, согласно которой с января 2005 г. начал функционировать внутренний европейский рынок торговли квотами.

В 2006 г. Правительством РФ приняты распоряжения о создании российского реестра углеродных единиц, российской системы оценки объемов антропогенных выбросов из источников и абсорбции поглотителями парниковых газов.

В июне 2009 г. нижняя палата конгресса США одобрила Акт об американской чистой энергии и безопасности. Согласно Акту американским предприятиям, в том числе муниципальным службам и нефтеперерабатывающим заводам, предстоит сократить объемы выбросов углекислого и других парниковых газов на 17% к 2020 г. и на 83% к 2050 г. относительно уровня 2005 г. Такие показатели предполагается достичь за счет частичного перехода на возобновляемые источники энергии, такие как солнце, ветер, а также геотермальные источники и биотопливо.

В декабре 2009 г. в Дании (Копенгаген) состоялся климатический саммит. Копенгагенское соглашение обязывает страны заявить о снижении выбросов к 2020 г. Россия, присоединяясь к Копенгагенскому соглашению, заявила о снижении выбросов к 2020 г. на 15% или на 25% относительно 1990 г. Был создан Копенгагенский зеленый климатический фонд для финансирования мероприятий по предотвращению изменения климата.

Очередной раунд климатических переговоров ООН состоялся в июне 2010 г. в Бонне, в нем участвовали представители 184 стран - участниц РКИК. Крупнейшие развитые страны объявили о выделении больших объемов климатических средств на срочные действия в 2010-2012 гг. На 2010 г. речь шла о выделении суммы порядка 10 млрд. долларов от Японии, США и ЕС [4].

В качестве шагов по снижению выбросов парниковых газов многие страны присоединились к Парижскому соглашению по климату, которое было принято в 2015 году. В нем участвует 185 стран. Целью соглашения является «активизировать осуществление» Рамочной конвенции ООН по изменению климата, в частности, удержать рост глобальной средней температуры «намного ниже» 2° С и «приложить усилия» для ограничения роста температуры величиной 1,5° С.

Соглашение было подготовлено взамен Киотского протокола, обозреватели заявили, что этот «амбициозный и сбалансированный» план стал «историческим поворотным пунктом» на пути снижения темпов глобального потепления. Он предусматривает, в частности, снижение выбросов на 25% к 2020 году (от уровня 1990 года) и на 25-30% к 2030 году.

Однако, есть и минусы соглашения. В тексте соглашения не предусматривается каких-либо санкций в случае недостижения сторонами декларированных ими целей, а в

международно-правовом смысле какие-либо сокращения эмиссии вообще не являются для них обязательными. В связи с этим известный климатолог Джеймс Хансен назвал соглашение «мошенническим», другие критики говорят о «соглашении об увеличении эмиссии» [5].

Результаты соглашения тоже оказались далеки от позитивных. С момента подписания соглашения выбросы парниковых газов увеличились на 4%.

Ситуацию обостряет тот факт, что не все глобальные игроки поддерживают намерение ограничить выбросы парниковых газов. Вразрез с мировым трендом действует крупнейшая экономическая держава - США, которая в начале ноября этого года официально уведомила ООН о начале процедуры выхода из Парижского соглашения. Президент США Дональд Трамп называет его «драконовским финансовым и экономическим бременем», которое ляжет на американских рабочих, бизнесменов и всех налогоплательщиков. Штаты продолжают наращивать добычу нефти, став крупнейшим мировым производителем с показателем около 12 млн баррелей в сутки.

2020 год, по утверждению программы ООН по окружающей среде, должен был стать «супергодом» для экологии: в ноябре страны должны были собраться в шотландском Глазго для того, чтобы окончательно договориться о мерах по сокращению выбросов для достижения цели по сдерживанию глобального повышения температуры на 1,5 градуса. Из-за пандемии мероприятие перенесли на 2021 год, а из-за экономических проблем, связанных с ней же, целый ряд стран повсеместно начал ослаблять экологические стандарты.

Наряду с проблемами загрязнения атмосферы и изменения климата в центре внимания находится и проблема озонового слоя. "Дыра" в стратосферном озоновом слое над Антарктидой, т.е. в слое, защищающем людей от вредного ультрафиолетового излучения, по мнению ученых, достигла рекордных размеров. Предполагается, что благодаря уменьшению выброса разрушающих его веществ и при условии неукоснительного соблюдения Монреальского протокола озоновый слой со временем восстановится. Однако это может произойти не ранее 2060-2075 гг.

Следует отметить, что к 2009 г. Монреальский протокол был ратифицирован всеми странами. Пан Ги Мун, Генеральный секретарь ООН, подчеркнул, что благодаря принятию национальных и глобальных мер участники протокола сократили производство и потребление озоноразрушающих веществ более чем на 98%. Глава ООН добавил, что, кроме того, протокол представляет собой важный инструмент в деле борьбы с изменением климата. По его словам, благодаря протоколу уже удалось сократить выбросы парниковых газов на величину, эквивалентную 135 млрд. тонн двуокиси углерода.

22 сентября 2007 г. страны-участницы Монреальского протокола достигли соглашения заморозить и постепенно прекратить производство гидрохлорфторуглерода и сократить на 10 лет время, которое отводится для его изъятия из обращения. Гидрохлорфторуглерод тоже оказывает негативное воздействие на окружающую среду и, в частности, способствует глобальному потеплению. На встрече стран-участниц Монреальского протокола, приуроченной к его 20-й годовщине, было принято решение к 2013 г. заморозить производство гидрохлорфторуглерода. Ранее предусматривалось, что промышленно развитые государства полностью свернут его производство к 2030 г., а развивающиеся страны - к 2040 г.

Теперь эти сроки сокращаются на 10 лет. В рамках Монреальского протокола уже удалось запретить производство и потребление 100 видов химикатов, разрушающих озоновый слой. Многие из этих веществ способствуют глобальному потеплению. В целом мировое потребление таких соединений сократилось более чем на 95% [4].

Выводы. Таким образом, в результате рассмотрения вопросов международно-правовой охраны атмосферы, изменения климата и охраны озонового слоя можно сделать следующие выводы. На наш взгляд, во-первых, проблема загрязнения атмосферы включает в себя и проблему изменения климата, и проблему озоновой дыры. Поэтому наиболее эффективной и

действенной системой охраны атмосферы является комплексное международно-правовое регулирование вышеназванных экологических проблем глобального масштаба.

Во-вторых, следует принять универсальную Конвенцию ООН об охране атмосферы.

В-третьих, необходимо улучшить действующее Парижское соглашение, рассмотреть некоторые санкции и ввести ограничения в случае, если стороны не смогут достичь заявленных целей.

В-четвертых, государствам необходимо ускорить темп перехода к «зеленой экономике». Эта проблема также является идентичной для Казахстана, у нас «зеленая экономика» внедряется медленно.

В-пятых, сосредоточить инвестиции на устойчивых решениях: прекратить субсидирование производства и потребления ископаемого топлива.

В-шестых, введение углеродного налога. Понятно, что введение этого налога будет затруднительным для компаний, восстанавливающихся после пандемии. В этом случае государствам приходится выбирать между экологией и экономикой.

Что касается Казахстана, то важным вопросом является принятие нового Экологического кодекса. Хотя представители отраслевого министерства заявили, что проект кодекса готов на 80%, последствия пандемии требуют пересмотра видов налогов и размеров штрафов.

В стране также есть проблема с переходом тепловых электростанций на газ, решение которой положительно скажется на окружающей среде. Например, замена ТЭЦ-2 в Алматы на газ очистит воздух города в 30 раз.

У каждого человека есть своя роль в регулировании климата. Важно продвигать концепцию «углеродного следа», которая широко используется на западе, и доносить народу то, что переход к езде на велосипеде, использование энергосберегающих ламп, переработка предметов домашнего быта - это небольшие, но положительные шаги в регулировании климата и экологии.

Список литературы:

1. Семенихина В.А., диссертация на тему: «Правовое регулирование охраны климата: сравнительно-правовой анализ», Москва, 2010 г.;
2. URL: <http://www.un.org/esa/policy/devplan/2007%20docs/climate.pdf>;
3. Экологический кодекс Республики Казахстан, 2007 г.;
4. Семенихина В.А., научная статья на тему «Правовое регулирование охраны климата в Европейском Союзе», Москва, 2010 г.;
5. Валеев Р.М., «Международное экологическое право», Москва, 2012 г.;
6. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B6%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B5_%D1%81%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_\(2015\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B6%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B5_%D1%81%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_(2015)).

Түйін

Мақала климат пен озон қабаты проблемаларына қоғамның назарын аудартуға бағытталған. Мақалада аталған проблемаларды Қазақстан мен әлем елдерінің құқықтық тұрғыда қорғауы, қабылдаған ішкі заңдары мен халықаралық келісімдері сараланды. Өзекті мәселелерді шешу жолындағы тарихы мен ұсыныстар да бейнеленген.

Климатты қорғау көбінесе мүлдем жаңа құқықтық реттеу саласы ретінде қабылданады, ол көп жағдайда егжей-тегжейлі ғылыми-практикалық талдауды, тиісті жаратылыстану базасын дайындауды талап етеді, бірақ соған қарамастан мемлекеттік экологиялық саясаттың тәуелсіз және басымды бағытына айналуда.

Озон қабаты мен климатты қорғау туралы пікірталастар себепсіз болған жоқ. Оның тарихы өткен ғасырдың ортасынан бастау алады және барлық уақытта ол климаттық жүйені, оның

өзгеріштігін, сезімталдығын, әсердің сыртқы және ішкі факторларын зерттеу саласындағы белсенді ғылыми-зерттеу жұмыстарымен бірге жүрді.

Abstract

The article aims to draw public attention to the problems of climate and the ozone layer. The article analyzes the legal protection of these problems in Kazakhstan and the world, the adopted domestic laws and international agreements. History and recommendations for solving current problems are also presented.

Climate protection is often perceived as a completely new area of legal regulation, which in many respects requires a detailed scientific and practical analysis, the preparation of an appropriate natural science base, but nevertheless becomes an independent and priority area of state environmental policy.

The debate on the protection of the ozone layer and the climate was not without reason. Its history can be traced back to the middle of the last century, and all the time it was accompanied by active research work in the field of studying the climate system, its variability, sensitivity, external and internal factors of influence.

ӘӨЖ 541

Р.Ж. Тоханова, Г.М. Жайлауова

магистр, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистр, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТЫ: ШЕТЕЛ ТӘЖІРИБЕСІНІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Түйін

Демократиялық, бәсекелестікке қабілетті мемлекеттің бірден бір белгісі болып дамыған азаматтық қоғам, кәсіпкерлікті дамытуға жасалған барлық жағдайлар және де азаматтардың құқықтық мәдениеттерінің жоғарғы деңгейі табылады. Қазақстан өзінің құқықтық жүйесін қалыптастыру жолында міндетті түрде дамыған мемлекеттердің тәжірибелеріне сүйеніп, оларды оқып болып қана дамушы құқықтық институттарды қабылдау керек екені даусыз мәселе. Қазіргі таңда әлемде, әсіресе, ТМД мемлекеттерінің арасында қарқынды дамып келе жатқан институттың бірі, дауларды шешудің альтернативті жолы – медиация. Тәжірибеге сүйенетін болсақ, көптеген зерттеушілердің пікірінше, медиация – ол демократия мен өркениетке жол ашатын азаматтық қоғамның негізі. Дауларды шешудің аталып отырған тәсілдері көбінесе егер тараптардың арасындағы даулы мәселе тым ушығып кетіп, бірақ жетістікке жету үшін тараптардың достасып, бір бітімге келуі қажет болған жағдайда қолданылған.

Кілттік сөздер: дау –жанжал, халықаралық тәжірибе, бітімгерлік, медиатор, сот, келіспеушілік, медиация.

Медиация (латынның *medius deuty* сөзі – екі көзқарастың немесе екі жақтың ортасында болу, орта жолды ұсыну, бейтарапты болу деген мағынаны білдіреді) – бұл, дау – жанжалға қатысушылардың, біріге отырып, пайда болған келіспеушілікті шешу процесі. Айтылған процесстің белгілі бір жетістіктерге жету мүмкіндіктері зор, себебі мұнда ерекше процессуалдық жағдайлармен қатар медиатордың кәсіпкерлік көмегі тараптардың бір келісімге келуіне бағытталған. Медиацияны кең танылған бітістіру мен табыстыру рәсімдерінің "кемелденген түрімен" салыстыруға болады. Медиация көптеген ғасырлар бойы бейбітшілікті орнықтыру қызмет жолында қолданылғаны мәлім.

Медиация түсінігі ХХ ғасырдың екінші жартысында қалыптасып дами бастады. Ең алдымен АҚШ, Австралия, Ұлыбританияда, кейіннен Еуропа мемлекеттеріне таралды. Әрине, алғашқы медиацияны дауларды шешуде қолдану неке-отбасылық қатынастарында болды. Осы үдеріс уақыт өте тек аталып өткен неке-отбасылық қатынастарында ғана емес, сондай-ақ көпжақты сауда және жария ауқымындағы дау-дамайларды да қамтып, жақсы нәтижелерге қол жеткізді [1].

Бітімгерлік тәсілінің қоғамның алғашқы қалыптасуынан бері келе жатқаны баршамамызға мәлім. Бейтарап үшінші тарапты іске араластыруларының бірден-бір себебі болып ең алдымен алғашқы қауымдастық кезеңінде тірі қалу еді. Ежелгі Русьте делдал көмегімен көбінесе князьдік дауларды, дума фракцияларының арасындағы дауды шешіп отырған. Бұл жағдайда көбінесе делдал болып дін өкілдері, ал Қазақ даласында билер қызмет атқарған. Халықаралық дауларда өте жиі қолданылған. Ол әртүрлі сөздермен қолданылған: «делдалдық», «өтініш», «ұсыныс».

Халықаралық тәжірибеде медиацияны заңдастыруға байланысты мысалдар жеткілікті. Сәйкес актілер АҚШ, Австрияда, Германияда қабылданған. Еуропалық комиссия медиатор Кодексі бекітті, ал Еуроодақ медиаторлар қызметін реттейтін директивалар қатарын басып шығарды. ЮНСИТРАЛ 2002 жылы (БҰҰ халықаралық сауда құқығы бойынша комиссия) бітімгершілік туралы Типтік заң қабылдады. Оның түсініктемелік жазбасында осы институт қолданыста бар мемлекеттердің медиация барысындағы жеткен заңдық тиімділігі бойынша үлгілер және келісімнің міндеттемелері мазмұндалған.

Бүгінгі таңда, бүкіләлемдік тәжірибе, медиацияның ірі бизнестерден бастап, жанұялық дау – жанжалдарда, айрылысу мен дүниені бөлісу деген сияқты мәселелерде қолданылатынын дәлелдейді. Халықаралық санаққа жүгінетін болсақ, медиация арқылы бүкіл келіспеушіліктердің 30 – 40% өтеді, сонымен қатар, ойдағыдай нәтижеге оның 85% ие болады [2]. Мұндай жетістікке жетудің өзі кездейсоқтық емес, себебі медиация бір шешімге келу мүмкіндіктері тәмамдалды деген жағдайларында да өз шешімін тауып, көптеген қаржылық шығындарға ұшырамай, және де бос уақытты шығын қылмай, жақсы достық, серіктестік, қарым-қатынастарды сақтап қалумен қатар абыройға кір келтірмеуге мүмкіндік береді.

Қазақстан өзінің құқықтық қалыптасу кезеңін бастан кешіріп отыр. Қазіргі таңда осыған байланысты Елбасы Н.Ә.Назарбаев сот, құқыққорғау органдарының жұмысын жетілдіріп, құқыққорғау саласын реформалаудың байыпты жүргізілуін қатаң қадағалауда. 2011 жылдың 28 қаңтарында Елбасы дауларды шешудің қосымша әдісі ретінде Қазақстан Республикасының «Медиация туралы» заңына қол қойды.

Медиатордың негізгі қызметі - жақтардың бірлескен көзқарасқа келуіне барлық күш-жігерін салу. Жақтардың бірлескен көзқарасқа келуі, олардың алда өткен келіссөздің аса дұрыс нәтижелі болды деген сенімін бекіте түседі. Осындай жолмен жетілген келісімде, жеке арақатынастық мәселелер қарастырылуы қарастырылуы, яғни келісімде талқыланған жағдайлар ресми сот талқылау кезінде сыртқа шығарылып айтылмауы әбден мүмкін. Жетілген келісімнің жеке арақатынастық мәселелерге қатысты болуы, келісімнің аса берік болуына негіз болады.

Тарихқа жүгінетін болсақ, медиация дау секілді ежелден келе жатқан құбылыс. Сол дауды шешу үшін екі тараптың арасында келіссөз жүргізуге қатысатын бейтарап үшінші тұлғаның қатысуымен өткізіледі. Әрине, дегенмен, сол кезде де қазіргі қолданыстағы медиацияның өткізілу тәртібі секілді болған деп айтуға болмайды. Тек қана дауды шешу үшін үшінші тұлғаның қатысуымен болатынын сәйкестендіруге болады. Дауларды шешудің аталып отырған тәсілдері көбінесе егер тараптардың арасындағы даулы мәселе тым ушығып кетіп, бірақ жетістікке жету үшін тараптардың достасып, бір бітімге келуі қажет болған жағдайда қолданылған. Ерте заманның өзінде-ақ, адамдар пайда болған даулы мәселелерді арнайы нормалар мен иерархиялық тәртіптерді қолданудың орнына келіссөздер жүргізу арқылы шешудің тиімді екеніне көздері жеткен.

Қазақстанда медиация соңғы жылдары кең тарала бастады. Қазақстан территориясында медиациялық орталықтар ашылған. Еліміздегі үкіметаралық емес ұйымдар Конфедерациясының мәліметтері бойынша республикамызда «Дауды шешуде келіссөздер процесін және бейбіт стратегияларды дамыту орталығы» қызмет етеді. Астана, Алматы, Қарағанды, Шымкент қалаларында медиатор квалификациясын иеленгені туралы куәліктерін алған медиаторлар бар. Олардың көбісі Санкт-Петербургтен келген медиаторлардан білім

алған. Алматы, Астана, Атырау және Ақтөбе қалаларында медиациялық орталықтар ашылған.

Қазақстанда медиацияға жүгінуге байланысты тарихи сілтеулер бар. Кейде медиация мен билер сотының арасындағы ұқсастықтарды айтады. Билер соты да дау туындаған жағдайда медиаторлар секілді әрекеттер жасаған. Дауласушы тараптар ерікті түрде туындаған мәселені шешу үшін билерге жүгінген. Демек, соттарға түсіп отырған ауыртпашылықтарды азайту мақсатында, өркениетті және бәсекелестікке қабілетті ел атану үшін, Қазақстан медиация қатысушыларының құқықтарын қорғауы керек.

Құқықтық реформалаудағы елеулі жаңалық – жүйеге үш буында құрылымдық өзгерістің енгізілуі. «Қазақстан Республикасының іс жүргізу және Азаматтық іс жүргізу кодекстеріне сот жүйесін жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының заңы 2010 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне енді. Осыған байланысты еліміздегі аудандық және оған теңестірілген соттар – апелляциялық және кассациялық тәртіпте қарауға құзырлы, ал Жоғарғы Сот – қадағалау сатысындағы істерді қарайтын болып құрылғанын айта кету керек. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев құқық қорғау жүйесін реформалау бойынша байыпты жұмыс жүргізу қажеттігіне жыл сайынғы халыққа жолдауында арнайы тоқталады. 2010 жылдың 18 тамызында Елбасы «Қазақстан Республикасының құқық қорғау қызметі мен сот жүйесінің тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар туралы» Жарлығында «Қылмыстық сот ісін жүргізуде бітімгерлік рәсімдеуді кеңейтуге, оның ішінде медиация институтын дамытуға, сондай-ақ жеке-жеке және жеке ашық айыптаудың қылмыстық істерінің санатын кеңейтуге» тапсырма берген болатын. Бұл бағыттағы жұмыстардың бір бағыты заңдарды ізгілендіріп, жаза қолданудың бас бостандығынан айырудан басқа балама түрлерін кеңінен қолдану болмақ.

Кейбір сарапшылар медиацияның Қазақстан Республикасында даму мүмкіндігінің аздығын мәлімдейді. Мұндай мүмкіндіктің аз болуы, тараптардың тым ашушаң әрі сенімсіз болу себебінде деген ой – пікірлер аз емес. Сонымен қатар Ресей Федерациясында медиаторлар саны 100 млн долларға жететін келіспеушіліктерді айтарлықтай жоғары дәрежеде қарастыруда, алайда бастапқыда, дауласып жатқан компанияларды бітістіру мүмкіндігі тым аз болған еді. Сенімсіздік көзқарастағы сарапшылардың пікірлерін өзгертуге Қытай елінің медиацияны дамытудағы үлгісі негіз болады [4]. Қытай елінің өкіметі 10 жыл ішінде медиацияға деген қызығушылықтың туындауына қол жеткізді. Қазіргі таңда медиация арқылы келіспеушіліктердің 40% қарастырылудың нәтижесінде, елді жаулап алған корпоративтік жанжалдардың мәселесі шешілді. Медиациямен ондаған мемлекеттік жүйелер мен жеке мекемелер көптен бері айналысады. Ең танымал болған медиация орталықтары - Ұлыбритания, Франция және де Италия.

АҚШ-та соттардың қарамағында медиация арқылы келіспеушіліктерді қарастыруға арналған орталықтар мен кеңестері құрылған, ал медиаторлар ретінде экономиканың, құқықтың және де өндірістің әртүрлі салаларында құзырлы әрі беделді адамдары таңдалған.

Біздің елде медиация сияқты келіспеушіліктерді қарастырудың альтернативтік инструментінің дамуы - өркениетті құқықтық кеңістіктің әрі жоғары сатылы демократиялы қоғамның көрсеткіші болып табылады.

Медиация дауларды шешудің альтернативті жолы ретінде дауласушы жақтардың ұзақ және қымбат сот рәсімдерінен бас тартуына және медиатордың көмегімен дауды бейбіт шешуге мүмкіндік береді. Бүгіндері күн тәртібінде заңдағы медиацияның тәжірибесін дұрыс бейнелеу және оны тарату мәселесі тұр.

Қолданбалы рәсімдер үдерісінде қатысу шарттарының бірі жақтардың келісімді түрде өз еркін білдіруі болып табылады. Сонымен қатар, жақтар кез келген уақытта медиация жалғастығынан бас тартып, сотқа жүгіне алады. Медиатор алаламайтын, тәуелсіз және жақтардан бейтарап болуы тиіс және дауласушы жақтардың біріне жағымды қарым-қатынас танытуға тиіс емес. Медиацияға қатысу артықшылықтарының тағы біреуі үдерістің құпиялылығы болып табылады. Медиация институты қазақ қоғамына жат емес. Ұлтымыздың

тарихында билер институты болған. Билердің негізгі шешетін мәселесі келген шығынды қалпына келтіріп, дауласушыларды бітімге жеткізіп, екі тарапты да қанағаттандыру.

«Медиация туралы» Заң жеке және заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқық қатынастарынан, сондай-ақ, онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар туралы істер бойынша қылмыстық сот ісін жүргізу барысында қаралатын дауларды шешуге қолданылады. Әрекетке қабілетсіз деп танылған адамдардың мүдделеріне қатысты, тараптардың бірі мемлекеттік орган болып табылатын дауларға, сыбайлас жемқорлық қылмыстар және мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы өзге де қылмыстар туралы істер бойынша қолданылмайды. Медиаторлар тізіміне қосылған және медиатордың функцияларын орындауға келісім берген жеке тұлға медиатор бола алады. Медиатордың қызметі кәсіби негізде (кәсіпқой медиатор) және кәсіби емес негізде (қоғамдық медиатор) жүзеге асырылуы мүмкін. Қырық жасқа толған және кәсіпқой емес медиаторлар тізімінде тұрған тұлғалар медиатор қызметін кәсіби емес негізде жүзеге асыра алады. Ал, негізінен медиатор болу үшін Қазақстан Республикасы Үкіметі айқындайтын тәртіппен даярлау бағдарламасынан өткендігі жөнінде сертификат алуы, жоғары білімі болуы шарт. Ол адамның жиырма бес жасқа толуы және кәсіпқой медиаторлар тізімінде тұруы қажет.

Кезінде Авраам Линкольн: «Соттасудан аулақ болындар. Өз қарсыласыңызды бітімге келуге көндіріңіз. Соттағы бір жеңісіңіз – шығындар мен уақытты жоғалтудағы нақты жеңілісіңіз болып табылады», - деген екен. Бұған дауласушы адамдардың жақсы, өркениетті қарым-қатынастарының жоғалуын, олардың жалпы өмір сапасының (денсаулық, еңбектегі табыс және т.б.) нашарлауын қосыңыз. Заң ережелерін қолданысқа барынша белсенді түрде енгізу, оның өміршендігін қамтамасыз ету, қоғам мен халық үшін жасалған игілікті іс болмақ.

Бұлай тұжырым жасауға негіз де бар, себебі, бұл заң: «Қазіргі таңда соттарға түсіп отырған өте жоғары іс жүктемесін кемітіп, сот төрелігінің сапасының артуына, сыбайлас жемқорлық көріністеріне, құқықбұзушылықтары мен қылмыстарына құнарлы негіз болып отырған жайттардың жолын кесіп, кемітуге септігін тигізері анық деген сенімдеміз», - деген кіріспе сөзбен ашты. Аталған заң даудың бітімгершілік жолмен екі жаққа бірдей тиімді шешілуіне, жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға, сондай-ақ қылмыстық құқықтағы жеңіл дәрежедегі қылмыстар бойынша жәбірленушілер мен айыпталғандардың кешірімге келуіне, қылмыстық құқықты ізгілендіруге ерекше үлес қосары сөзсіз.

Қазақстан Республикасы Азаматтық іс жүргізу кодексінің жаңа редакциялық талаптарына сай, соңғы кездері сот істерін баламалық негізде шешуге айрықша көңіл бөлінуде. Соған бірден-бір лайықты жол – дауды бітімгершілікпен шешуді сот өндірісіне енгізудің қажет екендігі халық болып талқыланды. Бұл заң алдағы уақытта халық пен сот билігі арасындағы ашықтық пен жариялылықты, әсіресе қарапайым халықтың соттарға деген сенімін одан сайын арттыра түспек. Өйткені дауларды сотқа дейін бітімгершілікпен шешу тәсілін заң жүзінде енгізу, оны халық арасында жариялы түрде талқылау, сондай-ақ дау шешімдерінің бірнеше баламалы институттарын енгізу идеясы, дауласушы тараптардың дауы қиын жағдайда осындай тәсілмен тиімді жол табуға мүмкіндік туғызатынын өмірдің өзі көрсетіп берді.

Дауларды сотқа дейін баламалы негізде шешудің конституциялық негізгі принципі Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабының 1-бөлігінде «Әркімнің құқық субъектісі ретінде танылуына құқығы бар және өзінің құқықтары мен бостандықтарын, қажетті қорғанысты қоса алғанда, заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға хақылы» екені анық көрсетілген. Бұл – әр азаматқа қатысты даулы істі бітімгершілікпен шешуге сілтеме беріп тұрған айқын да анық құқықтық тұжырым.

Соның ішінде еліміздің сот төрелігіне медиация институтын заңдылық тұрғыдан енгізу, оны айналымдағы заңдармен тең дәрежеде қолданудың негізгі принциптері, рәсімдері,

медиатордың құқығы мен міндеттері, конфиденциалдығын сақтау жөніндегі кепілдік және келісімді бекітудің тәртібі, сондай-ақ қоғамдық ортада орын алған әртүрлі дауларды шешуде бұл тәсілдің тиімділігі жоғары екенін көрсеткен бірқатар елдердің тәжірибесі жан-жақты түрде бағамдалды.

Осы медиация, яғни бітімгершілік – біздің ата-бабаларымыз Қазақ елінің дәстүрлі құқығының негізінде мыңдаған жылдар бойы ұстанып келе жатқан бітімгершілік жолы. Ендеше, медиация бүгінгі таңда тәуелсіз еліміздің өркениетті жолын жақсы қырынан дамытуға, оның саяси құқықтық тұжырымдамасы мен баянды бағдарламаларына мінсіз қызмет көрсететінін нық сеніммен айтуға әбден болады[5].

Өздеріңіз білетіндей, осы 2011 жылдың 18-қаңтарынан қабылданған «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық заңнаманы одан әрі ізгілендіру және қылмыстық процестегі заңдылықтың кепілдіктерін күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қылмыстық заңнаманы либерализациялау жүзеге асырылды. Бұл деген еліміздің сот жүйесіне медиация институтын енгізу – мемлекет тарапынан атқарылып жатқан заңнаманы жетілдіруге, сот беделін кемелдендіруге өз уақытында қосылған жетістік.

Дегенмен бұл процедура әлі күнге дейін тәжірибеде қолданылуы жағынан өте әлсіз. Оған себеп, әрине, халықтың медиация процедурасының бар екендігінен, сондай-ақ, хабардар болмауы болып отыр. Сонымен қатар жақында ғана қабылданған заң және осы аталып отырған бітімгершілік процедурасын ұамтитын өзге де ұлттық заңнамалардағы нормаларда бірнеше кемшіліктер бар. Кейбір жерлерде медиацияны нақты айқындайтын нақты нормалар жоқ. Әрине, біз тек жеке дара емес, заңдарды саралауда, оны құрып пайдалануда, міндетті түрде шетел және халықаралық тәжірибелерге сүйенуіміз қажет [6].

2013 жылдың 18 маусымында өткен «Бітімгершілік – Примирение» тақырыбына арналған халықаралық ғылыми-практикалық конференция қатысушылары қоғамдағы жанжалға бейімділік деңгейін төмендету жөнінде тиісті ұсыныстар тұжырымдау, құқықтық мәдениетті арттыру, дауларды шешудің баламалы тәсілдерін, оның ішінде медиацияны кеңінен қолдану, соттар қарайтын қылмыстық және азаматтық істерді қысқарту мақсатында, көтерілген мәселелердің маңыздылығын және өзектілігін атап көрсете отырып, шетелдердің бітімгерлік рәсімдерін енгізу жөніндегі оң тәжірибесін назарға ала отырып, қолданыстағы заңнаманы жетілдіру қажеттігін атап көрсете отырып, Азаматтық іс жүргізу кодексіне 7]:

1) азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыруға, әріптестік іскер қатынастарды орнықтыруға және дамытуға, дауларды бейбіт реттеуге жәрдемдесу – дербес міндеттер ретінде айқындалсын;

2) сотқа дейін міндетті түрде реттелуге жататын даулар тізбесі кеңейтілсін. Олардың қатарына мыналар жатқызылсын: салық және кеден органдарының хабарламасына шағымдар, кәсіпкерлер арасындағы даулар, тұтынушылар құқықтарын қорғау бойынша және азаматтар арасындағы шарттар бойынша, банктік, сақтандыру, неке-отбасылық, коммуналдық жәнетұрғын үй даулары;

3) өкілдің міндетті түрде жоғары заң білімі болуын белгілей отырып, азаматтық істер бойынша кәсіби өкіл институты енгізілсін;

4) кәсіби өкілдің тегін көмегін мемлекет есебінен алу рәсімі оңайлатылсын;

5) коммуналдық қызмет көрсетулерді тұтынғаны үшін берешекті өндіріп алу туралы істер және берілген ақша сомасын индексстеу туралы талаптар есебінен бұйрықпен іс жүргізу саласы кеңейтілсін;

6) прокурордың қатысуы міндетті азаматтық істер тізбесі қысқартылсын;

7) істі сот талқылауына дайындауды пайдалану дауларды бітімгершілікпен шешу үшін тұғырнама ретінде көзделсін;

8) істі сот талқылауына дайындау сатысында тараптардың ақпаратты толық ашу қағидаты енгізілсін;

9) қарсы талап қою уақыты қысқартылсын. Бірінші инстанциядағы сот шешімі жойылған жағдайда жауапкерге апелляциялық инстанцияға қарсы талаппен жүгіну құқығы берілсін деп көрсетілген.

Қазақстандағы аталып отырған медиация институтын қолданудың келешегі мен артықшылықтарын атап көрсететін болсам:

Біріншіден, Қазақстан Республикасындағы сот жүйесінің жұмысының тиімділігі артады. Істердің біршама бөлігі медиация арқылы қаралатын болады және соттарға түсіріліп отырған қиындық азаяды. Әрине ол кезегінде, соттағы іс қараудың ұзақтығы мен сапасына жақсы жағынан әсерін тигізеді анық.

Екіншіден, медиация азаматтық құқықтық дауларды шешу аясында айқын артықшылықтарға ие. Өз нәтижесімен дау тараптарының қажеттіліктерін қанағаттандыратыны даусыз мәселе. Себебі тараптар процедураға өзара келісе отырып келіп, сот процесіндегідей бақылаушы емес, оның белсенді қатысушылары ретінде болады. Сонымен қатар, дау тараптары болашақта да достық қатынасты сақтап қала алады, ал сот өндірісінен кейін тараптар арасындағы қатынас ушығып кететіні баршамамызға мәлім жағдай. Сондай-ақ, медиация процедурасының тағы бір ерекше артықшылығы болып оның құпиялылығы саналады. Және де дауды медиациялық жолмен шешу дау тараптарын уақыт пен ақшадан шығындалудан сақтайды.

Үшіншіден, сот өндірісіне қарағанда медиатордың қызметі әлдеқайда аз мөлшерде болатынын ескеретін болсақ, ол әрбір азаматтарға қол жетімді процедура екенін байқауға болады. Жекелегенде, аталып отырған медиациялық процедура кәсіпкерлер мен тұтынушылар арасындағы дауды реттеуде өте тиімді. Кәсіпкерлер осы жағдайларды назарға алу арқылы, келешекте тұтынушылар құқығын бұзбауға, өзінің кәсібін жақсартуға және бәсекелеске қабілетті болуға ұмтылады [8].

Медиация тек азаматтық дауларда ғана тиімді емес, сондай-ақ, отбасы дауларында да, әсіресе баланы қамқорлығына алуға байланысты дауларда ерекше орынды иеленеді.

Әрине, медиация қатысушыларының құқықтары мен міндеттері заң тұрғысынынан қорғалуы үшін және медиацияның қажетті ақпарат алу көзіне айналмауы үшін барынша жұмыс істеу қажет.

Ал мемлекетке ауқымды түрде жарнамалық саясатпен айналысып, халықтың барлығын толығымен ақпараттандаруы қажет.

Жоғарыда көрсетілген ақпараттар мен тәжірибелерді негізге ала отырып, келесідей ұсыныстарды қорытындылады:

- кәсіби медиаторларды даярлауды жүйесіне әр түрлі құқық салаларын мамандандыру элементтерді енгізу;
- еліміздегі жоғарғы оқу орындарында құқық мамандығын оқытуда медиация туралы дәрістерді енгізу;
- халықты ақпараттандырумен белсенді түрде айналысу;
- соттар жанынан медиаторларға арнайы бөлмелер беру;
- «медиация бойынша жедел байланыс желісін» арнайы қызметті мемлекет тарапынан құру;
- отбасы даулары бойынша жүргізілген медиация шығынын мемлекет тарапынан бөлінуді қамтамасыздандыру.

Азаматтық істерде көбіне қағаз жүзіндегі құжаттамалар басымдылыққа ие болады. Сондықтан, «Медиация туралы» заңның, яғни бітімгершіліктің іс жүргізу заңнамаларында кеңінен қолданылуы – қоғамда орын алатын құқықтарды барынша ізгілендіруге, сондай-ақ сот беделінің үнемі артуына айрықша үлесін қосады деп білемін.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30.08.1995ж. республикалық референдумда қабылданған. 2019 жылғы 23 наурыздағы өзгертулер мен толықтыруларымен

2. Boulle L., Nestic M. Mediation: principles, process, practice. - London, Dublin, Edinburgh: Butterworths, 2001. - P. 445
3. Троссен А. Магия медиации // Медиация и право. Посредничество и примирение.- 2006. - N 2. - С. 30-37
4. Решетникова И.В. Право встречного движения. Посредничество и российский арбитражный процесс // Медиация и право. Посредничество и примирение. - 2007. - N 2(4). - С. 53-64
5. Есеналиев А.Е., Тоханова Р.Ж. Медиация институты., Алматы ,«ЭСПИ» баспасы, 2020ж.
6. Атаханова А. Азаматтық дауларды шешудің баламалы әдістері. 2020ж. Алматы. Қазақ университеті. 231 б.
7. Бычкова С. О реализации законодательных основ института медиации в Республике Казахстан. Қазақстан Республикасының құқық жаршысы.№4(117), сәуір 2011ж.
8. Еуропалық медатордың Кодексі. 02 маусым 2004ж.

Аннотация

Единственный признак демократического, конкурентоспособного государства - развитое гражданское общество, все условия для развития предпринимательства и высокий уровень правовой культуры граждан. Нет сомнений в том, что для формирования своей правовой системы Казахстан должен учиться на опыте развитых стран и принимать развивающиеся правовые институты только после их ознакомления. Медиация сегодня является одним из самых быстрорастущих институтов в мире, особенно среди стран СНГ. На практике многие исследователи считают, что медиация - это основа гражданского общества, прокладывающая путь к демократии и цивилизации. Эти методы разрешения споров часто используются, когда спор между сторонами слишком острый, но для достижения успеха сторонам необходимо подружиться и прийти к соглашению.

Abstract

The only sign of a democratic, competitive state is a developed civil society, all the conditions for the development of entrepreneurship and a high level of legal culture of citizens. There is no doubt that in order to form its legal system, Kazakhstan must learn from the experience of developed countries and adopt developing legal institutions only after reading them. Mediation is one of the fastest growing institutions in the world today, especially among the CIS countries. In practice, many researchers believe that mediation is the foundation of civil society that paves the way for democracy and civilization. These methods of dispute resolution are often used when the dispute between the parties is too acute, but the parties need to make friends and come to an agreement in order to succeed.

МАЗМҰНЫ/ СОДЕРЖАНИЕ/ CONTENT

ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ
TECHNICAL SCIENCES

**Н.М. Абдураимова¹, С. Эралиев¹, А.М. Тунгатаева¹, Б.У. Жетписбаева¹,
А.К. Джумабаева¹, Фарзад Пур-Рахмиан Лейлабади²**
¹магистр, ст. преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
¹ст. преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
¹преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
¹преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
²доктор PhD, доцент, университет Центрального Ланкашира, Престон, Великобритания 3

**Н.М. Абдураимова¹, К.Е. Иманалиев¹, А.С. Мамырбаев¹, Фарзад Пур-Рахмиан
Лейлабади²**
¹магистр, ст. преподаватель, Южно-Казахстанский государственный университет им. М.
Ауэзова, Шымкент, Казахстан
¹к.т.н., доцент, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова,
Шымкент, Казахстан
¹преподаватель, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова,
Шымкент, Казахстан
²доктор PhD, доцент, университет Центрального Ланкашира, Престон, Великобритания 7

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ЧИСТЫЕ ЗДАНИЯ

Н.Е. Ботабаев¹, А.К. Бектурсунова¹, М.Т. Сихимбаева¹, Д.С. Нобиев²
¹доктор PhD, доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
¹докторант, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
¹оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
²д.т.н., профессор, Ташкентский институт текстильной и легкой промышленности,
Ташкент, Узбекистан 14

**ҚОЯН ТЕРІСІН ПИКЕЛЬДЕУГЕ АРНАЛҒАН АРАЛАС СҮТ САРЫСУЫН
ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІГІН ЗЕРТТЕУ**

Б.С. Нсанбаев, С. Ералиев, М.М. Умиралиев, А.Р. Кадыров, А.Т. Айнабеков
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
**СТУДЕНТТЕРДІҢ СУРЕТ САБАҒЫ БОЙЫНША КӘСІБИ ҚАБЫЛДАУДЫ
ҚАЛЫПТАСТЫРУЫ** 19

А.А. Сейтмагзимов, Г.М. Сейтмагзимова
к.х.н., старший научный сотрудник, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.т.н., профессор, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
**ИССЛЕДОВАНИЕ ПОЛУЧЕНИЯ АЛЮМИНАТА ЦИНКА В КАЧЕСТВЕ
КАТАЛИЗАТОРА ДЛЯ ОБЕЗЗАРАЖИВАНИЯ ВОДНЫХ РАСТВОРОВ** 23

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES AND HUMANITIES

A.T. Aueskhanova

master, teacher of English in Secondary school, Sairam district, Turkestan region Kazakhstan

SOME REMARKS ON FORMATION OF NEW COMPOUND WORDS IN ENGLISH

30

Д.П. Кожамжарова, К.М. Уразбаев

д.и.н., профессор, академик НАН РК, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Қазақстан
к.ф.н., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Қазақстан

ОТРАЖЕНИЕ БЫТА, КУЛЬТУРЫ, И ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ КАЗАХСКОГО НАРОДА В НАСЛЕДИИ А.ВАМБЕРИ (По МАТЕРИАЛАМ ТУРКЕСТАНСКОГО СБОРНИКА)

35

S.N. Kozhanov, Zh.S. Saliyeva

Master of philological sciences, senior lecturer, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

Master of pedagogical sciences, Chief specialist of coordination department of scientific activity, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

SELF-ORGANIZATION AND SELF-CONTROL OF STUDENTS

40

З.Б. Қабылбекова¹, А.З. Алипбек², А.М. Кушкарлова³, Ф.П. Тюмебаева²

¹п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан.

²п.ғ.к., аға оқытушы, Мирас университеті, Шымкент, Қазақстан.

³м.ғ.магистрі, ОҚМА АҚ, Шымкент, Қазақстан

²магистрант, Мирас университеті, Шымкент, Қазақстан.

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТЫҢ ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫ ЖАҒДАЙЫНДА КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУДЫ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

46

Д.Х. Тамбетова, Е.А. Абсаматова, М.Н. Омирбек, А. Байсымакова

старший преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Қазақстан

старший преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Қазақстан

магистр, преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Қазақстан

магистр, преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Қазақстан

РОЛЬ СЦЕНИЧЕСКОГО ИСКУССТВА В РЕЖИССУРЕ МАССОВЫХ ПРАЗДНИКОВ

50

Г.Ж. Утегенова, Т.Қ. Сариева, С.С. Байменова

ф.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

email: gulzi_2615@mail.ru

ТІЛ ТАРИХЫНДАҒЫ СӨЗЖАСАМДЫҚ ЖҮЙЕ

55

**ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES**

A.Ye. Yessenova, G.R. Duissembekova, N.B. Ainabekov

Associate Professor, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

Associate Professor, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

Senior Lecturer, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

59

HISTORY OF TOURISM: PERIODIZATION, SCOPE AND CONCEPT

ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ JURIDICAL SCIENCES

Л. Болатбекова

магистрант, Университет дружбы народов имени академика А. Куатбекова, Шымкент, Казахстан

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПРЕСТУПНОСТИ СРЕДИ ЖЕНЩИН В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

64

А.А. Исмаилов, М.А. Еликбай, Л.К. Омарбаева

к.ю.н., доцент, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.ю.н., доцент, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И ОХРАНА ОКРУЖАЮЩЕЙ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ

69

Ж.К. Орынтаев, Е.Қ. Орынтай, А.Д. Шералиева, С.Т. Есимкулов

к.ю.н., ассоциированный профессор, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
государственный служащий, юрист, Шымкент, Казахстан
магистр права, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.ю.н., доцент, ЮКУ имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ПРАВОВАЯ ОХРАНА КЛИМАТА И ОЗОНОВОГО СЛОЯ

76

Р.Ж. Тоханова, Г.М. Жайлауова

магистр, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

магистр, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТЫ: ШЕТЕЛ ТӘЖІРИБЕСІНІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

82

Ғылыми журнал

2001 жылдың тамызынан бастап жылына 4 рет шығарылады

Редактор: Жаңабай Н.Ж.

Жауапты редактор: Айнабеков Н.Б.

Техникалық редакторлар: Ескендірова М.М.

Сарыбекова М.И.

Журналды шығаруға жауапты: Александриди Е.Ю.

Меншік иесі: М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

Журнал Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде тіркелген № 10469–ж
(12.11.2009 ж.)

Алғашқы тіркелуі және нөмірі № 2226-ж (13.08.2001 ж.)
